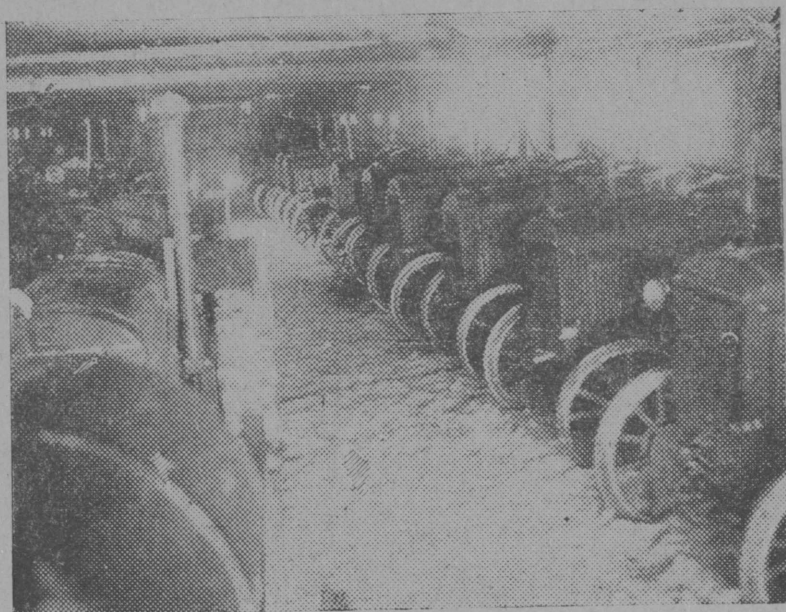

Н1728-1

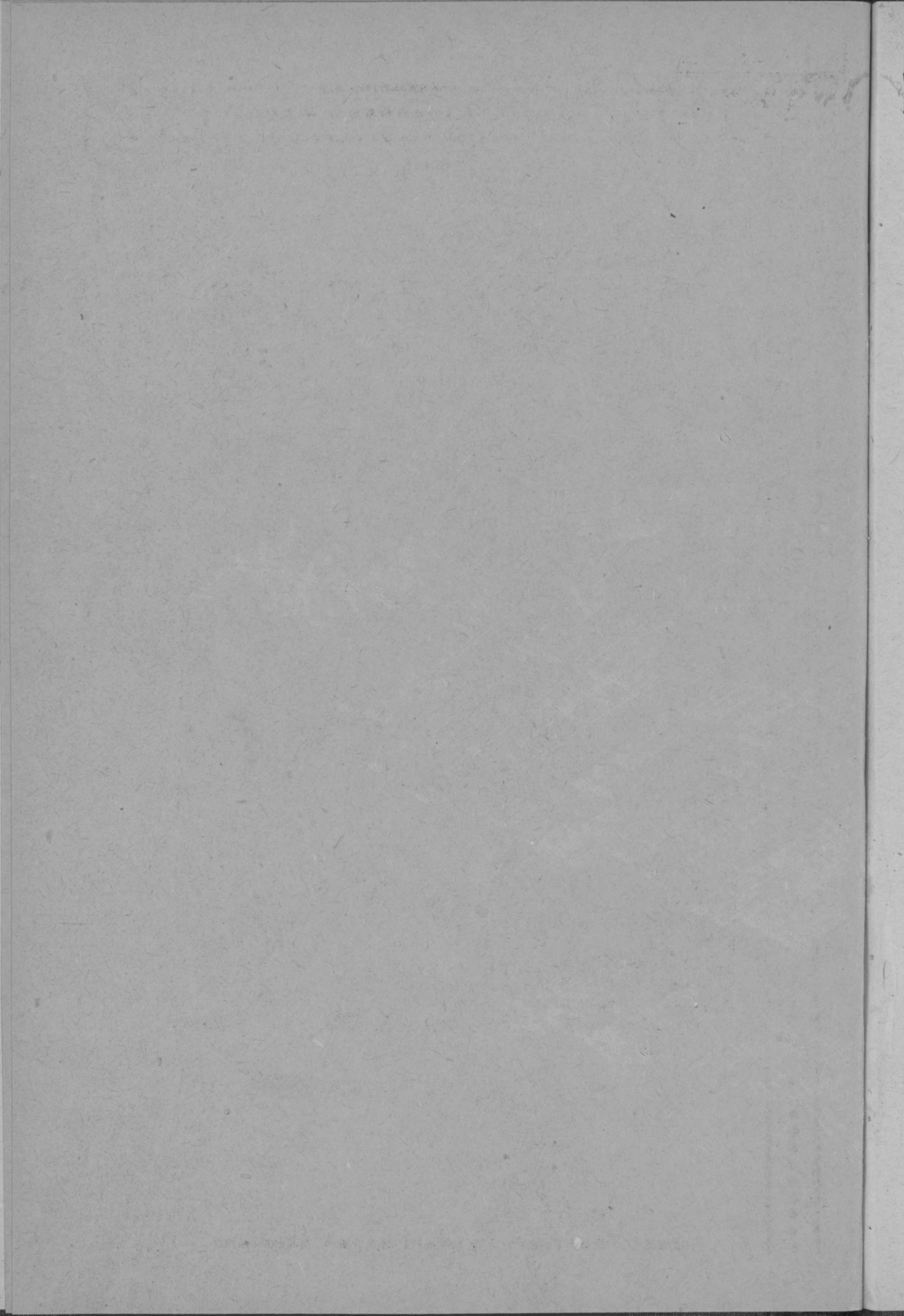
жс.
а

У В И Й

№ 3 1936

СОВЭТ ПИСАТЬЫЛ УШЭМЫН МАРИЙ ПӨЛКАЖЭ

Мар. ж.
1-1a

У В И Й

ТЫЛЗЭ ЙЭДА ЛЭКШЭ, СЫЛНЫМУТАН,
ОБШЭСТВЭН ДЭН ПОЛИТИК ЖУРНАЛ

СОВЭТ ПИСАТЬЫЛ УШЭМ
МАРИЙ ПӨЛКАН ОРГАНЖЭ

КУМЫШО НОМЫР

1936

СОВЭТ ПИСАТЬЫЛ УШЭМЫН МАРИЙ ПӨЛКАЖЭ
Йошкар-Ола

1000

Илыш шолэш*)

Повэсть
Элнэт Сэргэ

VII

Очий дэк качэ толшашым Вачий вэлэ огыл, пүтынь комсомол организацэ, Акнаш да йужо колхозник-влакат шинчэныт. Түжвак луктын ышт ойло, но шкэ коклаштышт шуко мутланышт. Акнаш нимолан брын. Мутланэн ончаш гын, укэ гын? Марлан кайэнак колта гын, вара нымо шотат ок лий. Очий пашалан пэш сай тунэм шуын.

„Удырым пашалан шогалташ лийэш да, шэкланаш күлэш. Вара вуйэшат шындэн кода. Кө шинча? Тыштэ ийаланэн киймэш кайэм манэш да, ала кайэн колта“,—шонэн Акнаш. Эвукайат тыгак шонэн кошто, Акнашланат, нигöланат нимом ыш каласэ.

Кастэнэ пар имньым кичкэн онгыран пүгö дэн Эчират дэн качэ толын пурыш. Тудо колхозын эн

чаплэ имньыжым кичкэн толын. Тулар марийжат уло. Качэ томамак огыл. Чийэмжат сай, шкэжэ вэлэ муньырила койэш. Рвэзэ-влак вучэнак шогышт. Удыр ончаш толмо годым ўдыр пörтыш калыкым огыт пурто, шолып ыштат ыльэ. Тачэ тидэ койышым пытарышт. Качэ толын пурымым вучэн, пörтыш рвэзэ кашак пурэн тэмэ.

— Ну, родо-влак! Тэндан сату, мэмнан налшэ...

— Могай мэмнан сату? Мый торгайымаш укэ, ала мом ойлыштыда,—манын Микита күрльö. Очий ўдыр-влак коклаштэ нунын койышым ончэн шинча.

— Шыл, мом тыштэ шинчэт,—манэш Оксина.

— Молан шылам, иктажым шолыштынам мо? Онгай койыт, ончэ нг,—пэлэшта Очий.

Ончыч коштшо тулар марий Микитан тыгэ ойлымыжлан брын.

*) Тўналгышым 2-шо №-што ончо.

„Койышлана йолдымэт“ шоныш Эшмрат.

— Тый ит сырэ, мэ ача-коча сэмын мутланэна. Вигак каласащ гын, тыйын үдыр, мэмнан качэ.

Рвэээ-влак рүжгэн воштыл колтышт.

— Тыландажэ, йаа түшкалан, мо уло? Ну, саманат толын вэт. Ожно мэмнам тыгэ ыштымылан кучэн почкатыльэ. Кайза, мом ужын ода ул, — Эшмрат шыдэшкэн тул гай йошкаргэн шинчэ.

— Саманым ончыктэм тэвэ. Шинчатым карыктэм, — манэш Вачий. Күсэныштыжэ „шыр-шыр“ шокта.

— Күсэныштэт мо шокта? — йодыт үдыр влак.

— Сүйан,—ойла Вачий.

— Саманым вурсышаш укэ. Рвэээ-влакат шкэ шотышт дэн коштыт,—ойла Микита.

Качымарий авакашта тураштэ омартала шинча. Шкэжэ чэвэргэн. Тамакам пыжыкташ төча. Кидшэ чытыра.

— Мо качыдажат чытырышэ кидан?—Кандраш игылтэш.

Тыгай гоным качылан чыташ вэрэштэш. Ожнысэк, кэч куштат тыгай койыш. Мускылат, игылтыт. Коршангым пыжыктылыт.

Аракам стакаңыш тэмэн Микиталан пшат. Микита кидыш ок кучо.

— Мый дэнэм пашада укэ. Удыр дэн качын пашашт,— манэш тудо.

Кэнэта йэн шэнгэч „шыр-шор“, „мэ-эк“ шоктыш. Чыланат йырым-йыр ончылтыт. Олымбал йүмалнэ „шыр-шор“, „вжэк-вжэк“ шокта. Устэл төрыштө кылдэ-колдо шоктыш. Пырыс почым лупшэн үстэл коч төрштэн кудал колтыш. Арака стакан „чор-р“ вэлэ шоктыш.

— Мо тыгай?—кычкыра Эшмрат, —ак, кийамат түшка.

Пырыс качэ-ончыч шүвыронган почшым лупшэн кудальэ. „Вжэк“ да „вжэк“ вэлэ шокта. Калык үтэн кайэн воштылэш. Вачий шэнгэл пусақыштэ комдык йөрлын кайэн, мұшкыржым ондалын үтэн кайэн воштылэш.

Пырыс шүвыронгым күвар вэлэн, пырдыж вэлэн „брлоп“ да „брлоп“ кыра. Ала мыньар атэ-шөрым пудыртыл пытарыш. Эшмрат качымарий дэн тулар марий дэк савырынышат, „тыштэ шотлан ок тол. Ида сырэ, кайаш возэш ала мо“,—манын, аракам, киндэ суқырым погэнчыкышат тарваныш. Рвэээ-влак рүжвоштылын, совым кырэн ужатэн колтышт.

— Ай, Эшмрат. Ай, пырыс тулар,—кычкырат.

Удыр ончаш толшо кайымэк рвэээ-влакат урэмыш лэктыч. Вачий кудывэчыш лэкмэк Очийым кучыш.

— Оңай лийэ вэт? Ындэ Эшмрат „пырыс тулар“ лийэ,—Вачий ойла.

— Толыныт вэт. Эрэ тошто кышам тошкат. Шинчыдымэ йэнлан кайаш кузэ тоштат...

— Оңай ыштышым вэт? Ожно Акнашат сөсна игым пуртэн колтэн.

— Тый тыгэ ыштэнат мо?

— Мый. Тый ала сырышыч?

— Сырэн омул. Оңай спэтакль-лийэ. Айда капка ончылан шинчына.

— Тыланэт мый ала момат ышташ тоштам,—манын, Вачий Очийым чот гына ондалыэ.

— Мо уштэ кайыш мо? —манын Очий Вачийын кидшым мучыштараш төчыш.

— Кайэн огыл, толын,—пэлэштэн Вачий Очийын түрвыжым „чоп“ шупшалыэ.

— Кай, ала мом ыштылат...

— Ом кайэ. Тыланэт лийынак тэнгэчэ ойгырэн йүынам.

Вачий Очийым адакат чотырак ондалыэ. Ваш ушнышо кок түрвошуко мартэ ойырлэн ыш кэрт. Очий кидшэ дэн олымбалым, пырдыжым нийалкалыш. Вара пэнгыдын гына Вачийым кыдал гычшэ ондалыэ. Шүм чотырак күлтка, могоыр ырымыла чучэш, вуй савырна.

— Айда тыжэч кайэна, —манын Вачий Очийым ұжын вэс вэрэ ондал кайыш.

— Мыйат тачэ йүшө гай лийы-

нам ала мо, вуй вэлэ савырна,— пэлэштуш Очий. Лэвэ йүд, тылзэ волгыдан йүд Очийын шүмжым пудратэнак пудрата. Вуй тачэ вэлэ стыл савырна. Шошым Акнаш машин ончаш наггайыш. Чэвэр кэчэ. Мучко илыш ылыжэш. Пасушто турий мура. Иол йүмалнэ шудо ужарга, түрлө чонан-влак тарванылыт. Йуж үпш йөршэш вэс түрлө, моткоч тамлэ. Кэнэта вуй пэныжалтмыла чучэш, шинчалан „шыри-вури“ койэш. Түс чэвэрга. Шошо чэвэр кэчэ дэн пырля Очийын шүргыжат чэвэргаш тунгалэш. Пушэнгэ оварымэ сэмын Очийат лэзанэш, он оvara. Очий шкэнжын капэш шумыжымат ыш шиж. Тачат вот Вачий воктэн вуй савырна. Йүшө гай лийэ...

Эр ужара койаш тунгалмэ годым Вачий дэн Очий коктын кок мотырыш ойырлэн кайышт. Но нунын шүмышт нигунам ойырлыдымын ваш пижэ. Вачийат, Очийат коктын куштылгын ошкылыыч.

Очий ыш малэ. Мөнгышкыжө толмэк чайым шолтышат, ачажым, аваажым кичкырыш.

— Кужак малышыч тачэ? Альэ качымарийэтым воштак пырыс дэн ужатышда,— игылтын Микита йодо.

— Ёдыр влак дэн малэнам.

— Зрэ кошташ ок йөрө,— пэнгыдынак Микита нэлэшташ тчыш, но йүкшө пэш ныжылгын шоктыш. „А мом йочам вурсаш, шкэжат ожно тыгайак улына ыльэ“, шоналтышат, тойашыжэ энэртылын, үстэл төрыш пурэн шинчэ.

Очий содор гына чайым подыльо да, имнэ вүташ ошкыльо. Вачийат мийэн, вигак имным ончаш пижэ. Пэрвойак Очийын имныжым ончалэ, вара имнэ үзгаржым тэргыш. Сүскылым ачалыш. Моло коньух-влакат имным эрак пукшэн-йүктэн йамдылышт Куралаш кайаш эн пэрвойак имнэ дэк Очий мийыш.

— Очий, ыжычат малэ мо?— йодо Вачий.

— Омо ок шу. Очыниш пашам

ыштылна ала мо, Вачий. Мом ыштэм, куш пурэм. Көлан йөрэм ындэ,— манын Очий шыпак шинчавүдым лукто.

— Молан шортат? Мый тыйым нигунамат ом кудалтэ...

— Тидыжым ит ойло лучо. Кандрашым шоналтэн ончо. Майукуым адак ондалэн. Тэ чылан ик калыпэш ыштымэ улыда...

— Очынишым ойлыштат, Очий. Лийэш ыльэ гын, шүмэм почын ончыктэм ыльэ.

— Пэрвойлан тэ чыланат шүман улыда. Вэсэ сайрак койо гын, тэмдам уж вара.

— Очий, шого. Тый ала мом йонгылыш ойлыштат.

— Йөра, кызыт пашаш кайаш күлэш. Адак йэнгат шэклана,— манын Очий имным кушкыж кайыш.

Тидэ кэчын Очийат, Вачийат вуйым сакэн коштыч. Очий сутка коклаштэ пэш чот вашталтэ. Шинчажэ воымыла лийын. Шинча йүмал какаргымыла койэш. Йүкат вэсэштын, йонгыдо лийын. Пасушто канымэ годым шукыжым имныж воктэн почан эргарыт. Вуйыштыжо чарныдэ нэлэ шонымаш пөрдө. „Вачий ондала гын, кудалта гын, вара йэнг мускылтышэш кодам. Тунам вара бригадир гыч шыл вэлэ. Иктат колышташ ок тунгал... Игылгаш, мыскылаш тунгалыт. Вачий моктанэн кошташ тунгалэш. Ачай вара шогалашат эрыкым ок пу. Мүшкырым мойын нумалман гын, „кушто муынат, тушко лэктын кайэ“, манын сурт гыч поктэн луктэш. Чанга-сола мариалан кайэм ыльэ гын, сайрак лийэш ыльэ дыр.. Ачай мутым колыштым. „Пашам ышташ күлэш, шылын кайымылан шотлаш тунгалыт. Лүмэтым шүктэт. Альэ ёдыр вуйа кодшашлыкак от ул“,— манэ ачай. Кызытшат лүм шүймө корныш возым дыр?..“

Очий вуйышто чарныдэ шонымаш пөрдэш, пөрдэш...

Вачий шкэ вуйжо дэн вэсым шоныш. „Кузэрак мо шонымэм ой-

лэн пытарышаш ыльэ. Очий ок үшанэ, Кандраш дэн ик корныш иоогалта. А мый чон пытэн йора-тышым. Очий дэн ваш лийам гын, пашамат сайрак кайаш тўналэш шонышым. А Очий вэс сэмын шона. Ала шыдыж дэнэ вэлэ тудо мый дэнэм ваш лийэ? Укэ, Очий, нигунамат тыйым ом кудалтэ... Ачаж дэк кайэн мутланаш гын, мо лийэш? Укэ, тугат ок кэлшэ. Кастэн ваш лийына, чон канымэш мутланэна. Вара ваш ынглымэк, нимо кўчыкат ок лий”.

Вачий чытыдэ касым вучаш тўнгалыэ.

Кэчываллан Очий имным кондымо годым Вачий лачак ик мутым каласэн кэртэ:

— Кастэн тэнггэчсэ вэрыш лэк. Мый вучэм.

Кэч кузэ гынат, Вачий Очийлан пэш чот үшаныш... Вуйыштыжо тудо тўрлө планым ышташ тўнгалыэ. Кузэ нуно „шывэ шывэ“ мутланэн илат, пөрт көргым кузэ кучат, могай вольыкым ашнаш тўнгалыт. Шкэ йэш, илышыжым ончыкыжо колхозын могай лийшашыж дэн танастарэн, кэлыштарэн ончыш. Ватэ могай лийшашэш Вачийат лакэмэ. Ончыкыжо кузэ лийман? Ну, Очий кызыт бригадир. Мэ тундэн пырля илаш тўнгалына лийжэ. Бригадирэш кодэш альэ укэ? Икшыван лийына. Суртан лийына. Кунар жап коммун мартэ эрта? Тунам йэш илыш могай лийэш?

„... Пэш кэлгыш кайышым вэт? Альэ нимат лийын огыл, а мый ала могай планымат ыштылам. Ик манаш, у йэшым ыштыман. Тудыжом умбакэ палэ лийэш. Очий альэ мом каласа. Йалысэ сэмын ыштымэ ок шу. А Кандраш очыниш пашам ыштылэш. Кэрэмэт, Майукум адак олталэн. Кудалта гын, вара Майукум мускылаш тўнгалыт. Кызыт Майук куанэн коштэш, Кандраш мом шона, тудым ок шинчэ. А Кандраш онталаш гына шона дыр. Кэч кузэ гынат, капэш шушо айдэмы-

лан айдэмэ йўла манмэт кўлешак ала мо?.. Майукат кызыт шыргыжын, чолган койын коштэш. Шўргывылыш лөзангын. Йўкат вэсэ лийын...”

Вачий йўдыкшө дэн шонкалэн, касым шуктыш, пичкэмыш лиймым вучаш тўнгалыэ. Кузэ, мом мутланышаш нэргэн шонаш тўнгалыэ. Шонымыж дэн туллан Очий воктэнжак улыла чучэш. Ушышкыжо Очий пура да, могыржылан шокшын чучэш, шўргыжат чэвэрга, тулын чучэш. Рвэзэ вўр модэш, шўм чотырак кўлтка. Очий адакат моткоч йытырала чучэш. Тунам вара Вачий тулла ырэн коштэш. Кажнэ имньэ дэк пурэн онча, нийалкала, вўчкалта. „Гэрой“ дэк мийа да, вуйжым кучэн рўза, шўй гыч ондалэш. „Гэрой“ нэржэ дэн Вачийым шўкэдылэш, рокмалта, шинчал колта.

— Дурак, мом шинчалат! Чыла вўльө тыйын кидыштэт,—Вачий манэшат, „Гэройым“ нэр гыч чўча.

Кас пэлэш кэчэ адак ылымдыш. Мўндўрнө волгэнчэ койэш, кўдўрчө кўдырта. Лэвэ мардэж пуалэш. Колхоз пасушко шөртнө толэш. Кажнэ айдэмын чонжо куана. Волгэнчым, кўдырчым ужэш колэшат, ик ий ончыко илышашым шоналта. Эрдэн киньэлэшат, сур пасун шэмалгыжым ужэш. Тошкэлэшат, йол йўмалныжэ вўдыжгө шудо. Пасуш лэктэш—тэнггэчсэ пуракан шўльө дэн уржа озым моткоч ужаргэн, мушкылтын. Пасу ужар постола койэш. Тунам вара колхозник куанэн ошкылэш, йол налмыжымат ок шиж.

Рвэзэ-влак кастэн погынаш тўнгалыт. Кочмэк-йўмэк шонго колхозник-влакат кажнэ кастэн лэктым мутланэн шинчат. Умшаш трубкам пурлын, пытыдымын тўргат, ойлат, воштылыт. Тыгэ Акнаш пөрт воктэн пэл йўд мартэ мутланат. Нойымым мойын шинчымаш укэ. Тидэ кастэнат тугак. Кэчэ мыньар пылымда, тунар шуко урэмыш лэктыт.

— Паша чот куштылэмын вэт. Ожно, рэвольуцо дэч ончыч тыгэ

ыльэ мо? Мый лу ийаш улам ыльэ. Вийэмат укэ. Ачай мланэм шога вуйым кучыктэн. Куралаш төчэм, шога вуй тырын-тұрын кайа. Кучэн ом сэнэ. Ачай вурса. „Мо шукшлэ кагыргыл коштат?“—манэш. Мый „ом кэрт“—манам. „От кэрт гын, кочкашат ит йод“—манэш ачай. Кастэн толат, йэшанрак-влакын йочашт модаш лэктыт. Мыйынат модмо шуэш. Шортам. Лэкташ ок лий. Кэчэ мучко рокым уйэн коштын нойэт. Возат да кашкала малэн колтэт. Йүд вошт отат тарванэ, кочмат-йүмат ок шу. Изисак кочмо шотым ыштэт да, адак пасуш кайэт. Имным кичкэн моштымаш укэ. Ача кичка. Сап пыштат кид пыкшэ имнэ вуйыш шуэш. Тый шога вуй почэш кайэт, ачат ўдаш шогалэш. Ик кана шогавуйым кучэн кэртын омул. Шогавуй тырын-тұрын кайыш, кучаш төчышым—ыжым кэрт, варажым кэржалтым. „Кучэн кайэ, мо ийалан кэржалтынат“—кичкыра ачай. Мыйат кучэн кайаш төчышыла сонгыльдок йөрлын кайышым. Шогавуй кок могырыш лупшалташ тұналэ. Имнэ почым пўтыральят, могай улат! Йөра Мачушын ачажэ туштак лийын. Имным кучэн. Укэ гын, имнэ дэч посна кодаш тұкна ыльэ. Эй ачай мыйым шудалэш. „Тый гайэт гоным мый урлык комдым онгэшэм сакэнам ыльэ“,—манэш. Сакашыжэ сакэн дыр, нэржэ мый сэмынэмак йогэн. Тунам пэш шуко шорташ логалын,—манэш Порис.

— Кызыт тугэ огыл. Паша пэш шуко куштылгэмын. Лу ийашым шогавуй почэш колтыйан, тудо тыланэт чэчас докладым ышташ тұналэш. Тэний саманыштэ пэрвойак шогавуй дэн куралман огыл, манэш. Варажым тудо шкэ нэргэнжэ ойлаш тұналэш. „Мыйын нөргө вийэмым тыжак пытараш ок лий. Тырмалаш кайэм, а куралаш ом кайэ. Мый аңам локтылам“, манэш. Куралмашкэт мийа гын, лопкытым, кэлгытым виса, ончыктылаш тұ-

налэш. „Мый пионьэр пост улам“, манэш. Мом ыштэт, ок лий. Нунын ончыктымымат шукташ вэрэштэш. „Шкэ пунчалда“, манэш.

— Тэний рвээ калыклан илыш пэш сай тольо. Илыш огыл, модыш. Ожно ны кочкаш, ны йүаш. Йэш илышым налат, илыш мо, катыргэ. Йоча чара йолын, чара вуйын кийа. Тэлэ гоч пөртыштө, комака ўмбалнэ. Кэнгэж толын шуэш гын, кукшо курикам помышкэт чыкэт, кўвар ўмбалан йочам шын-дэн кодэт да пөртым суралэн пасушко ошкылат. Кэчываллан альэ каслан толат—шортмэт гына шуэш. Туштак киндэ, туштак ала. можат уло. Кўвар ўмбаланак возэш да мала, котыран пыта. Нэр тұрвө гоч йога. Илышыжат йанлык илыш ыльэ, шкэжат йанлыкыш савырналтын улмаш. Кызыт шоналтэтат, шүмэтлан „шыр-р“ чучэш, шортын колтымэт шуэш...

— Кызыт йочалан йасльэ. Суртым санитар комис онча.

— Такшэ чыла мланна сайлан ыштымэ да, мэжэ илэн огына мошто. Эрэ тупуйла чучэш...

— Вуй торыкышто шинчыргышэ пэш пэнтыдын шинча, пытэн огыл,—манэш Акнаш. Тудо нигө дэч шуко ойла. Вэс кугыжанышыштэ, капиталист кидыштэ пашазэ дэн крэсаньык күзэ орланэн илымэ нэргэнат каласкала. Тунам вара колхозник-влак пылышым шогалтэн гына колыштыт. Акнаш ойлэн пытарымэк шуко пачаш иктымак йодыштын умлэн, лончылэн налыт.

Ўдрамаш-влак эрэ посна погынат. Тушто тыгай шомак ок шокто. Шолдыранат огыт мутланэ. Йүкат ок шокто. Ордыж гыч ончэн шогэтат, йүк пудэ, так ваш-ваш ончэн шинчат шонэт.

— Майукэт Кандраш дэн пижылтэш маныт аман?

— Йажар корныш возын.

— Мачуш ватат Йашкан кувайым пэш мускыла.

— Мом адак мыйым мускыла?—

Йашкан кува пылышым шогалта.

— Үмбаланжат чийэн ок кэрт, йолашыжым талук ок вашталтэ. Моча үмбач кум-ныл пачаш лавыргэн пытышэ тувыржым чийа, — манэш.

— Эй, йаришка! Шкэнжым ок шинчэ. Марлан толмыж годем чийашыжэ мыжэржат укэ ыльэ да. Кызытрак айдэмэ шотыш возын, гэвэ йэн ончылан икана түргалтарэн налам гын, ушыжо пура, — манын Йашкан кува тотола.

— Ондрей тэнгэчэ кастэн ватыжым кырэн, маныт.

— Пунэм гыч кучэн шупшкэдэныс.

— Оксина тэний виньэрымат куэн огыл, маныт.

— Куэнжат ок мошто.

— Эвукай налын чикташ тунгалэш шона дыр.

— Эвукай кидыш вэрэштэш гын, ушыжо пура ыльэ. Аважэ тудын корэм ийа гай вэт. Тидэ ок йөрб, тудо тыгэ огыл, эрэ кучымдыл коштэш.

— Тудым шона ужат тудо. Койышланаш гын, пэш кэртэш. Пашаштэ да мойын гын, ала мо чоло койэш. Очийжэ, Оксинажэ таргылтышла койыт. Умаштэ вич кэчэм кочкыч. Айда, йумак мыйын орлыкэм тўкалтэн пужак вэлэ. Мый сэмынмак орлыкэн йэн лийышт. Шочшышт-кушшыштан мыйын орлыкэм лийжэ. Мыйын шинчэвүдэм урвалтэшышт погыныжак айда, — манэш Йапык кува. Чумрий куважат түрлым ылдырта. Тыгэ кажнэ кас йэнгын лужым мушкыт. А урэм вэс мучаштэ кармон йўк йонгалтэш.

VIII

Кандраш ўдыр кокласэ паша дэн пэш моктана. Рвэээ-влак тудым куанэн вэлэ колыштыт. Рвэээ коклаштэ лийэш гын, тудо лачак ўдыр пашам гына мутлана.

— Мый шуко да чот йоратэн кэртам. Ўдыр шўмэш тулым пыжыктэн моштэм. Олыкышто эн сылнэ пэлэдышым погымыла йы-

тыра ўдыр-влакым кучэм. Пэлэдыш сэмын ўпшыч ончэмат, умбакыжэ вара кэрэк. Лывыжгышэ пэлэдышым суртышто кө куча? Мыйат тугак, — Кандраш эркытрак шуйалта.

— Вара тыйын мыньар шўмэт уло? Кузэ иканаштэ ала мыньарым йоратэн кэртат? — Вачий дэх йодыт.

— Тудлан шуко шўм ок күл. Мутланэн гына мошто. Шкэ шўмэтым тарватымэт ок күл. Тыгай пашалан эрэ шўмым локтылман огыл.

Рвэээ коклаштэ тудо чарныдэ шўм паша нэргэн ойлэн кэртэш. Йошкаргыдэ шойыштэш, олтала. Кызыт гын, Майукум олталэн кэртмыж дэнэ моктана. „Икана гыча шинчам пўалым, лывыжгышат. Ўдыр-влак мыйым пэш йоратат“, манэш. Кандрашын тыгай пашажым нигбат пэрвой ушэш ыш нал. Тудын нэргэн мут лэкме годем рвэээ-влак вонтылын эртарат ыльэ. Комсомол организацат тидэ нэргэн нимат ыш шоналтэ. Кандраш эрэ кэлгышкырак вэлэ кайыш. Кастэн пэл йўд мартэрак Майук дэн шинчылтэшат, вара Опай ватэ дэк кайа. Кастэн Майук ончылно товатла.

— Нигунамат, нигб дэнат тыйым, Майукэм-моторэм, ом вашталтэ. Тый мыйын чэвэр кэчэм улат. Мый альэ ўмырэшэм тыгэ йоратэн омул. Эр шуэшат, эрэ касым вучэм. Кас шуэшат, кочкынат ом кэрт, шўм подла шолэш, тыйым ужмэшкэ шкэмымат ом шинчэ. Тыйым ваш ужмэк вэлэ шўмэм тыплана.

— Кандраш, тыланэт ўшанаш пэш йөсб. Мый эрэ ойгырэн коштам. Ўдыр-влак тыгэ ойлат: шекланэ, Кандраш тыйым Ольга сэмын ынжэ ыштэ, лўмэтым шўктэт, маныт. Тугак ыштэт гын, мыйын вара пикталт колышаш вэлэ кодэш.

— Тый, Майук, тыгайым итат шоно. Ойлат да коштыт. Мэ шкэнам шкэ шинчэна. Тый вэт комсо-

молка улат. Тыланэт тыгэ ойлыш-ташат ок лий. Мыйат комсомолэс улам. Тошто йўлам кудалтыман. Мэ у илышым ыштышэ калык улына,—манын Кандраш куктэжэш.

Кандраш у йэш, у илыш шотышто нимомак рашыжым шинчэн кэртын огыл. Тудлан ожнысо йэш катыргыла чучын. Калык орланэн илэн. Йэш адакат чот орланэн. Йоча-влак шужэн илэныт. Пэлэ кочкын, кылмэн коштын, тойа да кид йў-малан кушкыныт. Тидым Кандраш пэш умлэн. Но у йэш могай лий шашым тудо нимо сэмынат умлашат тыршэн огыл, шонэнат ончэн огыл. Комсомол погынымаштат тидэ нэргэн мутланымаш лийын огыл. Ончыкылык йэшым тудо пэш тыгылай мogyрым ончэн. Тачэ иктым йөраташ, эрла вэсэ дэн пижаш, кумышто олталашат лийэш. Ёдырым ватылан налмэк, тудо вара обзатэльнэ конга аңым вэлэ шинчыман. Кочкаш шолта. Мэлнам күэштэш Ушкалым, шорыкым онча. Марийжылан тувыр-йолашым урга, мушкэш. Вара йоча лийэш. Нуным ончаш, пукшаш, чикташ, кушташ күлэш. Тылэч посна моло пашат шуко лийэш. Тунам вара йоча-влак нэрым түрвө коч йоктарэн, шўвылым шуйныктылын шинчаш тўнгалыт. Могай шакшэ паша вэт, а? Ончыкыжо, қоньэшнэ, илыш тыгай ок лий. Альэ тумартэ пэш мўндыр. Мэмнан ўмырлан ок шу. Тунам вара могай йэш лийшашыжымат от шоналтэ. Кызытэш тыгэ кошташ сайрак. Айдэмэ күлэш гын, ыштат. Мый шукак ыштэн ом кэрт. Пэш шуко гын, кум ныл шочшо лийэш,—манын Кандраш шонэн. Садланат тудо олыкышто пэлэдышым кўрыштын лывыжтарэн кышкымэ сэмын ўдыр-влак дэн модын. Ёдыр шинчавўдым йоктарэн. Шинча ончылно илыш вашталтмын ик мogyржым вэлэ ужо. Колхоз айдэмэ дэн айдэмэ пизырэн илымым пытара. Колхозышто йэн-глак ваш ваш йалт вэс сэмын пижылт шогат, вэс сэмын ончат.

Тидэ нэргэн Кандраш кок сагатаң докладым ыштэн кэртэш. Йэшыштэ вашталтыш лиймым тудо нимо сэмынат ужын кэртын огыл. Чынак, йоча йаслыым да мойын ужын. Пашажэ йаслыштэ мо? Садак лавра, садак йоча. Йэшым шонаш тўнгалэш гын, Кандраш тидэ пашам пэшақ кугу виньэмлан шотла. „Вончэн кэртшашлык виньэм огыл, мом шонаш“, манын кидшым лупшалэш.

Кандраш нэргэн колхозышто чўккыдынак ойлаш тўнгальыч. Пэш шуко йөратэн моштышо шўман айдэмэт кэлгэ виньэмыш талынак вола. Пэл йўд мартэ ўдыр дэн, волгыжмэш Опай ватэ дэн жапым эртарэн. Кэчывал мартэ малаш күлэш.

Пытаргыш жапыштэ Майук дэнат шуэн мутлана. Кастэн ваш лийэшат, Майук дэн өкым шинча. Кунам ик мутым гына пэлэшта. Кандрашын койшыжым Майук шижаш тўнгальэ. Паша тупэла кайшашлык. Шканжэ Кандрашым кудалташ куштылгак огыл. Шўмэш пижшэ айдэмым мондаш пэш нэлэ. Майукат шыдэшкаш тўнгальэ. Шўм подла шолэш. Ойгыра. Ойгым мондышашлан пашашкэ вуйжым кудалтэн ышта.

— Кандрашым тўрлаташ огыл гын, пашажат лийшаш огыл. Чылт орадэ айдэмак огыл вэт,—манын Майук шоныш. Но Кандраш эрэ йўкшымыла койэш. Шагал мутлана. Майуқым ваш лийэшат, йош-карга. Вуйжым кумык сака. Кандраш оргажэш пэи чот пижэ. Тудат Майуқым йөратэн. Йоратымыж дэнак Майук дэч ойырлаш шоныш. „Альэ Майук мый дэчэм нэлэмынак огыл. Нэлэмэш гын, пэш онгайсыр лийэш. Тунам вара марлан налдэ ок лий. Олюкым гын, кудалташ куштылго ыльэ. Тудо комсомолкак огыл. А Майуқым пожалэ йыр-ваш аралаш пижыт. Кызыт мый ватан лийаш ик пырчат ом шоно. Чынак, Майук дэч ойырлаш куштылгак огыл.

Йатыр жап ом уж гын, ала мo ситыдымыла чучэш,“ шоныш Кандраш. Тидэ шонымыжым тудо ик кастэн Эвукай дэн Вачийлан ойлыш. Эвукай тидым пэш кугунак шүмэш ыш нал. Вачий гын, тэвэтэвэ Кандрашын шинчашкыжэ шүвалэш.

— Шэкланэ, Кандраш! Подыш пурдымо ёрдыж лу ит лий. Тунам вара шкаланэт өпкөлө,—сырэн пэлэштуш Вачий.

— Тыгэ ойлаш тыйым кө туныктэн, кө тарлэн?..

— Тыштэ сырышаш паша укэ. Шоналтэн ончашэт тэмлат.

— Мый шкэмым шинчэм. Йэнгын пашажэ укэ. Ида пиж!

— Комсомол погынымашэш мутланэн налаш күлэш. Кэлгыш кайа гын, төрлаташ йөсө. Майукат түжвач ончаш вэлэ вэсэлан койын коштэш. Пэш чот ойгыра. Пашаштэ гына ойгыжым пызыра,—маньэ Вачий Эвукайлан.

— Комсомол погынымашэш шындымэ ок күл. Адак пэш чот сыра. Йэнжэ тугай. Ала төрлана.

— Сыра манын, ик йэнлан пүтынь комсомол организацын лүмжым шүкташ ок лий. Чылажымат шкэ үмбакшэ кудалтэна гын, тудо ала момат ыштэн кышка. Кидыш налаш күлэш. „Ольана комсомолка огыл, тудыжлан ом ойгыро“ манэш. Тидэ молан йөра? Тыгэ мэ рвэээ-влакым шкэнан дэч торэна вэлэ,—Вачий шыдыжым луштарыш.

Йатыр жап мартэ Эвукай Кандраш нэргэн комсомол организацэш кутыраш ыш кэлшэ. Вара Вачий вэлэ огыл, моло комсомолэс-влакат йодаш тунгальыч. Ик кана Акнаш Эвукай дэк толын пэш чот вурсыш.

— Кандрашын шотшо пытэн шуын. Йолагайыш савырнэн. Комсомолым Опай ватын помышыж дэнэ вашталтэн. Майукум олтала. Пашаш лэкмаш укэ. Комсомол тусыжат ок кой. Тыйжэ мом ончэт?

Кандрашын Опай ватэ дэк коштмыжым Майукат шижын нальэ. Ик кастэн тудо Кандрашым вашлийат, шортын-шортын пэш шуко ойлыш.

— Тыйын йоратымэт нимоланат ок йөрө улмаш. Тыланэт шэм күч нарат ўшанаш ок лий. Арам огыл тыйым Вачий „сволочь“ манэш. Мыйжэ, орадэ, уло шүмэм, уло моторлыкэм, илышыштэм эн шэргыжым тыланэт пушым. А тый шорыкым кычал коштшо пирэгай улат улмаш. Мый тыланэт Ольгана омул. Лүмдылын, мускылен кошташ эрыкым ом пу. Ольга-намаат тыгак туныктэм..

— Адак садымак нултэт. Мыйын илышэм дэн мо пашада уло?..

— А тыйын мыйын илышэм дэн пашат уло мо?..

— Тый ўдыр улат, мый пөрийэн улам.

— Дурак, вот кө улат! Шоналтэн ончо, мом ойлыштыт,—манын Майук изи азала шортын колтыш.

Кандраш вуйжым кумык сакэн Майук воктэн йатыр шинчылтэ. Вара пэлэштуш:

— Майук, мыйат тыйым йоратэм. Но кызыт пырля илэн огына кэрт.

— Пырля лийына гын, вара тый Опай ватэ дэк коштын от кэрт ыльэ вэт?

— Кунам мый Опай ватэ дэк коштынам? Коклазэ мутым шаркалэн коштат шол.

— Шкэ ужынам. Очий дэч Чанга-сола качым поктэн колтымо кастэн тый мый дэчэм ойырлышыч да вигак тушко кайышыч.

— А-а, тый мый почэшэм ончэн коштат улмаш? Пэш сай! Тый альэ ватэмак от ул. Тыгэ гын, мэмнан мутланышашна укэ,—манын, Кандраш кайаш гына тарваныш.

— Шогыйан, Кандраш, мыйынат мутланышашэм уло,—йүк шоктыш. Кандраш кэнэгаштэ „чурк“ лийэ. Ончыкыжо Акнаш толын шогальэ.

— Тыгай улат улмаш, Кандраш! Мый альэ мартэ сай комсомолэс

улат манын коштам ыльэ. Тыгэжэ мланна вэлэ огыл, тыланэтат онгайак огыл вэт. Опай ватэ дэк коштмэтым мыйат шинчэм.

— Тыйжат, Акнаш, илалшэ вуйэт дэнэ коклэээ мут почэш коштат. От вожыл мо, — руалын Акнаш ваштарэш Кандраш пэлэштыш.

— Вожылдымо улат, Кандраш Кузэ койшацэтымат от шинчэ. Пашаштэ гын, його улат!

— Тыштыжэ титакэм уло. А вот кё дэнэ коштам, кузэ мый илэм, тэндан пашада укэ.

— Йажарланэн коштмэт дэн тышкэ шуыч. Опай ватэ тёшакэш мўшкырэм тэмэм шонышыч мо? Комсомолэс влак шошым гоч мом ыштышт вэт. Очий бригадыштэ осал паша лийэдымым шинчэт дыр? Мо

чоло нуно орланышт. Тушман кашак мом ыш ыштэ? Удыр влак, — Очий, Майук, Оксина — бригадым ончыко луктыч. Тый иктаж гана мийэн полшышыч? Пөрийэн улат шкэ. Кас шуэшат, ўпшыч коштат. Майук дэн мутланымыдам чыла кольым вэт. Майукшат, муынат качым, шўвал да кайэ! Мом мутланэн шогашыжэ! — манын Акнаш имнэ аўташкыла ошкыльо.

Тудын каймыж дэч вара Кандраш адак Майук воктэн шинчэш. Майук тунамак киньэлын ик мут пэлэштыдэ кайаш тарвана.

— Шого альэ, Майук. Нигушкат ом кайэ. Шич, мутланэна, — Кандраш сөрвала. Майук савырныдэ кайыш. Кандраш Майукын ўмылкажэ йоммэш ончэн шинчыш.

— Мом тэмдам сөрвалаш! Ала мо чоло койыт. Опай ватэ йэнгайын помышышкыжо пурэн возамат, мо чоло шокшо лийэш. Йэнгай пэш мотор, төшак пушкыдо, а шкэжэ төшак дэчат пушкыдо. Марийэшыжак ом йөрө дэ, кызытэш айда йөра. Майук дэн, коньэшнэ, тангастараш ок лий. Майук—рвэзэ куэ гайэ. А содык Майукум йөрэтэмак ала мо. Шуко жап ом уж гын, шүм пудрана, маңмыла, „чон йұла“. Акнаш дэн Эвукай, адак Вачий оккүллан мый умбакэм кэрылтыт,—умша көргыштыжө вұдылын Кандраш Опай ватэ дэк ошкылыө. Акнашын ойлэн кодымыжым тудо тунамак уш гычшэ луктын, кудалтыш. — Комсомол — шкэ корныж дэн, а Опай ватэ — шкэ кышаж дэн. Мыньар ұдыр дэн кошташ лийэш, тулык ватэ дэк кошташ лийэш альэ ок лий,—комсомол програм дэн усгавыштэ ончыктымо огыл вэт. Тулык ватат илынэжыс. Тудат шұман, капшэ уло. Айдэмыс...

Тугэ гынат, жапын-жапын Майу-кын мутшо, варажым Акнашын мутшо Кандрашын вуй коркаштыжэ шолаш тўнгальэ. Пэрвойрак посна мут вуй торыкышто почанэ, варажым Акнашын вэлэ огыл, Вачийын шомакшат вуй торыкыш шэ-нын пураш тўнгальэ. Кок күм кэчэ эртымэк Кандраш Опай ватэ дэнат шуэн, кунам ик кана вэлэ пэлэш-таш тўнгальэ.

— Мо тупэла вэлэ савырнэн возат? Ала Майукэт йүкшыктарыш?

— Вуй коршта.

— Майукэт Чумрий кува дэк мийэн, тыйым сымыстарыктэн, манын ойлат.

— Тыланда сымыстарышашым вэлэ шонышаш.

— Мо лийынат, пырдыжым вэлэ ончэн кийэт. Умат пуйан. Иккана чот гына шупшалам. Тый вэт шұдыр гай улат. Кузэ от йөрэтэ тыгайым,—манын Опай ватэ Кандрашым шойа корэм гыч шупшалэш, чыгылтылэш.

— Ит толашэ,—маншыла койэш Кандраш, шкэжэ „выр-вур“ савырна, чот гына ондалэш.

— Вот тыгэ.. тыгэ,—манэш Опай ватэ. Кандраш азыр коклаш логалшыла нигушкат тарванэн ок кэрт.

Кажнэ эрдэнэ Кандраш Опай ватэ дэч йұшө гай кайа. Шинча кэлгэмэш, шинча йұмал какарга. Шкэжат ошэммыла лийэш. Ончыч Опай ватэ кажнэ кастэн тудлан миймашэшыжэ ұйан муныч йамдыла ыльэ. Кызытрак ұйан муно ок логал.

— Пушкыдо төшакэш да шокшо помышэшэм малтэм. Уйан муно дэч ала мыньар пачаш тамлэ,—манэш кызытрак Опай ватэ. Кандрашлан нимом ойлашат ок код. А Акнашын, Майукин, Вачийын мутышт эрээк чарныдэ пөрдыт. Шэкланэ, маныт. Мом шэкланаш? Ындэ, очыний, шэккланышаш нимат ок код.

Опай ватэ койын йүкша.

— Молан тыйат мый толмэм годым тупэла койаш тўнгальыч?—йодэш Кандраш.

— Тый йөршын мариэмак лийын отул. Мый тыглайак тыйым помышэшэм ырыктэн омул вэт. Майук дэн модшаш гын, молан мый дэкэм коштат?

— Йэн оккүлым ойла.

— Ит шойышт, шукэртэ огыл шкэ шинчам дэн ужым.

— Удыр-влак дэн ваш лийашат ок лий мо?

— Кузэ ваш лийат? Тый чылдырий йылмэт дэн, койышэт дэн тэк шкэ вэкэт савыркалэн коштат. Вара шұшө ковышта вуйла кудалтэт. Пэш шинчынэт гын, мый тый дэчэт нэлэмынам.

— Кузэ? Тый вэт „ом нэлэм, улэн моштэм“, манат ыльэ.

— Тугай пашам ыштылаш йочак ом ул. Йа вожылмашыш пу-ро, пўтынь калык шинчыжэ, йа пырлыа илаш тўнал.

Кандрашын пашажэ койынак пужлаш тўнгальэ. Тымык кэнэж йұдым шоршаш гайэ, шұм пудранэн Опай ватэ дэч лэктын ка-

йыш. Эр ұжара койаш тўнгалмэшкэ орадыла йалыштэ кошто. Орол кашак дэн окқұлым ойлышт шинчыш. Пасушкат коштын тольо. Шинчын шинчаш, шогалын шогаш, возын кийаш шкаланжэ вэрым ышму. Волгыжшаш тўрэш агытан мурышат, тудлан пэш чот йонгалтмыла чучо. Моло годым тудо тыгай жапыштэ эрым шокшо помышэш вашлийэш ыльэ. Тачэ пэшак йуалгын чучэш. Шўм кўргышкат йўштө мардэж пурэн пўтын оным йўкшыктарымыла чучэш. Мом ышташ? Мотор жапыштэ, сылнэ эр годым тыгайым шонымо кўлэш мо? Ожнырак эр шуэшат, тўгө лэкмэк, йа ўдыр воктэч каймэк, кўргылан моткоч сайын чучэш ыльэ. Кэчэ эрта, кас шуэш, адак шокшо помыш. Тачэ кастэн кушко кайаш? Рвэзэ влак дэн мутланымэ ок шу. Нуно шкэныштым гына шинчат да тыйын мыскараты « колыштыт. Йатыр кас лийэш Майкуым урэмыштэ ужаш ок лий. Лэктэш гынат, пура вэлэ, маныт. Кэчывалым ужэш гынат, тупэла вэлэ кайа. Ала кастэн мўнгышкыжө ок пура, ала иктаж улак вэрыштэ вэс рвэзэ дэн шўмэшкэн шинчылтэш? Йушыла, аныргышыла Кандраш пэрныл кошташ тўнгалыш. «Акнаш сўспан портыш нэргэн мланэм ойла. Мыйын шўмышкэмат йўштө пудам кэрыныт. Тидэ пудам кузэ луктын шуман? Кө полша? Мыйымак вурсаш тўнгалыт. Иккана тугай шўман лийынам гын, тыгай шочынам гын, мый мом ыштэн кэртам?» — шоныш Кандраш.

Кандраш койын шыдэшкаш тўнгалыш. Кэчын йолташ-влак дэч торлыш. Йолташ-влак тудым пэш шэкланэн коштмыла койыт. Кажныжэ Опай ватэ дэн лийшэ пашам, Майук дэн мутланымым шинчат, — шоныш. Акнаш тудо кастэн мутланымым комсомолэс-влаклан ойлышт пытарымыла чучо. Акнашат ужэш да ок мутланэ. Чыланат ўрдыжыш торлымыла чучыт.

А колхозышто паша мўгыраш

тўнгалыш. Такырым чыла курал пытарымэ. Газэтыштат колхозым мотэн пэчэтлымэ. Комсомол газэтыштэ Очийын бригадыж нэргэн возымо. Очийымат сўрэтлымэ. Тидэ возымаштэ лачак Кандрашын лўмжөгына укэ. Кызыт комсомолэс-влак сомлаш пэш талын йамдылалтыт. Погынымашэш тидын нэргэн мутланышт. Тэний Очий моло бригадэдэч эн кўкшө шурно лэқтышым налаш кутырыкта. А толшаш ий уржа пасугыч рэкордно лэқтышым налаш мутым пуа. Кузэ тугэ? Очийат Вачий дэн тангым кунэ. Нунат кастэн варасэм гай вычымамдэн шинчат. Ик касат ок код, эрэ имньэ вўта воктэн пырлыа эртарат, йара годым газэтым пырлыа лудыт, манын ойлат. Йоратымаш дэн газэт лудмаш. Мо онгайжэ тыштэ? Эвукайат тугак, маныт. Йоратымашын сылнылыкшым пытарат, — шоныш Кандраш. Моло комсомолэс влакым газэтыш возымылан тудын шўмжө шэлаш тўнгалыш.

— Нуно вэлэ пуйто талэ улыт. Нуно гына пашам ыштэныт. Альэ чытыза, мыйат ыштэн ончыктэм. Иктаж йўным шонэн луктам гын, область мучко лўмэм шарла, — манын Кандраш вуйжө дэн кутырыктыш. Мо чоло шоныш гынат, нимат шонэн луктын ыш кэрт.

IX

Кастэнэ Майук дэн Кандрашым ужын мутланымэк Акнаш йал йыр савырныш. Оролым тэргэн кошто, имньэ кўтымашкэ мийэн тольо. Кандраш дэн мутланымым мондыш вэлэ. Кэчэ мучко тудлан шагал мо тыгэ мутланаш тўкна. Ожно шкэт озанлык дэн илымэ годым ватыж дэн вэлэ сурт кокла пашам мутлана ыльэ. Мўндўр корныш коштын толмэк, йа ўрдыж паша гыч толмэк мом ватэ дэн мутланаш? Садак тудо тушко мийэн огыл, ок шинчэ. Да мутланашыжат мут пэшак лийын огыл.

— Ушкал вашкэн лийэш аламо, — манэш ватыжэ.

— Эрла смола пэчкэ дэн кайаш түкна. Йозаклан изиш ок ситэ, — манэш марийжэ.

— Толшэтла күнчыла вондым руэн кондо.

— Тэрат шаланэн шуын. Таван пундашыш тэр йолат лэктын.

Тыгэ ожно йэшыштэ мутланэн илэныт. Сай кумылан, шүман марийжэ тыгэ мутланэн, а шыдыжэ толын шуэшат, вигак ватыж дэн вурсэдалаш пижэш, туп воктэнат сола дэн нийалкала.

— Кэрэмэт тұшка, тэндам пукшэн кошаргэ. Толын пурэн ны сайын кочкаш, ны йуаш. Ала тэндам чиктышаш, ала йозакым түлышаш...

Тунам йоча-влак пусақыш, комака ўмбақ пуснэн шинчыт. Паша крэдалмашкэ шушашлыкым нуно шижыт. Марийжэ уло ойгыжым, орлыкшым ватыж ўмбақ кусара. Тыгай йэшыштэ чылажат шўлыкын койэш, шўмлан йонысырын чучэш. Пырдыжшат шинчавўдым йоктарымыла койэш. Йоча-влак йўштө күвар ўмбалнэ чара йолын, йолаш дэч посна, лавраштэ почангыт. Шошо шуэш гын, нунын дэк прэзэ, пача ушнат...

Кызыт илыш йөршешак вэсэмын. Ыдрамашлан кэчывал обэдым шолташ кайшаш укэ. Колхозышто столовой. Йоча вэрч ойгырэн коштшаш укэ. Нуно йаслыштэ почангыт. Ыстэл төрыштө мутланымашат вэс түрлө. Кажныжэ шкэ пашажым ойла, тидын дэн пырля пўтынь колхоз нэргэн кутырыкта. Ыдрамашат ўстэл төрыштө марийжэ тарванымым ончэн лўдын, ожнысо сэмын чытырэн ок шинчэ.

Акнашын ушыштыжат ындэ ик шкэнжын озанлыкшэ вэлэ огыл. Тудлан индэшлу озанлык вэрч шонаш түкна. Ала мыньар шўдө йэн дэн мутланэн мошташ күлэш. Бригадир гыч тўнгалын тыгылай колхозник мартэ чылан Акнашын шинчажым ончат. Пашаштэ иктаж мо ситыдымаш лийэш гын, вуйлатышэ нэргэн ойлат. Паша сай кайа гын,

мэмнан вуйлатышына сай, маныт. Паша ончыко кайжэ манын кажным туныкташ күлэш, умылтараш күлэш. Тидэ вэлэ огыл, шукэртэ огыл райком сэкрэтар Микулов йолташ толыат, кажнэ колхозник дэк пурэн лэктын коштман. Кузэ илаг, мом шўлат, мо сита, мо ок ситэ, чыла тидым тыланэт палэн шогыман, — ойлэн кодыш. Индэшлу пўртлан ик сагат гыч ойыраш гынат, индэшлу сагат күлэш. Тылэч поснат пэш шуко паша уло. Кызыт Акнашым Очийын мутшо пэш чот шоныкта. Кузэ вара тудо толшаш ий луаткандаш цэтнэрым гэктар гыч налнэжэ?

Акнаш чўккыдынак кангашымашым ышташ тўнгальэ. Очий кўкшө шурно лэктышым налаш мутым пумэк, Акнаш комсомол активым погыш.

— Кузэ ышташ? Мэмнан мут пумынам районыштат шинчат. Ончаш тўнгальэ. Айдыза канашэна, — тўнгальэ Акнаш.

— Тидэ пашам шукташ куштылго огыл. Ымассэ сэмын уржам ўдэн кодэна гын, кандаш цэтнэрымат налын она кэрт. Агротэхникым пурташ күлэш.

— Пурташ күлэшыжым пэш палэна, Эвукай. Тидлэч посна адак ала мо вэсэ күлэш. Эрэ ик агротэхникым гына ойлэн шукак ончыко от кайэ. Кукшырак лийэш дыр...

— Кукшо ынжэ лий манын вара мом ышташ күлэш?

— Пэрвойак колхозникын ушакылыжым агротэхник могырыш савырэн моштыман. Кузэ савыраш, мый шкэжат альэ раш ойлэн ом кэрт.

— Тый рашрак ойло, Вачий. Кэч изишак умлаш лийжэ. Вара ала тўшкан корным муын кэртына, — Акнаш адак мутшым ушыш.

— Тэвэ мом ышташ күлэш. Мэмнан колхозышто паша гоным каналташ шинчатат, нимомат мутланаш өрат. Мут укэ гыч вара иктэвэсым нулдаш тўнгальэ. Тидэ ты-

гай, тудо тугай, вара манэш-манэш кайа. Онгаркалат, мускылат. Вара ваш-ваш сырат. Удрамаш коклаш-тэ ойлышашат укэ. Лачак кө могай, мом чийа, кузэ кайа, мо түрлын койэш, тудым гына колышт. Тидым пытараш күлэш,—маньэ Очий.

— Вот, вот, мыйат тидымак шонэн ойлышым да, мучашыш ыжым шукто,—шыргыжалын Очийым ончалыт Вачий пэлэштуш.

— А тый каваштэ ит чонгэштуш. Улкырак воло. Вара мучашыш шуктэт,—Очий йэшарыш.

Актив погынымашкэ Кандрашымат ўжыныт. Тудо шэнгэлнэ, пусакыш шинчынат, мом ойлымым колыштэш. Погынымаштэ ойлымо тудын шүмэшыжэ вуйгат ок логал. „Рвзээ вэлэ улыт, вуйыштым нэлэ паша дэн агыртарат. Нунын агротэхник, күкшө шурно лэқтыш, а мыйын шүмыштэм йөршэш вэс шонымаш. Йөра, Эвукай Оксином, Вачий Очийым чүнггалыныт. Ужат, кузэла койыт. Ваш ончалыт, шыргыжалыт. А мыйын—Опай ватэ. Тулык ватэ. Тудо тышкэ толэш мо? Пытартышыжлан тудат поктэн лукмо сэмын ойлыш. Удрамаш коклаштэ „йолагай“ манын мускылэн ойлыгыч шокта. Йашкан дэн Чумгий кува шаркалэн коштыт. Майукшат эсмаса тышкэ толын огыл. Тудыжат шөрынэ ончэн коштэш“,—тыгэ шонэн шинчышыжла Кандрашын Майукым чыгаш лийдымын ужмыжо шуо. Акнашын урэмыштэ мутланэн каймыж дэч вара тудо Майук дэн чон лушкымэш мутланэн кэртын огыл. Майукым мыньар шуэн ужо, тунар вуйжым кумык сакыш.

Колхозник-влакым ок-күл паша гыч, күлэш огыл шомак гыч ойырэн, колхоз илышыш пүтынэкак, уло шүмышт дэн, ушакылышт дэн савырэн шогалтымаш пэш нэлэ, йөсө пашала чучо. Чынак вэт, пасушто, идымыштэ ўдрамаш-влак шукыж годым кө могайым, кө-кө дэн коштым тэргат. Марийыштым

ваш-ваш ушкалат. Иктаж йэн ватэ дэн мутым пэлэштат гын, тунам вара паша пытыш. Марий дэн ватэ крэдалдэ нымайат огыт чарнэ.

— Мэ альэ колхозник-влакын көргышкышт пурэн огына мошто. Ончыза тэвэ канымэ годым, альэ тыгылай погынэн шинчымэ годым мом огыт ойло гын. Колхоз паша нэргэнат пэш шуко мутланат. Мэ тудым колын тунамак мондэна, йа пылышышкына огына пыштэ.

— Тидыжэ чын, Вачий. Мый вот адак мом ойлынэм. Тэ мыйым бригадирлан сайлымыда годым „колхозышто ўдрамаш кугу вий“ манын шогалтышда. Удрамашын кугу вийжэ ик мыйыштэ вэлэ огыл вэт. Шошым машиным ончэн коштмо годым мэ мом ужна, Акнаш? Мэ тый дэнэт машиным тэргэн коштына, а олыкышто моло ўдыр, ўдрамаш-влак виньэрым шарат ыльэ. Мэ актив погынымашым эртарэдэна, туштат ик илалшэ ўдрамашат ок лий. Коньэшнэ нуно коклазэ лийын пытат. Тэвэ тидэ койышым мланна пытарашна күлэш. Укэ гын, ўдрамаш-влакын йылмэшышт удыртыш пижмэ гай. Пүйэшышт удырат-удырат да, ваш ваш сопкалэнат налыт.

Очий паша ыштымыж годым сопкалымым вэлэ огыл, тидын дэн пырля пэш кугу онгайсыр пашамат ужын. Иктаж ўдрамаш-влак ваш вурсэдалыт гын, тунам вара пөрийэнат коклаш пура, ылдырта.

— Мом йылмыдам лугэда? Тэ пылыш тўн воктэн шэлын колтыза. Вара сай лийэш,—манэш иктыжэ.

— Ом шэл шонэт мо? Мый тыгай чара кольам курымыштэм йатыр ужынам.

— Тый шкэ чара кольа улат. Умбаланэт чийаш мыжэрэт укэ.

— Укэ гын, тый дэкэтак ом мийэ. Тый йэн марий дэн коштат, шкэ марийэт ок ситэ.

— Пэш мийэт ыльэ да, ом пуй. Тыйын марийэт мыланэм шүвалашэмат ок йөрө.

Түнгалыт, чаргыжыт. Иктажэ кас-тэн пасу капка дэран, альэ моча воктэн ужшо лийэш. Тидэ гына лийжэ, вэра йа күлта ора воктэн, йа парэнтгэ йыран коклаштэ үпэ-үпэ кучэдалыт. А пöрийэн-влак үтэн кайэн, эрдым кырэн воштылыт. Лачак ўдрамаш-влак вэлэ огыт воштыл. Тидым Очий комсомол актив ончылан ойлыш. Тудо альэ нигунамаат тыгэ ойлэн огыл ыльэ. Шуко жап шонэн коштмыжым чыла луктын пытыш.

— Колхозышто тыгай паша лийман огыл. Ўдрамаш коклаштэ өпкөлымö йукаш шокташ түнгальэ. Чынак вэт, кок-кум ўдрамаш вэрч пүтынъ ўдрамаш сыра. Йашкан дэн Чумрий кувалан тидэ гына күлэш. Иктэ дэк мийат—иктым мускылат, вэсэ дэк мийат—вэсым лүмдыпыт. Вара шкэ мутыштым йэнг үмбака кусарат. Тыжэчын үпэ-үпэ крэдалыт, коклазэ мутым шаркалат. Ўдрамаш-влакым шагал погэна, кастэн урэмыштэ ўдыр влакым нийалкалэна. Ўдрамаш ок лий гын, пасуэшдэ пэл киндыда кодэш, Ындэ шкэ бригадэм каласэм. Шошо ага сай эртыш. Молан тыгэ лийэ,—шкат шинчэда. Мланэм Мачуш, Оксина, Майук чот полшышт. Молан Майук дэн Оксина тыштэ укэлыт? Кузэ нуно актив огытул? Чылдырий йылман вэлэ актив мо? Ўдрамашымаат тыгай пашашкэ шушса.

— Ойлымэт чын, Очий. Тидэ шотышто пашана пэш начар. Тэ, рвэзэ-влак, шкэжат изишак огыда мошто. Эвукайым налына. Тудо комсорг. Фэрмыштэ тудо арулыкым ыштэн. Ушкал тэмын коштэш. Зоотэхникым тунэмын. А ушкал шöрым йэшарэн огыл. Молан тыгэ? Кукшо зоотэхник вэлэ. Политик укэ, куанымаш укэ. Тыгак моло пашаштат. Зоотэхник, агротэхник күлэш. Но политик дэч посна тудо нимоланат ок йөрö. Мэ шуко ыштымэ пашаланна политик көргым пуэн огына мошто. Мыланэмат паша ышташэм йöсö. Пашаштэм си-

тыдымашат пэш шуко. Түрэдмэ жап чаклана. Удаш йамдылалташ күлэш. Мэ Очийын шонымыжымаат шинчэна. Тудын пашаштыжэ торэш шогышо шуко лэктэш. Ыштэн шукташыжэ күлэшак,—ойлыш Акнаш.

Иатыр кас лиймэк ижэ погынымаш пытыш. Шуко мутланышт гынат, шүмлэнкүчымынак чучо. Ўдрамашым тыгай пашашкэ шупшман,—тидэ чын. Политик пашамаат ышташ күлэш. Тудат кукшо лийын кэртэш. Агитацэ—модыш огыл. Акнашат шагал огыл тидэ нэргэн шонэн. Ватэ-влакын ваш ушкалымыштымаат пытараш күлэш, укэ гын, пашам пэш куча.

Погынымаш гыч лэкмэк чыланат ойырлэн кайышт. Лачак Очий дэн Вачий гына пырля кайышт.

— Шинчэт, Вачий, мэмнан пашаштына ала мо гынат ок ситэ.

— Куанымаш укэ. Садресак пашам öкым ыштымыла койэш. Паша дэн пырля куанымат шуэш. Түрлө йэнг түрлө сэмын куанынэжэ. Мый имнэ вүтасэ пашам тыланэт каласэм. Мыйын түрлө кнага пэш шуко уло. Историй, гэографий, сылнэ кнага. Тудым чыла имнэ вүташ намайэнам. Луддымо йэнг икатат укэ. Лудына да пырля мутланэна. Түрлө мурым муэрэна, шашкэ, шахмат дэн модына. Ончычшо мэат тугай шотак улына ыльэ: кө дэн кө коштэш, соптыра альэ сай, мутланэна ыльэ. Кызыт йөршэш вэсэ улына. Пашажэ могай сылнэ вэт, эк,—манын Вачий Очийым чот ондал шындыш.

— Луэм пудыртылат. Ондалаш жап уло альэ. Мыйын бригадыштэмат тыгэ ышташ возэш.

— Тый дэнэт изиш вэс сэмынрак ышташ логалэш.—Очийым колтыдэак Вачий пэлэштыш.

— Молан правлэныштэ тидым ыжыч ойло?

— Тушто тыгай паша нэргэн огыт мутланэ. Тидым Эвукайланат ойлышым да, тупэла вэлэ ойлаш түнгальэ. Айда икана коктын шинчын, планым ыштэна.

Йал шэнгэлнэ олыкышто имнэ пукшымаштэ муро йүк йонгалтэш. Рвэзэ-влак кугу тул йыр төрштылыт. Йолэш тулвуйым пыжыктэн олык мучко куршталыт. Пичкэмыштэ тул орава пёрдын каймыла койэш. Урэмыштэ кармон йүк шокта. Адакат партизан мурым мурат. Очий дэн Вачий имнэ вўта пэчэ воктэн шинчат. Партизан мурым колмэкэ тудо адакат чотырак Очий воктэкэ пуснэн шинчэш.

— Шошым тэ урэмыштэ партизаным мурэда, а мый имнэ вўта йыр коштам. Иктаж тушман толын адак ала мом ыштэн кайа шонэм. Мыйат тыштэ шкэдак мурышым. Имнэ вўта лаврашак йомам шонышым. Шўм подла шолэш. Тэ тышкэ толын каймэкыда адакат чот вуйым кумык сакышым. Кандраш дэн кэлшэт шонышым. Кызыт ындэ йөршэш вэс сэмын шонэм. Имнэ вўташкэм куанэн толам...

Очий нымат ок пэлэштэ Вачий пэлэн вуйжым энэртэн ончыкыжо тура онча. Кок кап ойырлэн кэртдымын ваш ушнымыла койэш. Вўта вэс могырышто кугу пистэ укшлаштэ кайык-влак чыгымамдат. Нунын йўкышт шыман шокта. Вэр гычышт тарванымэ годым йўкым пуат ала мо. Йужгунам йўд тымыкым корак чонгэштэн кайэн тарвата Вўташтэ ик имнэат укэ.

— Мом шонэт, Очий?

— Когыньан кэлшымынам ачий шижын...

— Шижын гын вара мо? Йэн шўмымак шолыштын огына ул. Кандрашла ом ыштэ.

— Ёшанаш пэш йөсө. Ала иктаж йытырам ужат гын...

— Иктымат ом уж. Ваш лийам гынат, тыйым ушышкэм пыштэм.

— Тидыжэ тыгэ да, ўдрамаш-влакат пэци ойлыштыт. Шўльө сомлымо годым эрэ ойлат. „Вачийэт кузэ да Вачийэт“ маныт. Пёрйэн кашакат игылтнэжэ.

— Шўвал шындэ.

— Шўвалмаштэ огыл, Вачий. Па-

шаштэ. Паша чараклалт кэртэш. Мый шкэжэ тыйым ом уж гын, пашамат кид гычэм вэлэш, ужам гын вэлэ пашам кайа... А Кандрашын пашажэ томам. Погынымаштат шып шинчыш. Опай ватэ поктэн луктын, маныт. Майукат кызытрак ок мутланэ, корангэш вэлэ. Чынжым ойлаш гын, Майук пэш чот Кандраш вэлэн шўмангын. Мыньарат шўмангэш, тунарак корангэш.

— Тудлан тыгак күлэш. Укэ гын пэш моктана. Опай ватэ орадак огыл. Пашам йората, ударник. Ик ситыдымашыжэ уло, йылмылан йандарак огыл. Туныктэт гын, тудо пэш талэ лийэш.

— Сомлымаштэ Опай ватэ Оксина дэн төр кайа. Ик сот трудодэньланат вараш ок код. Майук ала молан изиш вараш кодын кайыш.

Тыгэ Очий Вачий дэн кажнэ каскоктын мутланат. Лачак Кандрашын вэлэ пийалжэ мучыштымыла койо. Погынымаш гыч лэкмэк тудо Акнашым ужын мутланынэжэ ыльэ. Акнаш кайэн колтэн. Вачий дэн Очий дэнат кайэн кэртэш ыльэ. Вачийлан сырэн. Урэм дэн шкэдак ошкыльо. Опай ватэ ок пурто, Майук лэктын огыл. Тудат пытаргыш жаплан йавыгымыла койэш. Альэ шукэртэ огыл Кандраш кастэн тыгэ ёрын коштэш ыльэ мо? Ик ўдыр помыш гыч вэс ўдыр дэк шудо шырчыкла төрштылэш ыльэ. Кызыт йара урэм мучаш гыч вэс мучашыш шкэдак коштын эрта. Урэмжат, йужшат йуалгын чучэш. Кажнэ йэнын шинчажэ мускылэн ончалмыла койэш. Ик жаплан тидлан кугэшнымыла вэлэ койэш ыльэ. Ындэ вэс сэмын лийэ, вэс могыр гыч ончаш тўнальэ. Шкэнжым моло коклаштэ изи копшангылан вэлэ шотлаш тўнальэ. Погынымаштат моло рвэзэ-влак паша нэргэн мутланат. Погынымаш пытыш, пырльа лэктын кайат. Кандрашым пырльа иктат ок ўж.

— Чылдырий йылман вэлэ тэн-

дан активыштэ коштэш, паша ыштышэ актив огыл — манэш Очий. Мыйымак ойлыш ала мо, — шона Кандраш. „Мом вара Кандраш колхозлан ыштэн? Йылмэ дэн туныктымат паша огыл мо? Альэ мый сэмынэм ойлэнжэ огыда мошто“, умша көргыштыжө манэш Кандраш. Койын шыдэшка. Сырымыжэ сэмын ұлык, кэлгэ виньэмыш пурымыла чучэш. Вуйлан шыгырын чучэш, шўлалташ йужат ситымыла ок чуч. Уна тэвыс йал воктэнэк шўльö лонгын шога, вэс вэлнырак уржа шөртньыла койэш. Кэчэ эрта, илыш ончыко тошкалэш. Колхозник-влакын кажнэ тошкалмышт пэнгыдэмэш. Мыньарат пэнгыдэмэш, тунарат тошто дэн у ваш кыртмэн пижыт. Шурно погымо жап шуэш. Тэвэ тыштэ кучэдалмаш талышнаш тўналэш...

А пасушто шурно тэнгыз ловыкалтэш.

Х

Ожно такырым куралаш лэкмэ жапыштэ колхозник-влак олыкыш шудо солаш лэктыч. Пэрвойак Очийын бригадыжэ лэктэ. Олыкыш лэкмэ дэч ончыч шонгырак тўшка пэш чот торэш шогальэ.

— Тый, Очий, ындэ ала мом ыштылат.

— Ёдыр вуйэт дэн мэмнам кошартэт.

— Ок кўл пашам вэлэ кычалат. Шудым тидэ жапыштэ нигунамат, нигөат солэн огыл. Кошкэн пуча, — манын кычкырышт.

— Мэ пашалан торэш огына ул. Мланна мом шўдат, тудым ыштэна. Йоча ма, шонго ма, мланна иктак. Иккана начальниклан шогалтымэ гын, колышташ кўлэш. А вот шудыжым пожалэ локтыл кышкэна. Пэлыжэ кошкэн пуча. Альэ пэш нөрö.

— Олыкыш лүкмэш такыр пасушто куштра шудым солаш нангайа гын, адакат сай лийэш ыльэ. Майыштак тўвыс курал пыштыктэн.

— Агротэхникэ, агротэхникэ, манын кычкырат. Ындэ коншудо оргажэш ёдэна мо? Мландым сай ышташ тўнгальына, манын кычкырат. Ончыза, могай сай ыштат, — манын Осман, Вэдэнка, Эшмрат кычкыраш тўнгальыч.

Нөрö шудо савам огэшат шиж. „Йыж-йож“ шоктэн, пэлэдышан ужар шудо мландэ ўмбаке возо. „Ончычрак солымо шудын тамжэ сай, вийан“ манын Очий пэш шуко умылтарэн кошто. Тудлан Ма-чущат полшыш.

— Ида ийаланэн кошт. Тупуй коштынак ўмырдам шуктэда. Пөр-йэнг гай огыда ул. Вачым лупшалын ом солыс, — манын Опай ватэ нийалэш вэлэ шудым сола.

— Комсомол дэн тангым кучэн комсомол сэмынак мутланаш тўнгальынат аман.

— Комсомолда дэн пашам укэ. Тототлэн ида шого манам. Тэвэ йўр толэш гын, пўтынь шудыда локтылалтэш, — шыдын ойла Опай ватэ.

Очий бригадысэ комсомолэс-влак кызытат шарнат: шудо солымо годым большэвик колхоз вэрч кучэдалмаш утыр талышнаш тўнгальэ. Шошо ага годым тунарак палэ огыл ыльэ. Пудам шўшкэдымэ дэн пашам чараш ок лийжым тушман кашак шижын. Пашаштэ тупуй шогыма гыч шуко колхозник-влак Осман тўшкам пэш чот шэкланаш тўнгальыч.

Шудо солымо дэч вара Очийын бригадыжэ такыр пасум нузылташ лэктэ. Плугым тальякан колтышт. Шудо почэш уйнэн вэлэ мийа. Шукыжым вож гычат ок тарванэ, шотлан толшашлык огыл. Тунам вара Очий плугым кэлгын шындыктыш. Агрономым кондэн ончыктыш. Мландэ мамык гайэ пушкыдэмын оварэн возо.

— Чыла сай, но шудо шочыктымыда зийаным кондэн кэртэш. Озым шукшлан шарлаш пэш сай пыжашым ыштэнда, — маньэ агроном.

— Маньым вэт, ожно такырым кызыт гына куралман, маньым. Тэ майыштэ куралыктэда. Толшаш ий ындэ шужыктэн пуштыда. Тыгэ паша кумылым пытарат шол. Иоча кунам тыгай паша мыштэн кэртэш. Шонэн ончыдэ шогалтат,— маньын Осман кычкырыш.

— Ны йара кэнэж, ны канымаш. Кэнэж гоч эрэ пасушто. Ожно ики йашым ұдышычат, сүрэм эртымэш пасушко элат ончал. Озагыш вэлэ кудалыштат. Окса кычалашат эрыкым огыт пу Тэптэр укэ,— маньэ Вэдэнка.

Кэчэ пэш йандар шога. Шокшо Уржа тойгай лийын. Кажнэ бригадэ шурно погаш йамдылалтын. Түрэдмэ машин-влак эрыктымэ улыт, кэчыштэ йолгыжын вэлэ шогат. Ёдымё машин влак чыла шын дэн йамдылымэ Түрэдмэ пашалан Очий ок ёр. Тудо улларакшым ұдышаш нэргэн шона. Толшаш ий вэт тудо гэктар гыч луаткандаш цэнтнэр уржам налаш мутым пуэн. Моло бригадымат сорэвнованыш ұжын.

Ёдымё паша нэргэн колхоз погынымашэшат мутланэн ончышт. Акнаш пэрвой лэктын ойлыш. Вара Очий шкэ планжым каласыш. Комсомол дэч моло лачак Мачуш дэн Порис гына ойлышт. Кокымышо бригадын бригадиржэ Пётыр Ксти йёршэш түпэля шогальэ.

— Пытаргыш ййлаштэ йатыр опытым ыштышна.

— Опытым ыштэн тэвэ йолаш дэч посна кодына.

— Ожно ачана-кочана шинчы-дэак ыштэн огытыл.

— Йумо ваштарэш кайэн кунам киндылан шуат.

— Иоча ойым колыштыт. Альэ шинчалан шұрым подылын огыл.

— Очынишым ыштымат ок күл.

— Кажнэ ий пасусавыртышым ыштат. Йара ларыш савырэн шуктышт.

— Чын, чын. Күлэш огылым шонымат ок күл,— кычкыраш тўнгалыч.

Акнаш йатыр колышт шинчыш. Санга йўмачын чойан кө кычкырымым шэкланыш. Осман кашак, Йашкан кува, Чумрий кува йўкым вашталтыл-вашталтыл кычкырат. Түпэля шогалын колыштат гын, уло погынымаш кычкырымыла шокта.

— Чарныза,— үстэлым мушкындэн, Акнаш шыдын кычкыральэ. Ик жаплан йўкын ойлымо чарныш. Пусаклаштэ лучымыш вэлэ шолэш, шып мутланат. Осман пёртончылно шкэ йыржэ кум-ныл йэнным погэн пэш тулда.

— Калык ваштарэш кайэн огыт кэрт. Чыланат ик сэмың лийаш күлэш. Шошымак, такыр нэргэн мутланымэ годым, ваштарэш шогалаш күлэш ыльэ. Ындэ шукш пошэн пыта,— маньын агроном ойла. Киндэ дэч посна кодына. Садланак тэний мартэ колхозыш ыжым пуру. Шотышт укэ,— манэш Осман.

— Кодшо ийласэ опытым пожалыстэ шотыш ида нал. Тудо опыт огыл, мландэ каргымаш. Кылмаш нигунамат порын куралын огыда ул. Олталэн, мландым гына шэмэдэн коштна. Мо ситыдымаш лийын гын, шкэ винамат улына.

— Тэвэ ужат кузэ ойла. Мэ шкэ винамат улына, мәнэш. А шошым „рүдө гыч ончыктымым тыштэ пужгалат“, маньымат, тудо „чыла вэрэат ик совет влась“ маньэ Адак йонгылыш ыштыкта. Ида колышт,— Осман шэнгэчын шыпак манэш.

— Машиным ёдымё, түрэдмэ годым кучылт огына мошто. Ёмаштэ ик ёдымё машиным пэш кэлгын шындымэ ыльэ. Вэсыжэ пэш тальякан шындалтын. Коньэшнэ тыгай опыт йолаш дэч посна кодэн кэртэш. Мый шонымаштэм Очийын шонымыжым ышташ күлэш. Тудо агротэхникэ почэш ойла,— маньын Акнаш шкэ мутшым пытарыш.

Тылэч вара йўклаш тўнгалыч. Комсомолэс-влак дэн пырля кудшым йэн гына кидым нёлтышт. Нунын коклаштэ Опай ватат кидым нёлтыш.

— Тидэ ийа кува мыйын чонош витарынэжэ. Комсомол вэк лийын, мыйым пүшкылнэжэ,—манын Кандраш шоналтыш.

Молыжо ваштарэш лийыч. Пöтыр Кстиат кидым ваштарэш нөлтыш, Акнаш тидлан пэш чот иралтэ. Пытаргыш жаплан Кстин койышыжым пэш сай палэн нальэ. Колхозник-влак мом ойлат, тудым ышта. Ваштарэш ок шогал.

— Тыгэжэ пашам ыштымэт вэлэ шуэш. Мутым колыштшо мэмнан бригадир,—манын, пашаштэ шэнгэлан кодшо колхозник-влак ойлаш тунгалыч. Акнаш ала мыньар гана вурсыш гынат, тудо шкэ корныж дэнак кайыш.

Погынымаш пытымэк Очий дэн Вачий коктын Акнашым кычкырал кондышт. Тушко Эвукай, Кандраш, Мичуш ушнышт.

— Мый шонымаштэм, мэмнан шонымынам илышыш пурташ күлэш. Ваштарэш кид нөлтымим ончымо ок күл,—манэш Очий.

— Бригадэтым савыраш күлэш. Пöтыр Ксти дэн шотым муаш ок лий. Бригадирлан Порисым шогалташ тукна.

— Осман кашак да ик-кок үд-рамаш чонош витарат.

— Тый нуным тидэ пашаш ит шогалтэ.

— Түгэ вэрэштэш. Уржашкэ түрэдмэ машинным лукмо ваштарэшат нунак шогат. Ала кузэ виктарышаш.

— Ит ойгыро, паша кайаш тунгалэш. Ну вот, бригадэтым савырэ. Мый альэ вольык ашнымэ нэргэн Рүдö Комитэтын пунчалжым лудын омул. Адак ватэм кнагалан туныктэм. Кайаш күлэш. Ну, Вачий! Кунам сұаным ыштэда, вучэм вэт?

— Могай сұаным? Ом умло.

— Шылташ ит толашэ. Очийжэ молан чэвэргэт?

— Альэ пасу пашам пытараш күлэш,—эркын пэлэштыш Очий.

— А Кандраш молан пэш шұлыкын коштат?

— Вуй коршта..

— Гөрлана. Вуйэат, шүмэат төрлана. Комсомолэс влак, тланда иккана Кандраш дэн сайын мутланашда күлэш. Ала мо вэс сэмын койэш. Майук нэргэнат, Опай ватэ нэргэнат мутланыза. Тидэ тэндан пашада,—манын Акнаш кайыш.

Шолдыра-влак погынымаш гыч лэкмэк түшкан түшкан погынын шинчыч. Погынымаштэ лийшэ паша йужыжым ойгандарыш, йужыжо пэш пэнгыдын вуй йыр шоналтыш.

— Удымö дэч лу кэчэ ончыч куралын, тырмалэн пыштэ. Мо лийэш вара? Иүр толын кырэн кайа гын, тырма огыл, нимат ок пуро.

— Шуко пачаш куралын мландэ-локтылалтэш. Ожно шинчэн ыштэныт,—урэмыштэ ойлыгыч шоктыш.

Лачак ик түшка гына правлэньэ пöрт вөктэч шуко мартэ ыш шаланэ. Очий шкэ йыржэ йужо колхозником да бригадысэ комсомолэс-влакым погэн үдымö паша нэргэн угыч мутланаш тунгалэш. Мачуш, Опай ватэ, Оксина, Майук, Кандраш, Очий шкэ куралаш лийыч, молыжым ныл йэнгым тырмалаш шогалтышт. Коло кандаш имньыштэ луаткудытшым куралмэ пашаш шогалташ ыштышт. Тыштат Кандраш ик мутымат ыш пэлэштэ.

— Йэнгай, шого, пырля кайэна. Мутланышаш уло,—Очий Опай ватым шогалтыш. Изишак шоналтышат,—вара ужнына,—манын, Вачийлан амал дэн каласыш.

— Мом вара мутланынэт гын?—йодо Опай ватэ.

— Айда, вара палэт.

Йужышто уржа үпш шарла. Пэшак шокшо кас. Йалыштэ кармон йүк шэргылтэш. Урэмыштэ йэнэрэ изэмэш. Тэвэ Осман капка ончылно вэлэ тул ойып койэш. Тушто гына йэн түшка изэмаш укэ. Вэс түшка гычат йужышт тушко куснышт. Пэрвойрак шыман мутланат ыльэ. Вараракшым йүк талынрак шокташ тунгалэш. Учашымаш койын талышна. Эн пэрвой

пурышо колхозник-влакат тушко чумыргэныт.

— Пэрвой ий колхозышко пурымэк шүльё умбалан шүлым ұдышна. Гэктарлан индэшлу куд пуд лэктэ. Вэс ийэшыжым йавык-рак мландэш ұдышна гынат, гэктарлан шүдө ныллэ пурым нална. Колхознажат тунам кугуак огыл ыльэ. Йалгэ колхозыш пурымэк пашана пужлаш тўнгальэ. Ындэкок ий почэла шурно лэқтышын тэптэржэ укэ. Мо лийын пыталтын, а? Уш вэлэ укэ.

— Угыч пурышо-влак пашам пэш начарэмдышт. Ожно вуйлатышэ мом ойла гын, тунмак ыштэна ыльэ шол.

— Тунам колхозым йоратэн, пагалэн пурышо улыт ыльэ.

— Мэ пагалэн пурэн огына ул ужат? Мэат колхозыш йоратэн пурэнна,—Осман ойла.

— Пагалымыдажым альэ умлэн шукташ ок лий. Нэрдам вэлэ чыкэнда. Умбакажэ тэвэ кузэ койэш, ончэна.

— Кызыт калык мутым огыт колышт. Шкэ ойышт дэн ыштат. Садланак калык ұскыртлана,—манэш Вэдэнка.

— Калык мутым огыт колышт да садлан сўспан портышыш пудам шўшкыт ужат. Тыштэ мут колышмаштэ вэлэ огыл докан? Тушман паша койэш дыр,—манын шэнгэчын Мачуш лэктэ. Тудо шангысэк колышт шогыш. Очийын изи погынымашыж гыч толын шыпак шэнгэк шогальэ.

— Тачат вот колхозым йоратышэ йэн мутлан кидым ваштарэш нёлтыш мо?—Мачуш умбакажэ ойлаш тўнгальэ.—Кузэ гынат лийжэ манын толашэт. А тушто йолаш дэч посна кодмо нэргэн ойлат. Ойлашат укэ. Тачэ тэндан шукажын кидым ваштарэш нёлтымыда йолаш дэч посна кода. Пёртыштө ик погынымаш, пёртончылно вэс погынымаш..

— Тый мыйымак ойлэт ындэ, Мачуш. Мый тупуй ыжым мутла-

нэ. Ала шотлан ок тол, маньым. Тугэ вэт?—воктэнжэ шинчышэ дэч Вэдэнка йодо.

— Ала, мый ыжым кол. Лачак трубка пучэм пэтырнэн ыльэ да тудым удыркалэн шогышым,—маньэ тудат.

Мачуш кўлынак ұчашаиш пижэ. Пэл йўд эрталдымашэш гына шаланышт. Шукажышт тидэ ұчашымаш дэч вара пэш чот шонэн кийышт.

Урэмыштэ кармонь йўкат шоктымым чарныш, кугу йэнгат шаланэн пытышт, лачак Микитан капка ончылно гына Очий дэн Опей ватэ ошын койын, йатыр мартэ шинчышт. Вачий кок кана урэм воктэн эртэн кайыш. Нунын шинчымыштым ужат, имнэ вўта пёртыш пурыш.

— Мый ик пашам йодам гын, йэнгай от сырэ чай?

— Молан сыраш. Мут—кўзак огыл, шўтэнак ок лэк, вўрымат ок йоктарэ.

— Шукэртсэк йодаш шонэн коштынам ыльэ. Кандраш дэн пашада кузэ лийын, ойырлышда мо?

— Пижмыжымат, ойырлымыжымат нимомат ом шинчэ.

— Раш ойло.

— Ойлымыжат-можат. Изиш орадэ пашам ыштылым. Шкэдак ныл илэн орлыкым ужын уш пурэн огыл улмаш.

— Ойло, йэнгай. Молан Кандрашат пэш шўлыкын койын коштэш?

— Шўлыкын огыл, тудлан шортын кошташ кўлэш. Вожылдымо айдэмэ! Шкэат илыш—ўдрамашлан илыш мо? Марий дэч посна илаш пэш йөсө. Мый рвэзэ ўдрамаш улам, капэм таза, йолагай ом ул. Йэнгэ сзынак илынэм. Пашаштат, суртыштат пэш йокрок. Йужгынам малаш возат да, ала мо тўрлын шўм пудрана. Ала куш лэқтын куржмэт шуэш. Кодшо шошым Кандраш мыйым ужын эрэ шыр-гыжэш, мутлана ыльэ. Шўманмыла лийна. Тудо мый дэжэм кўлынак пижылтэш шонышым. А тудо шкаланжэ кўлэшлан вэлэ коштэш ул-

маш. Марийэм лийэш гын, тэний саманыштэ пэш сай илаш лийэш ыльэ. Кызыт ала кóлан, ала молан пашам ыштэм. Ыштэн налмэм кочкынат ом пытарэ. Йоча пэш күлэш. Мэмнан сэмын орланышаш укэ. Кандраш дэн пижылтэм лүмэм шүкташ гына йөршө лийэ... Айда, Очий, тидын нэргэн огына мутланэ. Лучо паша нэргэн мутланэна. Удыр вуйэт дэнэ кузэ чытэт? Мыйын гын, уш ок ситэ ыльэ. Осман кашакым тойа дэнак лупшэм ыльэ дыр. Вэсканарак альэ ойлэм тэвэ, кызыт ондак,—манын Опай ватэ паша үмбак мутым кусарыш.

— Молан, паша ышташ йосак огыл. Нэлыжэ шуко да, полшат. Комсомол полша, адак Акнашат эрэ полша. Кнагам лудам. Адак ачайат шуко туныкта. Тыйат полшэт. Шудо солымо годымат мутым пэлэштышыч. Тачат үдрамаш гыч тый гына кидым нólтышыч. Мэ пэш куанышна.

— Ойлыдэ ок лий. Колышт коштын мом от кол, мом от уж гын? Эртак Йашкан ватэ, Чумрий кува, Осман дэн Вэдэнка вэлэ талэ улыт. Йашкан кагыр сүсканжэ ала мо түрлын койэш. Паша ыштымэ тэптэржэ укэ, онгым кагырта, вуйым комдык шуа, колья шинчаж дэн кушто мо коймым, шоктымым вэлэ шэклана. Түсыжымак ужмэм ок шу. Ййала койэш. Изэм годым сүрэтштэ ийам ужынам ыльэ, тудынат түсыжө тугай: какаргыл, куптыргыл пытэн, түрвыжө кэржалтын. Шарпан йүмачшэ үпшө ийа түк-түкла койэш. Эрэ ок ситэ. Пашалан гын його.

— Нунымат альэ сэнэна. Удрамаш кокла гыч тый пошэт вэт?

— Пöрийэн лийэш гын, омат пэлэштэ ыльэ. Удрамаш улат да, айда мэмнан гайак шотлыдымо айдэмэ, полшаш күлэш шонышым.

— Шотлыдымыжак огыл да үдрамашым альэ шöрынрак ончат.

— Э-э, Очий. Тый шкэ от кол да, мыйжэ öрдыж гыч мом ом кол гын.

Пöрийэн вэлэ огыл, үдрамашыжак тупуй мутланат.

— Чылажак огыл вэт.

— Чыла огыл гынат, аралэн пэлэштышэ пэш шагал.

— Чытэ альэ, тэвэ аралаш түналыт. Удрамашын вийжым ончыкташ күлэш. Чаманымэ дэн вэлэ огыл, күлэшак манын пиж. Мэмнан бригадыштэ вара йатыр үдрамаш лийына: Майук, Оксина, тый, мый. Мланна Мачуш полша,—маньэ Очий. „Кандрашат полшаш түнгалэш“—маннэжэ ыльэ да, „тыгэ ойлэн сырыктэм вэлэ, тымланаш түнгалшэ шүмжым тарватэм“, шонэн шкэнжым кучэн шуктыш.

Йалыштэ эн тамлэ омо дэн малымэ жапыштэ Очий дэн Опай ватэ ойырлэн кайышт. Шукак ышлий, эрвэлым шэм кава йошкаргэнрак волгалташ түнгальэ. Иктын-иктын шүдыр-влак йомэдаш түнгальыч. Эрвэлыштыла түрлө-пушэнгэ ойып рашак койэш. Касвэлыштыла лүп-лүп пичкэмыш. Тушкыла ончалатат, шыгырын-шыгырын чучэш.

Имнэ вүташтат вэдра йүк, имнэ шинчалмэ да мойын шокташ түнгальэ. Пушэнгэ вуйла гыч кайык-влак чонэштыл тарванат.

Йужо колхозник-влакшэ кэчэ лэкмэ дэч ончычак вачэш сорлам пыштэн пасушкыла ошкылыыч. Нуно тачэ могай участкыштэ түрэдшашым палэн, сайрак касалыкым руалтэн налаш тыршат. Опай ватат тидэ эр ондакак пасушко ошкыльо. Бригадир-влак вара тарванышым кычкырат. Акнаш бригадир влакым шука. Урэм воктэн күтызат онам „кылдэ-кол, кылдэ кол, кылдэ-кол“ пэралтыш. Йужо үдрамаш ушкалым луктын, шовычым кайшыжлак пидын, вигак пасушко кайа. Йашкан кува ушкалым күтүшкө луктын колтышат, капка ончылан шогалын йыр-ваш ончалыэ.

— Агап, сорлам луктын пуйан. Йэн түрэдаш пэш кайат,—манын, сорла лүкмэш капка ончылан шиңчэ. Агап сорлам лүкто.

— Тыштэ шэкланэ, суртым кодэн иктаж вэрэ кайэт гын, вуйэтым нултэм. Умшатым карэн ит кошт, манын парньажым рүзалтэн ончыктышат, шонго вуйжо дэн ковиртатэнрак ошкыл колтыш.

Апшат кудышто күртньö йүк „чын чын“ шокта.

Колхоз кэчэ тичмаш илыш дэн тўнгалэ. Пасун умбал тўрыштыжö тўрэдмэ машин мўгыралтыш.

XI

Ушкал фэрмыш шогалмыж дэч вара Эвукай пэшак чытамсыр лийаш тўнгалэ. Ик мутымат пэлэшташ лўдат вэлэ. Эр-йўдымак киньэлэш да кажнэ ушкалым ончэн савырна. Ушкаллан кормым пуаш тўнгалыт,—почэшак коштэш. Лўшташ тўнгалыт гын, кажнэ йэнгын кузэ лўштымыжым онча. Садак шөр йэшаралтмаш укэ.

„Можо ок ситэ гын? Кормо ситышын пуалтэш. Лўштымö годым ушкалым огыт шўрдыл. А шөр садак йэшаралтмаш укэ“,—шона Эвукай.

Лўштышö-влакым погэн тудо йагыр кана мутланыш. Сўрэм эртымэкат погынымашым ыштыш. Тылэч ончыч кажнэ ушкалым кодшо ий мыньар шөр пумыжым, нэлытшэ могай улмым чыла раш палэн нальэ.

— Вот могай паша, йолташ-влак! Каласыза, тэндан кажнэ ушкалда мыньар пудым виса, ўмаштэ мыньар шөрүм пуэныт,—йодо. Иктат ик мутымат ыш пэлэштэ. Чыланат чэвэргэн шинчат.

— Мыньар висан улмыжым, кунар шөр пумыжым тый кагаз гыч шинчэт. Мэ огына шинчэ,—маньыч нуно.

— Мый шинчэм, тэ вот молан огыда шинчэ? Каласыза, тэндан ушкал-влакда кэчылан мыньар килограмм вийан крормым кочкыт?

— Ала, висэн ончэн огына ул. Тымартэ эрэ чокым пумо.

— Тэний шөрүм ўмассэ дэч мыньар шуқырак лўшташ шонэда?

— Тидыжым шоналтэнат огынал

Мланна ушкал лүштыдэ ынжэ код. Умбакыжэ кэрэк.

— Зоотэхникым молан тунэмыда? Тыгэ ойлышташ тунэмыда мо? Трудодэньым налаш вэлэ чумыргэнда ужат?

Эвукайлан лүштышө-влакын тыгэ ойлымышт пэш нэлын чучо. Пэл ий утла тудо фэрмыштэ пашам ышта. Пашаш шогалмыж дэч вара фэрмыштэ арулык лийэ. Ушкалат арун, шэрмэ гайэ кошташ тунгалыч. Но шөр укэ. Колхозышто шомакат лэктэ. Пэрвойак Чумрий кува мутым лукташ тунгалыч.

— Талыла койын комсомолым фэрмыш шогалтышт. Ончэна тэвэ, кузэ шөр дэнэ үйым мланна пукшаш тунгалыч. Шөрышт йэшаралт-маш укэ аман.

— Могай йэшаралтмаш да мойын. Кугыжанышлан пушат ситарэн огыт кэрт чай.

— Ындэ Эвукай шкэ палыжэ, ожно мэмнам кажнэ погынымашэш вурса ыльэ. Ончэна тэвэ, кузэ ышта,—маньэ Чумрий кува.

Эвукай тыгай шомакым шукэр-так колын. Садланак кажнэ кэчын ик грам йоткэ шөрым шотла. Ик грам йэшаралтэш гынат, шыргыжалэш, куанымыла койэч. Шагалак лийэш гын, вара иктэ дэнат порын ок мутланэ. Оксина дэнат шыдын вэлэ пэлэшта.

— Мо үшкыжла вэлэ койын шинчэт?—тунам вара Оксина манэш.

— Үшкыжшө, ийажэ, ибөр шагалак лэктэш.

— Мый винамат улам мо?

— Укэ. Так шонэм.

— Тый тыгэ вашкэ шонгэмат,—манын Оксина воштыл-воштыл Эвукайым чыгылтылаш да мойын тунгалэш. Тидат пэш кугунак Эвукайым ок тарватэ.

Тидэ погынымашэш лүштышө-влаклан тудо кажнэ ушкалын висажым, кодшо ий мыньар шөр пумыштым возэн налыктыш.

— Зоотэхникым томам тунэмын огыда ул. Ындэ тудым пашашкэ пурташда күлэш. Кажнэ кэчын уш-

калын койышыжым шэкланыза. Пукшэн, лүштэн моштыза.

Жап эрта, уржа сорла шуын. Үдашат вашкэ лэкшаш. Кэчат эркын күчыкэмэш. Фэрмыштат паша эркын ончыко кайа. Кок арньа жапыштэ шөр кум литрлан вэлэ йэшаралтын. Тунам Эвукай правлэныш кайыш.

— Чыла паша—йэныштэ. Ондрий ватым лукташ күлэш. Фэрмыш пурымэт ок шу. Кычкыра, ушкалым кыра. Пэрвой бригадэ гыч Майукым пуза,—йодо тудо. Правлэныштэ Майукым фэрмыш налмэ нэргэн мутланымэ годым, Очий ваштарэш шогалыч.

— Бригадым луштарэда. Тудо куралаш шогалтымэ. Адак вашталтылаш түкна.

— Нымат ышташ ок лий, Очий. Паша тугай, налдэ ок лий. Укэ гын, мэ тыгэ фэрмым төрлатэн огына кэрт,—каласыш Акнаш. Шүко мартэ Очий чэнгэшэн шогыш. Варажым нымат ыштэн ыш кэрт. Эвукай йодо вэлэ огыл, сөрвала.

— Майукым огыда пу гын, мый дэчэм сай пашам ида йод. Лүштышө коклаштэ организатор күлэш. Тудыжо мэмнан укэ. Тидым кузэ гынат умлыза,—маньэ Эвукай.

Фэрмыш миймэкэ Майуклан нэлэ логалыч. Пасушто гын, агротэхникым пэш раш шинча ыльэ. Тушто пашажат вигак. Плугым шындышыч, айда курал. Коклаш гына ит кодо. Түрэдаш лэктыч, йол йумалан кодмым гына шэкланэ. Мландын койажым, кангажым ужаш лийэш. Ушкал—мландат, плугат огыл. Тудо—илышэ вольык. Кангажым, койажым палаш дийэш, а вот шөрым шукурак лүштэн налаш йөсырак. Мландэш шурным шочыктымо дэч шуко нэлэ. Ушкалын үмбалжым вэлэ огыл, көргыжымат пэш раш палэн налаш күлэш. Майуклан мландым тунэм налаш ала мыньар пачаш куштыл-гын чучэш. Тидэ шонымыжым Майук толшо зоотэхникланат ойлыш.

— Тыштыжат, туштыжат ик сэ-

мынак тунэм налмэш нэлэ. Тушто тунэм шуктэнат да куштылгын чучэш. Вэскаңа тыштат тугак лийэш,—маньэ зоотэхник.

Тидэ ой почэш Майук ик ий шэнгэкыла шоналтыш. Тунам уржа түрэдмэ годым тудо комсомолыш пурэн вэлэ ыльэ.

— Түрэдмэ годым гына ударник лиймэ дэн огыл. Сай шурно ыштымаштат ончылно лийман,—маньэ комсомол билэт пумо годым райком сэкрэтар. Тылэч вара Майукын у илышыжэ тўнгалыэ. Кажнэ кастэн тэлым колхозышто улмо годымат, чодра пашаштат йа политикым, йа агротэхникым моло дэн пырлыа тунэмэ. Тунамат пэрвой жапыштэ тудлан нэлын чучо. Мландын лончылажым, шурнын кузэ иланымыжым, кушмыжым, илымыжым тунэмыч. Кызыт ындэ тидэ эртэн кайышэ паша куштылгын чучэш. Тунам гына пўжалтмэш кнага ўмбалнэ толашаш вэрэштэ.

Тыштэ, фэрмыштэ ындэ вэс пашам угыч тўнгалаш күлэш. Майуклан пўжалташ чот тўкна дыр. Ик могырым адак сайыжат уло. Куралмаштэ Майук дэн Кандраш ик вэрыш логалыныт. Фэрмыштэ кэрэк пырлыа огыл лий. Кандраш молан тыгэ ыштыльэ? Кокытым икканаштэ йөраташ ок лий. Кокытышто иктыжэ шўмэш чотырак пижын шога. Такшэ Опай ватат томам ўдрамаш огыл. Йытыра, пэлэдыш гай чэвэр, пашалан талэ. Тыгай мотор сын-кунжо дэн йэшлан ыш шу. Илышыжат поро ыш лий. Опай изыж годсэк күтў дэн кошто. Тужакынак тазалыкшым пытарыш. Колхозыш пурымыж ийак күпнэн колыш. Опай ватыжат поро илышым ужын огыл. Шым ийаш күчэн кошто. Аважэ колымым ок шинчэ. Ачажын колымыжым мизишак шарна. Марлан каймэкшат илышлан ыш шу, марийжэ колыш. Орлыкан йэн гынат, сын-кунлан мотор. Очийат тыгай. Изиж годсэк пўрйэнг олмэш пашам ышта. Сын-кунат мотор, капкылат пўрдымо

гай, пашаланат талэ. Майук ожнысо торговойн эргыжэ Йэмэлам шоналта. Кўсэн тичак кампэткэ, мўгиндэ, клэндыр коштэш. Тэлым портышкэм, кэнгэжым кэм. Садак тэптэржэ укэ ыльэ. Орадыла вэлэ койын кошто. Пэшак нэчкэ ыльэ. Йэн сэмын орлыкым ужэш ыльэ гын, изиж годымак кола ыльэ. 1930 ийыштэ раскулачитлэн колтышт. Шукак ыш лий „колэн“ манмэ увэр шоктыш. А мэ комака ўмбачат, тош-калтыш гычат ала мыньар кана пўртын волэдышна. Садак илэна. Таза вэлэ улына. Йужгынам Майук Кандраш нэргэн шоналта. Пэрвойракшым „Кандрашым ом йөратэ вэт“ манын шкэнжым лыпландарэн кошто. А Очий дэн Вачийын, Эвукай дэн Оксинан кэлшымыштым ужэшат, шўмжылан йосын чучэш, „вэт мыйат тыгэ йөратэн моштэм да...“ манын шўмжў коршта. Но Кандраш почэш сўрвалымэ сэмын кошташ ок тўнгал.

Мо нэргэн Кандраш шонэн? Нигөат ыш шинчэ. Рвэзэ-влак коклашкат шагал лэкташ тўнгалыэ. Титакшэ пэшак раш койаш тўнгалыэ. Кандраш тидым шкэжат шижэ. Пырлыацкэ лэкташ лийэш, но тудо йоным ок му. Польшым ок йод, күгэшнылэш. Опай ватым ужэш гынат, Майук дэн ваш лийэш гынат, шинча ваш ончалдэ, вуйым кумык сакэн эртэн кайа. Йөра эша Ольга-нажэ да мойын марлан кайэн пытышт. Нуныжо лийыт гын, урэмыш лэкташат ок лий ыльэ. Кодшо тэлым Ольгана ўдыр-влакым погэнат, Кандрашым корэмэш лупшышт. Кызыт ындэ тидат ушыш пура.

„Да... шкат ом шинчэ кушко шуынам,—шона Кандраш.— Погынымаштэ Очийланат полшэн ыжым ойло. Ындэ комсомолэс-влак йөршэш тупуй лийыт дыр. Опай ватат комсомол вэк. Йўк дэн огыл гын, кидым нөлтэн полша. Тудымат мускылмо сэмын ыштышым. Пырлыа илаш тўнгалына манын олталышым. Шкэжэ Майукым йөратышым. Коктынат мучыштышт ала мо? Кэрэк

комсомол погынымашэш мутла-нышт ыльэ. Майук дэн куралмашэш ваш лийын иктаж сэмын мутым кэлыштарэм шонышым. Ындэ тидэ йонжат мучыштыш. Майукум фэрмыш нальыч“.

Шукэртэ огыл Кандраш рвээ коклаштэ нэрым кагыртэн, вуйым нөлтэн коштэш ыльэ. „Мый чыла кэртам, чыла сэнэм, мый ончылнэм чылан лывыжгат“, шоныш тудо. Кызыт ындэ иктат лывыжгышэ укэ. Кандраш утыж дэн шойышто, утыж дэн моктаныш. Тудын чылдырий йылмыжэ гына улмым палышт, Ындэ вот чылдырий йылмат, койышланэн төрштыл коштмат ала кушко пытыш. Опай ватын поктэн лукмыжым чыла колхоз шинча. Ёдыр-влак дэн пижаш ит шоно. Ончылнэт иктат нимомат ок ойло, а шэнгэчын воштыл коштыт.

„Майук дэн кайэн мутланаш гын, мо лийэш? Иал воктэн, тўвыс мўндўрнат огыл фэрмэ йолгыжэш. Альэ ўмаштэ гына угыч ыштымэ. Тэний Эвукай кўварым, потолокым шарыкта. Пулатныйк кашакын товар йўкышт кўтў каймэк тўнгалын, кас мартэ йонгалтэш. Кэчэ ваштарэш окна шийла йолгыжэш. Майук мом ышта гын? Кана дыр очыний“.

Кўтўм луктын колтымэк, Майук моло лўштышў-влакым погэн шинчэшат, кнагам лудэш. Тудо ушкал фэрмысэ пашайэнглан лукмо справочникым тўнгалтыш гычак лудэш. Чылажэ нылытын улыт. Кажныжлан индэш лўштымў ушкал. Ёдыр-влаклан Майукин толмыжо ыш кэлшэ. Кнагалан да мойын пижэ.

— Тыгэ мэ вашкэ чараш кодына. Ик тувырымат тўрлэн огына шукто,—маныт. Кид пашам кучэн гына вэлэ шинчит, Майук кнагажым луктын пышта.

— Шарпандам кудалтыза! Садак вуйым пўтырашда ок логал. Тэний шарпанын чапшэ пытэн. Шонго ўдрамашат кудалта да, тэ угыч ыштэда,—шылтала Майук.

— Марлан каймэк кузэ вуйым от пўтырў? Онгай огылыс. Вуйэшыжэ

пўтыраш шарпанжат укэ, пышташ вуй имыжат укэ, манын мускылаш тўнгалыт.

— Кэч кузэ гынат, фэрмыштэ шарпан дэн пашада ок воранэ.

Тыгэ кажнэ кэчын Майук ўдыр-влак дэн мутлана. Фэрмэ пашаштэ Кандраш дэн лийшэ чыла ойгыжым мондыш. Пашалан вуйжым кудалтэн пижэ. Канаш тўнгалыт, мурым муралтат. Фэрмэ кўварым шарышэ Йапык кугыза, товаржым пўрньаш руалэшат, трупкажым пурлын, ўдыр влакым ончэн шога.

— Мурыза, мурыза, ўдырэм-влак. Варасэм гайэ улыда. Колыштатат, пэш сай чучэш. Ык, иккана адак рвээ лийшаш ыльэ..

— Тунарак сай мо, кугыза?—Йодыт ўдыр-влак.

— Сайжым шкат ужыда. Тыштат-туштат эрэ муро. Нойымым иктат ок шиж. Мэмнан годым тыгай ыльэ мо?—Йапык кугыза товаржым кучэн, онгам локшынчаш тўнгалэш. Кастэн пашам чарнымэкэ Йапык кугыза адак мурым йодэш.

— Паша уло, кугыза. Кўтў вашкэ толэш, огына йарсэ,—маныт.

— Ыштышыла муралтыза. Шонгом куандарыза,—Йапык кугыза ўдыр-влакым сўрвала. Тунам вара паша кокла гычак муро шэргылтэш.

XII

Уржа пасушто эрдэн тўнгалын кас пичкэмыш мартэ калык шолэш. Уржа воктэнак шўльў лийын шога. Кок-кум кэчэ гыч сорлам, тўрэдмэ машиным йодэш. Кашын-кашын мардэж пуалэшат, „лыж-лыж“ шоқта, лийын шушо шўльў пырчэ йога. Уржа тўрэдмаштат кушто ик вэрэ уржа пырчэ мландэ ўмбак возаш тўнгалын. Кэчывалым кужын канат, эрдэн да кастэн кужын тўрэдыт. Кастэнэ пичкэмыштэ колхозник-влак пасу гыч лийшэ уржа ўпшым кондат. Пўртым пэнгыдэ киндэ ўпш тэма. Кидэтым ўпшыч ончэт гын, комака гыч лукмо киндыла ўпшалтэш. Эрдэн киньэлыт—

адак пасушко. Кэчэ лэкмэ годым шурнышто ош комбо тўшка коштымыла койэш, ош вургэман колхозник-влак шурным тўрэдыт. Кидыштэ сорла модэш вэлэ, „чышт-чышт“ пўчкын, кылта тэмэш, кылта копнам тэма, копна колхоз идымым тэма.

Эрдэн кэчэ лэкмэ годым тўрэдмэ машин „чылдыр-чылдыр“ шоктэн, уржа вуйым крапляж дэн нийалтэн пыштымэ годым, калыкын мутланымыжэ годым мо чоло сьлнэ музык тўнгалэш! Тидэ альэ тўнгалэш вэлэ. Орва йўкшө, кайык мурыжо, машин йўкшө, рвэзэ-влакын мурышт иктыш ушнымо годым айдэмын шўмжө моткоч куана. Тудын дэн пырльа кэчэ шөртнө пырчим кышкымыла шкэ волгыдыжым пасушко колтэ, шинчам йымыктара, шойа корэмыш логалын тулла когарта, тувыр вошт пурэн кап мучко вўд шырчам луктэш. Могай чаплэ пагыт!

Очий кажнэ йўкым пылышышкыжэ пышташ тыршыш. Куанымэ илышын сьлнылыкшым тичмаш

лэнгэж дэн йўаш шоныш. Тудын көргыштыжат куанымаш огыл мо?

— Колхозышто Очийын бригадыжэ эн сай. Нормо кок пачаш да мойын утыж дэн тэмалтэш. Кэчывали каныш годым, столовой гыч лэктын, кугу шоло ўмылышкө погынен шинчытат, кармоным мўгырыктат. Саньук лўнгалт вэлэ шинча, умшажым, шинчажым, шўргыжым ала мо тўрлын ыштылэш. Кэчывал дэч ончыч нойымым огытат шиж. Муралтэн колтат, кушталтат. Варажым тўрэдмашкэ Саньуклан кармоным налын мийаш йодыч. Тыгэ бригадын пасушто кармонжо лийэ. Опай ватэ Майра мурымаштэ, куштымаштэ он лийэ. Кэчылан кок нормым ышта. Тўрэдмэ годым ик мугымат ок пэлэштэ. Канаш шичмэк Очий дэн Опай ватэ изи йочала модыт, мурат. Варажым пўтынь бригадэ куанаш тўнгалэш. Лачак Йашкан дэн Чумрий кува да адак ик-кок ўдрамаш чумыргэн, посна кийат.

— Майражэ молан куанэн? Орышыла вэлэ койэш.

— Кандрашыжым савырынэжэ дыр.

— Шарпанжымат кудалтэн.

— Онгайсыр вэлэ койэш. Ок кэлшэ гын огэшак кэлшэ вэт.

— Кандраш дэч Майукшат, Майражат мучыштэн маньт мо?

— Кандраш тўшкаштат шып вэлэ шинча, шукыж гоным кылта ора воктэн эртара.

— Тыгай Майра гай йажар пожалэ шўгарышкат шукта.

— Вотно Миклай адак Ондрий ватэ дэн ваш лийын маньт мо?

— Ыжым кол. Кузэ, кужак вара ваш лийыныт?

Тыгэ посна тўшкаштэ нуно мутланэн кийат.

Пэрвой кэчылаштэ пашан талын кайымыжэ Очийымат, колхоз правлэнымат куандарыш. Ныл кэчэ тўрэдмэк бригадыштэ паша начарэмаш тўнгальэ. Канымэ гоным кармон дэкат шагэл мийат. Вуйым кумык сакэн шинчат. Посна-посна шинчын шыпак мутланат. Очий альэ Оксина мийат гын, шып лийыт, йа вэсым мутланащ тўнгальт. Паша нормым шуктымо изэмэш.

— Куанэн ситарышта мо?

— Куштэн мўшкыр ок тэм вэт.

— Чотырак мурыза.

— Мурэн ала киндыдам кодэн кэртыда.

— Ыштэн толашымэ тўмбач кочкаштат ок код,—манын Чумрий кува бригадэ мучко ойлышташ тўнгальэ.

Очий тыгай мутым кольбат, вуйжат пёрдаш тўнгальэ. Альэ нимаф умлэн ок шукто. Мо тугай? Кузэ тугэ киндэ дэч посна кодына? Кужэч тыгай шомак? Муро вэсэмаш тўнгальэ. Мут Очийын бригадыж гыч вэс бригадыш шарлыш.

— Трудодэньлан пэл килоат ок логал.

— Тэний казнаш шуко налыт.

— План почэш пумо дэч посна адак налыт.

— Пудам, кўртным пуэна, манын олталат.

— Шэкланыза, умшадам карэн

шинчаш ида тўнал,—тушман ой кишкэ шўлышла шарлаш тўнгальэ. Тидэ ой кажнэ кольа рож гыч шукш рож гыч чужлэн лэктэш, пасу мучко колхозник-влак коклаш шарла.

Тыгай паша лийэш манын Очийын ушэшыжат возын огыл ыльэ. Тўнгальтш гоным паша пэш сай кайыш. Ындэ тидым ужын-колын Очий нимоланат өрө.

Тушман шкэ пашажым ондакак чойан тўнгальэ. Кызыт тўрэдмэ жапым кодаш гын, вара паша вара вуйышкат кайа, маньыч нуно. Иктэ гыч тўнгальын вэсышкэ куснаш куштылгырак лийэш, шонышг.

— Осман кашак дэч мөло огыл. Очийн нунак тыгай шомакым луктыныт,—маньэ Очий.

Кокымышо бригадыштат тыгай шомак шиждэ шарлыш.

— Шурным зра кугун налаш тыршымэ ок кўл. Шкаланна ситышым вэлэ ыштыман. Утыжым садак казнаш налыт. Акшат шулдо. Пазарыш луктын ужалаш ок лий. Кучат,—манын кокымышо бригадыштэ мутым шарышт. Бригадир Пётыр Ксти правлэныш ыш кайэ. Шып лиймыж дэн кэлшэм маншыла койо. Лачак у колхозник Ондрий Йыван гына парняжым шыдын тарватылын, шинчажым тулла йўлыктэн пэлэштыш:

— Ок-кўлым ойлыштыда. Ушда кайаш тўнгальн.

— Тидыжэ чын. Ок-кўллан йужгунам кэртына, —коклаштэ йўк шоктыч. Но шомак кугун ыш шарлэ. Кажныжэ „Акнаш толын умылтара“ шоныш. Тидэ бригадыштэ шуко мутланаш ок лий. Пётыр Ксти штрафым пуа вэлэ. Лўдыктыл пыгарэн.

Очийын правлэныш толын увэртарымыж дэч вара правлэнат, комсомол организацат тарванышт. Акнаш имным кушкыжын кокымышо бригадыш шикш вэлэ тўргалтэ. Эвукай дэн Вачий пэрвой бригадыш куржыч. Нунын миймышт

годым лачак бригадэ кана ыльэ. Кармон воктэн шагал улыт. Нуныжат вуйым кумык сакэн шинчат. Очий кидэшыжэ олым пырчым кучэнат, чывыштыл шинча. Тудын шўргыжō кэнэта вичкыжэммыла койэш, шинчажат волэн. Тудын воктэн Оксина, Майра, Саньук шинчат. Кандраш өрдыштō кылта ора воктэн йөрлын да тамакам түргыктэн кийа.

— Тандам ужмыда шуэш мо?

— Кастэн ок ситэ дыр,—манын Йашкан дэн Чумрий кува нуным ваш лийыч.

Вачий дэн Эвукай нимат ышт пэлэштэ, Очий дэк мийыштат, „бригадэтым пого, изи митингым ыштэна“,—маньыч.

— Толза тышкэ, чыланат чумыргыза!

— Молан, адак мо күлэш?—Йодо Чумрий кува.

— Изи погынымашым ыштэна.

— Кызыт паша годым погынымашым ыштэн кийман огыл,—Йашкан ватэ шыдын кычкыральэ.

— Кок кэчэ пашам кодэн ыштэнда гын, пэл сагатыштэ пашалан огыда шу,—Эвукай шиждэ чот, пасу шэргылтмэш кычкыральэ. Кэч кунамаг тудо сыра гын, йўкшым ок шиж. Шкэжэ йошкарга, шинчажэ тулла йўлаш тўналэш, Мушкындым кормышталын, лупшэн, рўзэн оила.

Бригадэ погынэн шумэк, Эвукай онг күсэн гычшэ изи ластык кагазым луктат, ойлаш тўнгалыэ.

— Молан, мэ вара ш кодына? Вот молан. Мэ клас тушман ваштарэш, тудлан полышкалэн шогышо агэнтшэ ваштарэш пэш начар кучэдалына. Кулакым колтэн пытарэнна да ындэ чыла шыпак лийэш шонышда дыр? Тэвэ Чумрий кува дэн Йашкан кувам ончалза. Иэнг паша дэн толэш, а нуно „тандам ужаш толыда мо“, манын чаргыж кычкырат. Шкэ мэтэркэ йылмышт дэн колхозникым пудратылыт. Ончалза сайынрак, нунын йылмышт дэн клас тушман кутыра.

Нуно шкэ ойлымыштымат огыт шинчэ, нуным туныктат. Айда, ўдрамашлан ойлаш лийэш, кычкырыза. Тэмдам тўрмашкак огыт нангайэ, маныт. А нуно тэк умшаштым каркалат. Колхоз ўмбалнэ шэм коракла чонэштылыт. Тыгай койышым лавраң йол йўмалан тошкэн пытараш күлэш...

— Ай-ай, Эвукай, рвэвэ вуйэт дэн шонгым мускылэт. Илэн ончо, вара ужат,—манын Йашкан кува Эвукайын мутшым күрльō.

— Чытэ альэ. Шонгылыкэт дэн ит кутыро. Изи улам гынат, шинчэм. Тый мом ужынат? Пойан йэш гыч марлан толынат. Пўтынъ тукумэт ссылкыштэ. Тыштат укэжым ыжыч уж. Йашка ачат воктэн почанэ. Пашаш пэш кугунак ыжыч пўжалт. А тэ, йолташ-влак, тудын кō улмыжым огыда уж. Тудо тоштым шарналта. Тукумжо вэрч ойгыра. Тэвэ молан тудо толаша. Кō могайым мэ ужына, шинчэна. Шолып ойлышт киймыдамаг шинчэна...

— Кальэр тўшкам тыжэч чумэн колтышаш, ынышт толашэ. Пытар тыш кэчылаштэ шўм подла шолэш. Пасушко толын тошкалмэт ок шу,—пэлэштыш Майра.

— Чын. Тыгайым колхозышто кучышаш укэ,—Эвукай шыдын ойдыш.

Йашкан куван сынжэ кайэн колтыш. Кид гычшэ сорлажат отылыш волэн возо. Тўсыжō шучко, тўрвыжō чытыра.

— Ойло адак. Эрдэн пэш талэ улат ылыс.

— Кайык лўдыктыш.

— Шўчан омарта.

— Мэж кочшо шорык.

— Коклазэ.

Йашкан куван вуйыштыжо ала можат пōрдаш тўнгалыэ. Вот ындэ колхоз гыч луктын шуат. Вара йоча дэн кушко пураш? Ны киндэ, ны вольык. Мэшақым вэлэ вачыш сакалтэ да кидым шуйэн кошт. Вара йэнг воштылаш тўнгалэш... „Садэт кушко шуын“ ма-

нэш. Ончылнэт кугун шүлалтэн, ойгыршыла койын киндэ катышым шуйалта. Лэктын каймэкэт воштыл кодэш. Ожно Иашкан кува шкак тыгэ ышта ыльэ.

— Умассэ сэмын адак поктэн колтышаш.

— Тугэ огыл, йөршынак колхоз гыч луктын шушаш.

Бригадэ утыр лүшкаш тунгальэ. Эвукай дэн Вачий чараш төчышт гынат, нимомат ыштэн ышт кэрт. Очий тыгэ лүшкымылан куаныш вэлэ. Эвукай тулым чыкыш. Ындэ йөрташ ок лий. Иашкан кува умассэ сэмын когаргэн гына ок код. Пожалэ ломыжышкат савырна. Чумрий кува ала мыньар гана корэмыш мийэн шинчэн тольо. Мүшкыржым кучэн пүгыргэн шога. Эвукай тудын вэкыла савырныш.

— Кувай, мүшкырэт коршта мо? Тыйымат шинчэна,—манын гына шуктыш, Чумрий кува мүшкырым кучэн, пүгыргэн, шүргыжым куптыртылын, адак корэмыш куржо. Колхозник-влак рүжгэ воштыл колтышт.

— Шолыжо лэктын возам ыльэ...

— Йылмыжэ кўрлам ыльэ.

Бригадэ адак шолаш тунгальэ. Чумрий кува корэм гыч ыш лэк. Сэрыш кўзынэжэ, йол йыжын укэ, кид чытыра, шинча шэланэн Пэл сэрым кўза, адак мунчалтэн вола. Варажым кумык возын кийыш. Иашкан кува кылта ора воктэн вуйжым кумык сакэн шогыш.

Пэл сагатлан погымо митинг сагат утла шуйныш.

— Ындэ пашалан пижса. Кандраш, тышкэ тол,—манын Эвукай кычкыральэ.

— Тый мом вуйэтым сакэн шинчэт? Мом ончэт? Комсомолэс улат. Нэрышэ. Удыр коклаштэ төршты

лаш вэлэ куатлэ улат. Тэлэ гоч кажнэ комсомол погынымаштэ пэш талын кутырэт ыльэ. Ындэ мутэт пытыш мо? Иашкан кувамаг сэнгэн от кэрт ужат? Шулэн кош-тат, чорт. Ыштэт гын ыштэ, нэрэ-тым сакэн ит кошт. Очийлан пол-шаш күлэш,—Эвукай шылталэн нальэ.

Кандраш нимомат пэлэштэн ыш кэрт.

Митинг дэч вара бригадэ вигак пашашкэ ыш шогал, лачак Иашкан кува гына звэна дэч ойырлэн вэс касалыкым посна налын шогальэ.

Кэчывал дэч вара түрэдмаш талын ончык кайыш.

— Ындэ ик лу гэктаран клэткэ вэлэ кодэш. Кумышто пытарэн кэртына гын, план дэч кок кэчэ ончыч шуктэна. Кокымышо бригадым кодэна,—маньэ Очий.

Кастэн йатыр пичкэмыш лиймэк ижэ пасу гыч тарванышт Иашкан кува „вольык ончышаш уло“ манын эрэ ондакак кайаш йодэш ыльэ. Тидэ кэчын нимат ыш пэлэштэ. Моло дэн пырлыа вэлэ тарваныш. Түрэдмэ годымат шэнгэлан кодшо уржа вуйым погэн мийыш. Кылтамат шолдырам ышташ тунгальэ.

Чумрий кува кас мартэ корэм гыч лэктын ыш кэрт. Икканаштэ ала мыньар ийлан шонгэмэ. Пүгыргэн, какаргэн корэм гыч тольат, кылта ора воктэн йатыр кийыш, моло-влакын паша гыч тарванымыштым вучыш.

Йүдвэл гыч шэм постола койын пичкэмыш толэш. Пасум, йалым лэвэдэш. Сорла йүкат, машин йүкат чарна. Тунам вара нуным кармон вашталта, нунын олмэш шуко мартэ рвэзэ муро йонгалтэш..

Мучашым вэс нормышто ончо

Камзай изай*)

Ойлымаш
Сарави

РЭВОЛЬУЦО ЛИЙЭ

Кэнэж кэчэ мұғырэн чолгэн йұла. Вуй ұмбалнэ ший гай йылгыжалтшэ кава уло онжо дэн улнэн кайэн шұлэн шога. Каван тыртыш корныжо шокшо умшажым каралтэн уло тўнам лывыжтэн. Пушэнгэ тўшка лышташыштым ұлкыла кумыктэн кэчэ вийым йұын шога. Олықат йолжым шинча уждымашыш шумэш шуйнэн каналтэн кийа.

Марий кудывэчыштэ шып. Изипий, йылмыжым ұлыл пўй ұмбаланжэ пыштэн, кўшыл онлаш лужым карэн, нэлын шұлэштын пөрт воктэнсэ ұмылыштө шуйнэн возын кийа. Йужгынам кармэ¹ ноло шин-

чашкыжэ нолым кочкаш мийэн пэрна да, изипий өрканэн умшажым „ам“ ыштэн колта. Клат воктэнсэ рокышто чывэ-влак ийын кийат; нунын воктэн агытан күтлэн коштэш. Куго курныж кава йұмалнэ чонэштэн каймэ годым, агытан „кычы ир-р“ манын кычкыра гынат, чывэ-влак өрканэн вуйыштым шорынь ыштэн кўшкө ончалытат, шыпак вэлэ кийаг. Тыгэ улмо годым чывэ-влак курныж дэчат огыт лўд аман.

Мэ лэваш йұмалнэ, үстэл төрыштө чайым йұын шинчэна. Самбар вичкыжын чыжгэн шинча; йужгунам олым шўвыр сэмын „пи-и-и к“ кычкырал колта, йужгунам адак чотрак чожгаш тўналэш.

— Аважэ, камворкатым кондо-йа, — маньэ Камзай, — самбар так чыжгэн шинча.

Изирак капан ватэ, ару шўргы-вылышан, йандар шинчан, куптыр-

*) Ты: ойлымаш МарНИИ йылмэ экспедицын материалжэ нэгызэш сэрымэ. Ойлымаш тўнган Свэрдловск область Бисэрт район Йалйан йалысэ партизанын — Камзин Йэвдоким йолташын шарнэн ойлымыжо налмэ.

¹ Орашына

гылшо чурийан, „йызыж-йовыж“ камворкым кондэн самбарым пэтырыш. Изиш жап эртышат, тудо нөррәп гыч кочкашна кұмыжәш торыкым кондэн шындыш.

Камзин—45 йаш марий—йодо:

— Молан тә йылмым влэ тунэмын коштыда?... Тыланда илышым тунэмаш күлэш... Илышын корныжо—эн чойа корно вэт...

— Чыным ойлэт, Камзай,—мый маньым.—Мә кизыт мом ужына, мом колына, чыла сэрэн налына. Калык илыш палымашым мә эн шэргә пашалан шотлэна...

— Калык илыш—эн шэргә илыш. Илышын корныжат калык илыш гыч лэктэш.

— Тэвэ мзат тыйын илышэт нэргэн палаш толна. Ойлэн пуэт гын, мә тылат пэш куго таум каласэна ильэ.

— Каласаш лийэш,—маньэ Камзай,—чынжым каласэн мошташат ок лий ала мо... Илышэм вэт мыйын каньылын ыш эртэ. Рэволюцо мучко тўрлыжымат шуко ужаш вэрэштэ.

Камзай шоналтэн, шинчажым чыкэн шындымэ сэмын, ик точкыш тура ончал колтыш. Тидэ ончымо точкыштыжо чыла эртэн кайшэ илышжым ужо ала мо... Шўргө, санга ўмбаҷшэ нэлэ ўмыл пэтырал кудал колтыш. Азиат йэнын гай кошаргэ шўргө лужо эркин чытыралальэ. Вуйыштыжо чыла шэнтгэлан кодшо илышыжэ, волгэнчэ тул гай, шонымашыжым пўчкын нальэ.

— 1915 йыштэ мыйым гэрман сўйыш налыыч,—маньэ Камзай.—„Батьушка-царь“ вэрч кучэлалаш поктэн нангайышт,—нэлын шыргыжалын пэлэштыш.—Кок ий крэдална... Пэш шучко жап тунам лийэ... Ик кана мә йогын вўд гоч вончаш тўнгална. Кызыт йогын вўд лўмжымат мондэнам. Вончымына годым друк нэмыч кавалэрий кудал толын шуо... Уждымым ужаш вэрэштэ: нэмыч влак мэмнам нимо шотдымо кырэн, руэн пытарышт. Мзат нуным шуко руышна. Калык вўр

пэш шуко йогыш. Эрдэнэ тўнгалын, кэчывал мартэ крэдална. Нэмыч кавалэрийлан полшаш нунын артилэрийышт толын шуо. Мэмнан ўмбаҷк пульэ-влак йўрла йогаш тўнгалыыч. Калык пэш шуко пытыш... мэмнан мोगыр гычат, нэмыч мोगыр гычат. Йогын вўд вўр дэн тарай гай йошкаргэн кайыш. Ончэм йогын вўдым, и... ом палэ: ала вўд, ала вўр йогын йога...

Камзай нэлын-нэлын шўлалтыш. Вуйжым сакалтэн, шортшаш гай шинча тўржө дэн ончал колтыш.

— Мый тидым нигунамат ом мондо,—адак Камзай маньэ.—Тидым мондаш ок лий... Йолташэм - влак шукш гай кугыргыл-кугыргыл колэн пытышт... Урмыжыч... ушдымыла ваш-ваш руышт, штык дэн шурышт, бомбо йўмалнэ шўртыла кушкэдлыл пытышт... Тыгай орлыкым ужаш вэс кана нигөланат ынжэ пўрө... Мый ала кузэ тунам орлык гыч утлышым. Тылэч вара шонаш тўнгалыым: көлан сўй күлэш? молан тудым ыштат?... Солдат-влак тыгэракын йодмылан просто каласат ильэ: кугыжа вэрч кучэдалына шкэнан мландынам нэмыч дэч аралэна.

Ик унтэр офицэр мэмнам эрэ туныкта ильэ: „за царя-батюшку мы головы должны положить“, манэш ильэ. Мэ тунам ангра шорык сэмын сўйым ыштэн коштна. Чонэм гына тулла йўлэн кошто: „молан кугыжа, мэмнан ачана гын, мэмнам тыгай куго орлыкыш колтэн орландара?“... Тунам мыланэм кугыжа ача сэмын огыл, а эн осал йанлык ла чўчаш тўнгалыэ.

Камзай ойлымым чарныш. Тошто ужмыжо онжым пызырэн шындымэ сэмын нэлын тэмдалыэ. Шинча ончылныжо айдэмэ вўр йогын вўд йогымо сэмын чокан йогал колтыш ала мо.

— Ик манаш гын, мзат варажым,—адак Камзай маньэ,—сут пирэ гайыш савырнышна. Йанлыкат вўрым йўаш тўнгалмэкэ эрэ вўрым гына кычалаш тўнгалэш маныт, вўр

йуаш йоратышэ лийэш маныт. Тугак мээт вур йоктараш тунгална да, йушө йэн гай вур пуш дэн рушна. Луйаш, йэнгым руаш—мэмнан привычкыш савырныш.. Кок ий чоло кэчэ йэда лүйэн, окопым күнчэн, нэмыч ваштарэш лүйаш шолып лэктын да мойын жапым эртарышна.

Камзай үстэл кокла гыч шып лэктэ. Возак гыч тул-шолым налын тамака трупкам пыжыктыш. Тамака шикш Камзай түрвө кокла гыч онгын-онгын лэкташ тунгальэ. Тамака шикш дэн пырля тудын шонымашыжат ала куш күзэн чонэштылал колтыш.

— 1917 ийыштэ рэволюцо тольо. Мэмнан коклаштэ кугыжам сүмырэн шуэныт манмэ мут волгэнчэ дэчат писын шарлэн кайыш. Молан? Кузэ сүмырэныт?—манын йодыштна. Чоныштынажэ тугай куштылго-куштылго лийэ.. ойлэн мошташат ек лий. Куго курыкым үмбачна сүмырэн шумыла вэлэ чүчө.

— Кугыжан ватэ измэнам ыштэн, — маныт, — мэмнам нэмычлан ужалэн.

— Ах ты, сволочь!—мэ манын кычкырална,—мэ тыштэ вурнам йоктарэн орланэна.. тый гын, мэмнан вурна дэн гәнээрал түшкат дэн торгайэн илэнат!

Солдат-влакын вүрышт шолшо вүд гай тунам шолаш тунгальэ. Гәнээрал влакым, офицэр-влакым чылаштымат лүйэн пуштмына шуаш тул гай шокшо шонымаш пижэ.

Рэволюцо почылтмо кэчэ коклаштэ мыйым нэмыч пуля ранитлыш. Мыйым Минск олаш лазарэтыш кондэн пыштышт. Кийэм койкышто, мый воктэнэм ик шэм йэнг, кудыр ұпан, куго шэм шинчан кийа. Ончэм, йэврэйла койэш. Мый тудым ончалым, тутат мыйым ончалыэ. Тудо шыргыжал колтыш, мыйат шыргыжалым.

— Татарин? — манын йодэш.— Нет,—маньым,—черемисин.

— Тый черемисин улат, мый йэврэй улам. Тыйат войнаштэ орла-

нышыч, мыйат орланышым. Коктынат орланышна вэт?

— Коктынат,—шыргыжын вашмутым пуышым.

— Коктын вэлэ огыл, түжэм дэн, шүдө түжэм дэн, миллион дэн, лу миллион дэн калык орланыш,—адак йолташэм малдальэ.—Көн вэрч орланыш?

— За царя и отечество,—мый маньым.

— Кө тугай кугыжажэ?

— Эн куго начальник маныт,—маньым.

— Молан тудо сөйым ыштыш?

— Нэмыч, маныт, мэмнам обижайэн.

— Чыла тидэ шойак!—кычкыралын йэврэй каласыш.—Тыгай ойлымаш—йомак олмэш ойлымаш. Сөй пойан куго мұшкыр түшкалан күлын. Нуно вэс калыкын мландыштым толэн налын, сатуштым утларак ужалэн, парышым налнэшт.. Мланэм вэс йэнгын мландыжэ ок күл. Тыланэтат ок күл вэт!

— Ок күл,—мыйат маньым.— Шкэмын мландэм ситышэш уло. Лач сайракын гына, төрракын шэлаш гына күлэш. Адак помэшик мландым налын крэстйан коклаштэ пайлаш пэш кэлша ильэ.

— Чыным ойлэт,—маньэ йолташэм...—Вот тидым шукташ төчыман.

Йолташэмын мутшо чоныштэм мўгиндэ гай тампын пурэн шинчэ. Тидэ нэргэн мый йүдшө-кэчыжэ шонаш тунгальым.. Робинсон (йолташэмын лўмжө) пэш ушан йэн ильэ. Тудо мылам түрлыжымат умландараш тунгальэ, кузэ, значит, пойан түшка-влак ик калыкым вэс калык үмбак кыраш тарватылыт, кузэ нуно сөй годем пэш куго парышым күсэнышкышт опат.. Робинсон чылажымат просто ойлыш. Мыйын тунам шинчам йөршэш вэс сэмын почылт кайыш. Робинсоном колыштын, шүмэмат ойгыраш тунгальэ. Робинсон --пийалан йэн, мэмман марий гай сокыр огыл. Мэ, марий-влак, мом шинчэна? Шогавуи-

нам, тырманам, имнынам, ораванам, ватынам, пошкудынам. Манаш гын, пошкудынажымат чылажым огына шинчэ... Молан йора тыгай илыш?—манын шоналтышым.

Робинсон лазарэтыштэ шуко ыш кийэ. Төрланымыжла түчө да, выписаться лийэ.—Ындэ рэволюцо ышташ кайэм,—шыргыжал мылам каласыш.—У илышым ышташ тўнгалына, у илыш чыла шэмэрлан поро илышыжым кондыжо. Чэвэ рын!

Мый тудым ужатэн, кумылэм тодылын, шортынат колтышым: расставаться лийаш тудо дэн жалко ильэ. Адак мыйынат лазарэт гыч казыррак¹ лэкмэм шуаш тўнгалына. Мыйат калык ончык лэктын, уло вийэм дэн кычкыралнэм ильэ: „Долой войну, долой буржуев!“ маннэм ильэ.

Кок арна эртыш. Мыйат лазарэт гыч лэктым. Урэмыштэ кэнгэж кэчэ когартарэн ырыкта. Чоныштэмат ала можо пэш куго кэчэ гай йўлэн шогаш тўнгалына. Илышын чынжым палымэмла чўчө. Илышын чынжэ—рэволюцышто.

Минск олаштэ калык куткыла шолын коштэш. Чыла вэрэ эрэ митингым ыштылыт. Чыла вэрэ эрэ рэволюцо нэргэн ойлыштыт. Йужыжо рэволюцо вэрч шого, йужыжо—рэволюцо ваштарэш. Чыла ойлымыштым колыштат гын, чынжым, шойажым палэнат от кэрт. Робинсонын мутшо тунам ушэш тольо: „Илышын чынжэ—шэмэр-влакым аралымаштэ. Шэмэр влак вэрч тыршат гын вэлэ чын вэрч тыршат“. Кольым тунам түрльө шойак мутым. Йужо интэлигент-влакшэ кычкырат ильэ: „свободам налаш шонэда гын, сойыштө сэнгымэшкэ крэдалаш полшыза!“—Нет!—мый вуйэм дэн манам ильэ тыгай мутым колмэкэ,—пэш шойышташ төчэда! Мэмнан вўр дэн күсэнышкыда оксам погэн оптынэда!..

¹ Кызытак.

Ик кана урэмыштэ кайэм ильэ. Ваштарэшэм Робинсон толэш. Ваш лиймылан пэш куанышна.

— Кузэла илэт?—тудо манальэ.

— Илэм,—маньым,—митинг-влакыштэ ойлымашым эрэ колыштын коштам. Пэш чойан ойлыштыт. Ик канаштэ чылажым отат умло. Ойлышт ильэ тый сэмынэт просто, вара пэш йора ильэ.

Робинсон шыргыжал колтыш.

— Да!—маньэ,—брехунов стало много, больше чем деревьев в вашем лесу. Правдажэ рабочий клас вэрч чот шогымаш гыч вэлэ лэк-тэш.

— Рабочий вэрч?—манын мый öрын йодым.—А мэмнан, крестйан вэрч кө шогаш тўнгалэш? Мэмнам кө аралаш тўнгалэш?

— Рабочий влак,—Робинсон малдальэ.—Нуно кугыжаныш властым шкэ кидышкышт налыт гын, крестйан влакланат сай лийэш. Рабочий-влак помэшик гай суг огытыл, кугыжан чиновникшэ-влак гай живодьор огытыл. Крестйан-влакым обижайаш огыт тўнгал.

— Тидыжэ, конэшнэ, чынак,—мыйат каласышым.

— Вот рабочий клас дэн пырля у илышым ышташ тўнгалына.

— Тидыжэ йора. Кө мланна ша ышташ ойым пуаш тўнгалына? Кө мланна чын корныжым ончыкташ тўнгалэш?—мыйат угыч йодым.

— Корным ончыктэн шогаш рабочий класын партийжэ уло—большевик-влак. Нуно чыла шэмэрланат пашазэ клас дэн корным ончыктэн пуат.

Тыгэрэк маньэ да, Робинсон мланэм газэтым пуыш.

— Луд тэвэ тидэ вэрим,—манын газэт гыч ончыктэн пуыш. Луд, мом Лэнин сэра.

Мый лудаш тўнгалым, шинчамланат ом ўшанэ. Лэнин сэра: „власть улыжат пашазэ, салтак дэн моло депутат кидыштэ лийман“. Вэрно оила вэт Лэнинэт,—шоналтышым.

— Чынак. Буржуй-влаклан мэмнан шўйыштө шинчаш врэма эрта

аман. Шкэ, виднэ, оза лийына.— Тыгэ шоналтышым да, калык ончык лэктын шогалын адак кычкырал колтымэм шуо:

„Долой буржуев! Долой чиновников-живодеров“.

Шонымэм Робинсонлан каласышым. Робинсон мланэм кидшым пуыш да, чот гына кормышталын, шыргыжын ончалаэ.

— Ит мондо,—маньэ,—кө рабочий клас вэрч, шэмэрч вэрч шога, тудо вэлэ мэмнан танна.

— Йора. Тидым нигунамат ом мондо,—маньым.

Робинсон писын-писын ошкыл кайыш, мыйжэ почэшыжэ ончэн кодым.

Ик кана мэмнан дэкэ Кэрэнский тольо. Ойлыш-ойлыш, мутшым шурно-арва сэмын кышкымыла кышкыш: эрыкат күлэш,—маньэ,—киндат күлэш,—маньэ,—пэнгыдэ властыат күлэш, маньэ... Пэш шуко ойлыш. Мутшо-вүдла йогыш. Кэрэнский ойлэн пытарымэкэ ик салтак йодо: „мландыжым крэстйан-влаккан пуат альэ укэ?“—Мландым,—маньэ. Кэрэнский, — учрэдительнэ собраний пуа.

Тидым кольымат, шоналтышым: а кө учрэдительнэ собранийыш вэрч вэтэш?.. Пойан тұшка логалэш гынат, мландэ олмэш мушкыным ончык тат. Учрэдительнэ собраний лүм дэнэ мэмнам, видно, адакат олталынэшт... Эй, шойакчэ,—манын Кэрэнский нэргэн пэлэштышым.—Тый дэнэт ик вэрэш пучымышым шолташ ок лий... Робинсон мландэ нэргэн тыгэ ок каласэ ильэ.

Ик кана мэмнан полкыш приказым кондышт — мэмнам окопыш колташ. Мэ, салтак-влак, тунамак погынымашым погышна, начальствылан вопросам шындышна:

„Молан мэмнам окопыш колтат?—манна.—Молан сөйжө күлэш? Кө вэрч сөйым ыштэна?“—Командир полка лэктэ да, малдальэ:—нэмыч-влакым кырэн пытараш күлэш. Укэ гын, нуно мэмнан эрыкнам шупшын налыт... Нэмыч-влакым

кырэн пытарэна, вара илышнам кузэ шонэна, тугэ ыштэна...

Ончэм, начальник-влак мэмнам пэш чойан олталынэшт. Мый шыдэшкэн кайышым. Онэмаат корштымыла пызырналт кайыш... Собраний ончыко лэктымат, кычкырал колтышым:

— Долой буржуев! Долой капиталистов! Нам войны не надо!

Вүрэм йүлышэ тул гай ырэн кайыш. Ушэмат йомдаралтмэ гай лийын кайыш. Кругом кычкыраш, шургаш, вурсэдылаш тұнгальыч.

— Долой буржуев! — мушкыным рүзэн погынымаштэ калык кычкыраш тұнгальэ.

— Буржуев на войну!

Кө совыжым кыра, кө шүшкэн шинча. Ик шүвыл умшан изи начальник „предатель“ манын пылыш воктэнэм кычкырал колтыш.

Тунам мый калыкын моло кычкырмажым ыжым умло. Ыжым умло—молан мыйым „предатель“ маньыч... Лач шүмыштэм гына пэш кугу куанымаш лийэ... куго пайрэм гай. Калык мыйын шижмашэм умлыш манын куанэн шоналтышым.—Шкэтын омул,—манын куанышым. Друк мый воктэкэм Робинсон толын шогальэ.

— Чынак ойлышыч, Камзай,— тудо маньэ.—Кэрэнский гай дэчат сэйрак... Совет власть вэрч пэнгыдын шога. Совет власть вэлэ буржуй тұшкам пытара.

Робинсонын моқтымыжым кольымат, адакат утларак куанышым. Куанымэм дэн Робинсонын кидшым писын кучэн чот кормышталым.

Робинсон адак калык коклаш шып пурэн кайыш. Мыйжэ куанэн орын ончэн кодым.

Салтак-влак фронтыш кайаш согласиться ышт лий. Начальник-влак мэмнам лүдыктылыыч гынат, вурсышт гынат, йужгынам ондалэн куандараш төчышт гынат, чыла напраснэ лийэ. Вара мэмнам Кийэв олаш колтышт.

Кийэв олаштэ мэ совет властыым пэнгыдэмдаш полшышна. Чыла

поп түшкэм, жандарм-влакым погэн нална... Мый тунам собранийыш лэктын ойлашат лүдмаш укэ ыльэ. Рушла чылт кэлыштарэнак ойлэн ом мошто ильэ гынат, мыйым всөтаки умлышт ала мо. Ойлымэкэм эрэ кид совым кырат ильэ.—Йакши!—манын кычкырат ильэ,—йакши!..—Тунам вара тыгэ шоналтэм ильэ: „кугыжа улмо годым мутымат пэлэшташ лүдам ильэ, кызыт гын, ойлэмат, мыйымат колыштыт“.

Ойлыдэжэ мый илэнжат ыжым кэрт. Шүмэм тул гай йүлэн шогыш.

Камзай ойлымым чарныш.

Изи пий пөрт воктэч мэнан кутырэн шинчымашыш шыпак толын, Камзай кидым нулал колтыш. Камзай пий вуйым эркынакын кидшэ дэн корандэн, үстэл үмбач киндым нальэ да, пийлан пуыш. Пий үстэл йүмакэ пурэн шинчын, киндэ шултышым кочкын колтыш.

—Чылажым ойлэн пытарашат ок лий,—Камзай угыч маньэ.—Бндэ Октябр рэволюцым кузэ эртарышым, тудым вэлэ кўчыкынак каласэн пуэм.—Октябрын 20 числаштыжэ мый Кийэв гыч Москош тольым. Тыштэ йункэр-влак совет ваштарэш кучэдалаш тўнгальыч ала мо. Мый казарма гыч лэктын Моско урэмшыш ошкылым. Йункэр-влак ваштарэш рабочий-влак пэш чот шогальыч. Нунын дэн пырля мыйат ик площадьыш тольым. Тунам тушто ожно гэнэрал Скобэльэвлан ыштымэ памьатник шога ильэ. Йункэр-влак мэнан үмбак пульэмот дэнэ лўйаш тўнгальыч... Мэ вара рабочий влак дэнэ ик вэрэш нуным квартал гоч авурэн нална да, кажнэ лук гыч шурэншурэн лукташ тўгална.

Мый ик шонго рабочий дэн пырля кучэдалым. Тудын чурийжэ ала могай кислота дэн кочкын пытаралтмэ ильэ. Шэм шинчажэ айдэмым вошт пўчкын колтышыла онча ильэ. Тудо моло дэчын эрэ ончылно кучэдал кошто.

Ик кудывэчыш мийэн шуна, тушто шүдө йункэр чоло кийат. Сэдэрабочий сырэн пэлэштыш: „вот еще осиное гнездо! Вон куда черти спрятались“. Пулэмьотым нальат, вўд йогымо пуч дэн пөрт үмбаке кўзышат, так йункэр-влак вуй үмбач лўйэн чытырыкташ тўнгальэ... Йункэр-влак урэмшыш лэктын куржаш тарванышт. Мэ нуным авурышна да, кычкырална:—„Стой! Сдавай оружие, погань царская“. Нуно кидыштым нөлтальыч. Шэм шинчан шонго рабочийат толын шуо да, кычкырал колтыш: „Налза нуным!..“ Мэ йункэр-влакым тўурмаш авурэн нангайышна.

Ик йункэр кидышым нөлтальын, кычкырал колтыш: „Йолташ влак мэмнам тышкэ ондалэн ўжыктэн кондышт. Мый калык ваштарэш ом ул. Налза мыйымат шкэндан дэн пырля. Мыйат Совет власть вэрч кучэдалаш полшэм“. Шэм шинчан рабочий, волгэнчэ гай ончалыт, пэлэштэн колтыш:

—Лэк! Мэмнан дэн пырля лийат.

Тылэч вара эшэ лу йункэр мэнан дэн ик вэрэш кучэдалаш кэлшышт. Нунымат шкэнан тўшкаш нална.

Бутырка тўурмаш кондымэкэ, шэм шинчан рабочий комэндантлан каласыш: „Ты сволочэ тўшкампэнгыдын тўкылэн шындэ... Ужамат, нуно буржуй эргэ-влак улыт“. Йункэр-влак тыгай ойлымашым колычат, пирэ сэмын, йўын колтышашла сэдэ рабочийым ончал колтышт.

Моско урэмыштэ пушка гыч, пулэмьот гыч, винтовко гыч лўймө чарныдэ мўгырыш. Кум кэчэ утла совет власть вэрч пэш чоткыдын кучэдална. Вара ижэ Моско ола совет олаш савырныш. Большэвик-влак чыла обшэствэн учрэждэньэ-влакым шкэ кидышкышт нальыч. Чыла вэрэат шкэ порьадкыштым ышташ тўнгальыч.

Тунам мый Москошто тўрлө учрэждэньэ-влакыш пурэн коштым..

Рабочий влакын чыла вэрэат вуйлатымыштым ужымат, шоналтышым: Лэнин мутэт, видно, чынак илышыш пурэн шуэш, рабочий-влакат ола пашам шкэ вуйлаташ пижыч.

Вара мыйынат йалыш кайаш шуаш тўнгалы. Мыйынат йалыштэм совэт властыым почаш шумэм шуо. Тугэ гынат, мый вигак йалышкэм кайэн ыжым кэрг, потому что мыйым ранитлэныт ильэ. Моско гыч мыйым садлан лазарэтыш Орьол олаш колтышт. Орьол олаштэ кум арньа чоло кийышым, варажэ йалышкэм кудальым. Кайэм годым шонэн шинчышым: „ындэ мэ вэт шкаланна шкэ оза улына. Айвәт лийэш господа-влак дэч посна“.

Тыгэ шонэн шинчэм, вуйыштэмжэ эрэ Моско илыш, Москошто кучэдалмаш койэш. — Да! — адак шонэм, —тўжэм ий годсэк шонымашна ындэ толын шуо. Ындэ господа - влакат, помэшик - влакат пытышт.

Чоныштэм йонгыдын лийын кайыш. Тэлэ годсо ий шулэн каймыла чўчө. Могырэм пэш куго орлыкан чэр дэч порэммэ сэмьн куштылгэмэ. Колыштам: каймэ корно воктэн чашкэрла, чодрала, корэмла, курыкла, пасула, олыкла у мурым мурат. Колыштам: вагон-влакын оравашт нунын мурышт почэш лўшкат:

Камзай! Камзай!

Илэна вэт! Илэна ындэ!..

У илыш толын сай!..

У илышым писэмдэ!..

Тэвэ тыгэракын Октябр рэволюцым ваш лийым, рэволюцо ышташ изи вийэм дэн полшышым.

Тыгэ ойлэн шинчымэ годым кэчэ кас вэлыш лупшалтэ. Шокшо дэн улнэн кайшэ тўнья угыч ласканрак тарванальэ. Кэчэ вий изэммэк, лэвырак мардэж вийым погэн шўлал колтыш.

Камзай изайн кудывэчышкыжэ ик пошкудо йэн толынпурэн кайыш.

— Камзай,—тудо малдальэ,—айда колхоз правлэньыш; ала кō район гыч толынат, тыйым йодэш.

Камзай шогальэ да,—кайшаш,—маньэ.

Камзай кайыш, мэ тудын чыла олымыжым кагазэш возэн шындышна.

ЙАЛЫШТЭ

Эрлашым адак эрдэнэ Камзай дэк толна. Камзай илышыжым угыч ойлаш тўнгалы.

— Орьол ола гыч мый кудышкэм шумэш кок арньа толым. Кўртнью корно тунам пэш аламан коштэш ильэ. Паровозым олташ пуат, шўчат укэ ильэ. Станцийлаш толын шуына да, саварым, онгам, пōрньам да мойын оптэн, пўчкын паровозым олтэна ильэ. Йужгынам чодра покшэлан шогалына да, укш тўшкам, йўлышө чодрам руэн-каткалэн олтэна ильэ.

Корно мучко ужмаш пэш шүко лийэ. Манаш лийэш—нушкын каймыла вэлэ чўчө. Шочмо йалэм мўндўрнө гынат, ушэмжэ йалыш шуын ильэ. Ушэм дэн рэволюцым ыштымыла чўчө.

Шонэм вуйэм дэн... Чылажат мыланэм раш коймыла чўчэш. Вийэмжэ кōргыштэм рэволюцо ыштышаш вэрч тулла кушкын шога.

Нойабр тылзэ мучашэш мый кудышкэм толын шуым. Пōрт омсам почым, ватэм кычкыралын онгышкэм кэржалтэ. Йоча-влакэм йыр авурэн шогалыч. Эн изи эргымжэ шўй гычэм олталын кыртмэн воктэнэм пижэ... Куанымаш пэш куго лийэ.

Кастэнэ малаш вочна. Ватэм мый дэкэм савурныш да, йодо:

— Овдоким! Могай пашам мэмнан кугыжаныштэ ыштылыт: эрэ киндым погат, ўйым, картопкам.¹ Киндым ужалаш огыт пу. Нужна йэнжэ тыгэжэ шужэнат колаш тўналэш вэт!

¹ парэнгым, роколмам

— Тидэ, — маньым, — Кэрэнский, кийамат, погыш. Ындэ кызыт тудым шурэн луктыч. Ала куш шылын куржо. Кызыт тудын олмэш Ленин. Ленинжэ—айвāt йэн маньыт.

— Мом вара Ленинжэ ыштынэжэ?—адак ватэм палэн налнэжэ.

— Ленин войнам пытарынэжэ; крестйан-влаклан чыла помэшик мландым пунэжэ, буржуй түшкам йоршын пытарынэжэ.

— А кө тугай буржуй түшкажэ?

— Кө манат? Пойан-влакым буржуй маньыт.

— Молан Ленин тыгэ ыштынэжэ? Пойан дэч посна илаш лийэш мо, эртак нужна лийына гын?

— А вот, — мый маньым, — чыла нужна-влаклан Ленин ласкарак илышым пунэжэ, пойан-влаклан мэмнам пызырэн илаш, видно, эрыкым ынэж пу.

Кувам шыпланыш. Мыйат мутым ом пэлэштэ.

— Ындэ мэ нужна улына, — адак угыч ватэм малдалэ, — кузэ Ленинжэ мэмнам пойыктэн кэртэш?

— Кузэ? — маньым, — вот пашам ышташ тўнгальына; чылт пойанак огыл гын, ала ик мардан илаш кунам она тўнгал?

Ойлаш ойлышым, чынжымак каласэн ыжым мошто. Тунам вуйыштэм ала мого шаланымыла вэлэ чўчө.

Кувам шыпланыш. Мый шоналтышым: видно малымыжэ шуэш. Тудо адак шып пэлэштыш:

— Овдоким, айвāтрак илымэ пэш шуэш. Эрэ орлык дэн илэн шўмэмат кошкэн пытыш.

— Конэшно, — мыйат маньым, — көн айвāт илымыжэ ок шу...

Эрдэнэ мый дэкэм йолташ-влак тольыч. Йужыго мый сэмынэмак шукэртэ огыл сōй гыч толын. Кутыраш тўнгална. Ик йолташэм каласыш:

— Мый Питырыштэ илышым. Смольныйыштат лийым, Лениным тужак ужым. Ленин ойлыш: чыла вэрэат ындэ советым ышташ кү-

лэш; чиновник-влакым, кулак-влакым пытараш күлэш, — маньэ. Мыланнат ындэ совет властьюм ышташ тўнгалаш лийэш.

— Чынак ойлэт, — мыйат каласышым. — Сотскийым, старостым, старшинам, волостной писарьым¹ пытараш жап шуын.

— Нуным туртыкташ күлэш, — чыланат мыйын мутэмлан кэлшэн пэлэштышт.

— Микита старостым прāмо вуйгычшак пытараш тийыш; тулык ватэ-влакын оксажым монарэ кочкын пытарыш. Старшинам — Андрэй Ивановичым — под суд пуаш күлэш; кунар салтак киндым ужалэн оксам күсэныш погыш гын...

Чыла шкэнан власть тўшканам ойлэн-ойлэн тэргэн лэчна. Чыланышт почэшыштат куго зийан шўдырнэн мийэ; кугыжан чиновник сэмынак жуликланэн кийымышт шинча ончыкына лэктэ.

Вич кэчэ гыч мэ, лу йэн, волостыш толна да, старшиналан каласышна:

— Обшо волостной собраньым погаш күлэш... Ик дэлэгатым — коло суртлан.

Старшинан шинчажэ колъа шинчала куршталышташ тўнгальэ. Умша тўрвыжым кагыртылын каласыш:

— Молан тидэ тланда күлэш? Мэ мо күлэш ыштышашыжым шкат шинчэна.

— Шинчаш, можыч, шинчэда. Чыла күлэшыжым гына огыда ыштэ. Совет властьюм ынэда ыштэ.

Старшина кўрка² гай чэвэргэн кайыш, кычкырал колтыш:

— Советский власть тыланда күлэш?! Кө тыланда тыгай властьюм ышташ позволителья? Убирайтесь к чорту шкэндан советский власть дэн!.. Мланна тыгай власть ок күл!

Мыйын шўмэм адак йўлал колтыш. Старшина дэк куржын мийэн,

¹ Уралыштэ сотский, староста дэн старшина-влак 1917 ий нойабрыштат ильыч.

² Нэмыч чывэ

онжо гыч кучышымат, мушкындым рүзэн уло кэртмын кычкыраш тунгальым:

— Ах, ты, стерва! мерзавец! Тый против советской власти кайэт? Кид гыч, йол гыч пидса!

Йолташ-влакэм кидшым шэнгэк ыштэн пүтыралычат, арэстанскийыш чумэн нангайышт. Милиционержэ кидшым шарэн гына нимо шинчыдэ „кто тут прав, кто виноват, чорт знает,“ маньэ.

Волостной писарьат куржын тольо.

— Что вы тут, товарищи, шумите? В чем дело?—малдальэ.

— В чем дело?—маньым мыйат.—Засиделись. Вот в чем дело. Надо обще-волостное собрание созвать.

— Зачем шуметь?—ойла.—Коли надо, соберем.

Вара собранийлан повэсткым йамдылышна: 1—Могай саман шога мэмнан кугыжанышыштэ. 2—Совэтыш сайлымаш. Повэсткым чыла йаллаш колтышна. Кок кэчэ гыч

собранийым погаш ыштышна. Лум тунам возын гына ильэ. Кок кэчэ гыч чыла йалла гыч калык волостыш погынаш тунгальэ... Изи тэрым кичкэн, пайрамыш толмыла, калык погыныш. Көч көжат мэмнан элыштэ мо лиймым палынежэ, Совэт власть нэргэнат колнежэ.

Мый собранийым почым. Президиумыш список почэш сайлышна. Шкаланэм пэрвой мутым нальым.

Мый чыла нэргэнат каласэн пущым: кузэ, значит, кугужан ватэ курваланэн коштын, молан кугыжам сүмырэн шуышт, мом Врэмэн нэ правитьылствэ ышташ шонэн ильэ, молан тудымат пашазэ-влак дэн салтак влак шалатэн пытарышт. Каласышым, көлан күлын сөй—кузэ пойан - влак мэмнан вүрым йоктарэн күсэныштым овартэн илышт... Каласышым, кузэ сөйым ыштэн пытарышна. Ойлымэм годым калык мыйын мутэм ик йүк лукдэ колышт шогыш.

Ойлэн пытарышымат, чыланат совым чот кырышт, йужыжо (шу-

кыракшэ манашат лийэш) „ура“ манын кычкыралыыч. Чонэм күш нөлталалт кайыш. Шогэм калык ончылно, чонэмланжэ кайыкла чо-нэштэн кайымыла вэлэ чүчэш. Мутэмым калык умлымылан пэшак чот куанышым.

Ик йорло йэнг лэктын шогальэ да, йодо:

— Овдоким шольым, чынак мо Лэнин пойан тўшкам туртыктэн шындаш кўштэн?

— Чынак,—мыйат маньым.—Лэнин нужна¹ йэнг вэрч пэш чот шога.

— А кушто тидэ Лэнинжэ ила?—адак садэ йорлак йодо.

— Питырыштэ. Тужэч тудо чыла кугыжанышым вуйлатэн шога.

— Тудыжо вара ындэ кугыжа олмэш лийын мо?—адак ик йўк шоктыш.

— Укэ!—маньым.—Мланна нимогай кугыжа ок кўл. Господа-влакат огыт кўл. Шкэнан пашалан шкэ вуй лийына.

— Ловко ойлэт,—маньэ Йыван лўман марий.—Шкэ ыштэна маньыч. Тыдыжэ вара торэш ок кайэ?

— Ок кайэ!—пэнгыдын каласышым,—пашана айвэт² кайаш тўгалэш, кўлынак ышташ пижына гын... Шкэнан шкэ обижайаш огына тўгал вэт.

Вара совэтыш сайлымэ нэргэн ойлаш тўгална. Волостной старшина дэн старостым пўкшла пудыртыл пытарышым. Калык мыйым поп дэчат лучырак колышт шогыш.

— Нуным, шайтан-влакым, туржын налшаш,—манын калык коклаштэ кычкыралыыч.

— Погыштым погэн налшаш!—манын йужыжо йэшарэн каласыш. Тыгак вара ышташ лийыч.

Совэтыш сайлаш тўгалыыч. Сайлымэ годем осал паша лэктын кайыш. Мый кандидат-влакым список дэн кычкыралыым да, старши-нан, старостын, пойан-влакын ро-

¹ йорло

² сайэ, поро

дышт-влак шкэ кокла гычышт кычкырэн-кычкырэн спискыш шўшкаш тўгалыыч. Мый ыжым согласитлэ.

— А а-а!—ты пирэ тўшка кычкыралыэ,—тый мэмнам волость гыч шурэн лукнэт? Пэш эр шонаш тўгалын от ул ма?.. Тыланэтат вуйэтлан тэвэ муына...

Фронт гыч толшо да йорло-влак пойан ваштарэш кычкырал колтышт: „миройэд тўшка, чарнэда альэ огыда чарнэ?! Ода чарнэ гын, тыланда вэрым кэзыр муын пуэна“.

Вара пэш кугын кычкырымаш, споритлымаш лэктэ. Ик кулак эргэ крэдалаш пижэ. Тудым йорло-влак кид гычшэ пўтырэн налычат, кутузкаш шындышт. Кулак тўшка, пирыла пўйыштым шырэн, кычкыраш тўгалыыч:

— Альэ вучыза! Коваштыдам иктаж кана огыл иктаж кана ньыктын налына! Вуйланда шуэш!

Фронт гыч пөртыл толшо влак да йорло-влак тыгай ойлымаш дэч лўдын ышт шога. Совэтыш могай спискэ лийэ, тугай спискэ дэнак сайлышт. Чылажэ лу йэнгым сайлышна. Лу йэнг коклаштэ мыйымат сайлышт. Мыйым волисполкомын вуйлатышыжлан шогалтышт. Тыгэракын мэ шкэнан волостышто Совэт властыым почна.

Паша—у паша ильэ. Эн пэрвой кузэ ыштышашым ышна шинчэ. Мый вара уйээдыш кайышым. Тушто мланна пашам кузэ колтышашым ойлэн пуышт. Уйээд гыч толмэк пашалан чот пижна: кажнэ йаллаштэ школ-влакым, лудмо пөртым почна, налогым погышна, спэкультант-влакым пўтыраш тўгална, кулак ўмбак контрибуциым оштышна, кугыжанышлан киндым погышна... Монар утларак пашам ыштышна, тунар утларак паша лэктын шогыш. Иүдшө-кэчыжэ эрэ паша лийэ.

Моло пашаштэ ноймашат лийэш ильэ, каналташ шонымашат лэктэш ильэ. Тыштэ гын, нойымашат ыш лий, куатна эрэак вэлэ кушкын шогымыла чүчө. Совэт паша, шўм-

бэл паша гай, мланна шэргэ лийэ.

Камзай ойлэн пытарыш. Мэмнан шинча ончылно Октябр рэволюцын йалыш пурымыжо раш койо. Мэ Камзайым ик мут кодыдэ колышт шинчышна. Қэчат кұш күзэн кайыш. Эр кочкышат кочкаш шуо. Камзай ватэ мэлнамат үстэмбакэ кочкаш кондэн шындыш.

— Айста ындэ изишак кочкына,—Камзай маньэ,—руш манмыла, шүшпұкым йомак дэн огыт пукшо. Мэмнанат ик йомак дэн мұшкырна ок тэм чай...

Кочкын тэммэк, Камзай пашаш лэктын кайыш.

— Кастэнэ адак илышэм ойлэн пуэм,—маньэ.

Кэнгэж кэчэ мурэн, йолгэн, пылпомыш пундаштэ кұш күзэн, чыла тўнхам шокшыж дэн поньыжаш тўнгалыэ. Мэ пушэнтгэ ұмыл йўмак шинчын матэриал-влакым кагазэш-на возаш тўнгална.

ОШО ДЭН КУЧЭДАЛМАШ

— 1918 ий мыйын ушэм гыч ни-гунамат лэктын ок йом. Тидэ врэма эн нэлэ, эн йөсө лийэ малам. Август тылзыштэ мэмнан волостына, чыла Урал вэл сэмынак, ошо кидыш пурэн кайыш...

Камзай тыгэ ойлышат, нэлын-нэлын шўлалтэн колтыш. Мутланымымат чарныш. Ушыж дэн ала могай нэлым шоналтыш... Ончымашыжэ кас кэчэ вэл могырыш, мўндўрнысө пылыш мийэн пэрныш. Шўргө, санга ўмбачшэ йогын вўд гай орланэн шономаш кудал колтыш.

— Ийунь тылзын покшэл числаштыжэ мый Красноуфимскыш мийышым. Тыштэ мый чэхо-словак-влакын Совет ваштарэш шогалмыштым кольым.

Шокшо кэнгэж кэчэ ильэ. Мый уисполком прэдсэдательын кабинэтыштыжэ шинчэм. Тыдэ прэдсэдательжэ рабочий ильэ. Тудо мыланэм каласыш: „буржуй влак мэмнан совет власть ваштарэш чэхо-словакым олталэн шогалтышт“...

Тыгэ каласыш да шып лийэ. Сангажэ куптыргэн кайыш. Шинчажэ пўсө күзө дэн шуралтэн колтымыла ончал колтыш. Вара мушкындыж дэн үстэмбалым пэрэн колтышат, малдалыэ:

— Нет! не бывать буржуям у власти!

Ойлымо йўкшө чытыралт колтыш. Шкэжэ чўч ок шорт. Мый ўмбакем ончалыэ да, маньэ:

— Камзай йолташ! Йалыштэ бэднотам погаш күлэш. Йалыштэ совет властылан энэртышым погаш тийыш.

— Кўлэшыжэ пэш күлэш,—маньым.—Йалыштэ кызыт ала мо нэладно койэш. Кулак-влак йорло-влакым адак лўдыктылаш төчат. Йорло-влак лўдмыла койыт...

— Тидэ ничего,—маньэ прэдсэдатель.—Мэмнан вэкэ лу-коло пэнгыдэ йэн-глак лийыт гын, тўнгалтыш пашалан ситат. Коло пэнгыдэ йэн тўжэм куньырий йэн дэч утларак шэргын шогат... Мэмнан вэлкыла йалысэ йорло-влакым шупш...

Ола гыч йалыш содор кудал толым. Шўмэм коршташ тўнгалыэ. Вуйыштэм льокрок вэлэ чўчө.

Толмэкэм кувам ужо да, „мо, Овдоким, ойгырымыла койат?“ маньын вигак йодо.

— Простудить ыштэнамала мо,—маньым.

Ватэмланат чэх влак нэргэн ойлаш лўдам: йалыштэ зря шаркалаш тўнгалэш шонэм. Ватэм адак мылам оила: „Тачэ мэмнан дэке Иван Капитонов толын кайыш. Совет властыланда ындэ вашкэ мучаш шуэш, марийэтланат илаш шукак кодын огыл!—маньэ.

— Эх, кишкэ чон кулак!—маньын мыйат кычкыральым.—Сволоч! Альэ тудо, ужамат, Совет властыым пытарынэжэ? Шалишы! Эн ончыч шкэнжын вуйжым пытарэна.

Ватэм мыйым лўдын ончэн шыпак йодэш:

— Чынак мо Иван Капитоновын ойлымашыжэ?

— Чынак, — маньым. — Чэхо-сло-

вак-влак Совет власть ваштарэш тарванэныт. Смотри! Иктыланат ит ойдышт кошт.

— Йбра,—кувамат малдалъэ.

Кастэнэ ўшанаш лиймэ йэн-влак-лан шижтарышым да, чодраш канашаш эркын лэктын кайышна. Ик шудылык чара вэрэш изи тулым олтэн шындышна. Мый шыпак, вуйым сакэнрак, Красноуфимскыштэ прэдсэдатель дэч колмым ойлышым. Йолташэм-влак йүд тул волгыдышто шиштэ дэн ыштымэ сэмын койын шинчышт. Нунат нэлын-нэлын шонышт.

— Нуждаштэ илышна,—иктыжэ маньэ.—Нуждаштэ колэна ала мо. Нэужэли Лэнин чэх-влакым сэнэн ок кэрт?

Воктэнэм шинчышэ йолташэм тулыш шүвальэ да, малдалъэ:

— Лэнин врэмам зря ок эртарэ. Тудат бэспокоитъя лийын чай. Тэвэ войскам пога да, чэхо-словакэт-влакым аштарэн налэш.

Мэ кузэ ыштышашым шуко ойлэн шинчышна. Варажым чыланат пэнгыдын каласышна:— „совет властьюм до последней капли крови защищать ышташ“.

— Колымаш дэч лүдман огыл,—мыйат йэшарэн каласышым.—Коллаш гын, шкэнан рыскалым¹ кычалын крэдал колаш.

Чодраштэ лүдыктышан ўнгө кычырымэ йүк шокталалъэ. Утларак да утларак, чотырак, чотырак... Шүмланат „шуй“ чүчө. Тыртыш тылзэ гына мэмнан ўмбак волгыдыжым шыпак йоктарэн шогыш. Ончэм тудым: умшажым каралтыш, воштылаш вэлэ төчынэжэ ала мо...

Пэлийүд дэч вара мөнгышкына пörтылна. Ватэм ойла:

— Тачэ Капитон Йыван дэн поян түшка погынэн кийышт. Ала мом гынат канашышт.

— Пусть канашышт,—маньым.— Совет властьюм кучэн кэртына гын, нуным туртыктэна.

Эрдэнэ уйезд гыч волисполко-

мыш приказ тольо: бэдньак-влакым погаш да бэдньак комитэтым ышташ. Приказ йүмаланжэ Уисполкомын прэдсэдательжэ шкэ кидшэ дэн возэн шүндэн: „Тыгэ Лэнин ышташ шүдэн“. Прэдсэдательын припискыжлан мый пэш куанышым. Лэнин правильно шона. Бэдньак-влакым тарватыдэ йалыштэ пашам төрлатэн от кэрт.

Кастэнэ адак ўшанышан йолташ-влакым погышым. Нунылан Уисполком гыч толмо приказым каласышым, Лэнинын кўштымыжымат увэртарышым. „Лэнинат тыгэ каласэн гын,—ик йолташэм малдалъэ,—шуко шонымаш ок күл, мутшым ыштэн шукташ тийыш“.

Кум кэчэ гыч бэдньак собраньым ышташ күлэш манын мутнам пидна.

Кугарньа кэчэ ваштарэш, кэчэ кас вэлыш тайнымэ годым, мый пörтыштэм шинчэм ильэ. Кувам кочкышым йамдыла ильэ. Окна гыч колам—имньэ дэн кудалыт. Ончалыым: кум имньэшкэ салтак йал кўшыл мучаш гыч төргэн воллат. Иктыжын вачэ ўмбалныжэ нашивкат коймыла койо. Окна гыч вуйым луктын ончалыым, салтак-влак Капитон Йыван пörт воктэн шогалыч. Капитон Йыван мэмнан йалыштэ эң поян йэн ильэ.

„Молан Йыван дэк толыт?—шоналтышым.— Совет властьюшэ вэт мый улам, Йыван огыл?“

Кайышым Йыван дэк... салтак-влакын молан толмыштым палаш. Пурышым пörтышкө. Салтак-влак чайым йўын шинчат. Йыван нунылан муным шолтэн, мўйым кондэн, ўйым тазэш шүндэн.

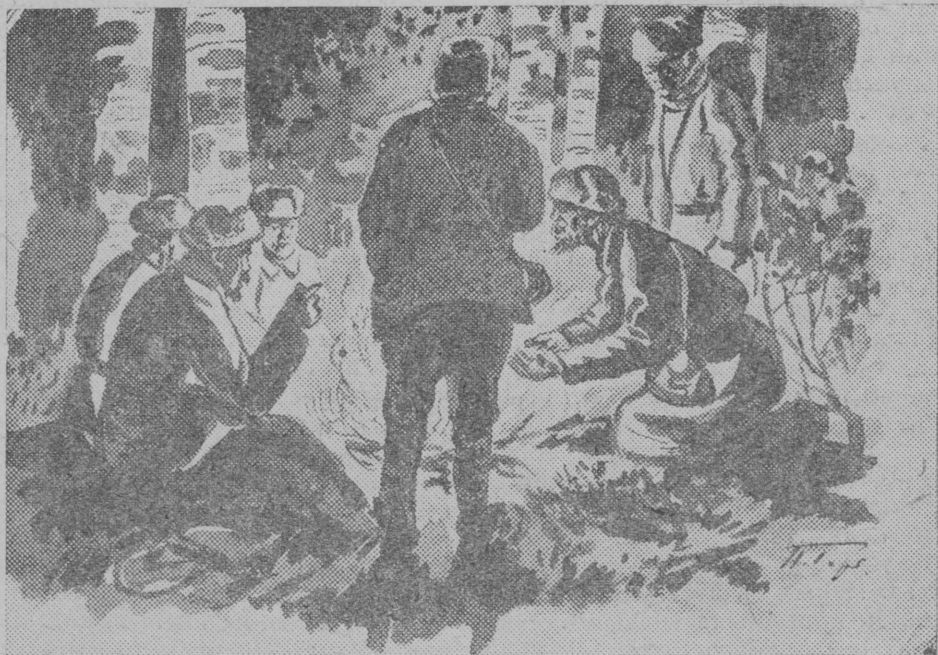
Йыван мыйым ужо да, мыскылал шыргыжал каласыш салтак-влаклан:

— Тэвэ советский прэдсэдательат мэмнан дэк уналыкэш толын.

Салтак-влак мыйым шöрынрак ончалыч. Унтэр-офицэржэ каласыш:

— А-а, гражданин Камзин! Мы с вами знакомы. Садитесь.

¹ пийалым

Мый шинчым. Шүмэм тошто вакшла вэлэ күлткаш тўнгальэ. Мо лийшашым вучэм. Омса воктэн Йыванын таза эргышт-влак шогалыч.

Унтэр шыдэшкэн ончалыэ дг, кычкырал колтыш:

— Задержать этого молодчика! Мы покажем ему, как продавать русский народ да православный народ обижать!

Мый пөрт омса дэк шикшалташ тўнгальымат, Йыванын эргышт-влак кучэнат шындышт.

— Будь при месте. А то застрелю как собаку на месте!—унтэр кычкырал колтыш. Устэл төр гыч лэктэ да, мыйым вуй гычэм рэвольвержэ дэнэ „шолт“ пэрэн колтыш. Мый йөралтым. Вара кид гычэм, йол гычэм пидын вичаш нарийэн кудэлтышт. Ик сагат чоло вўташтэ кийышым. Друк колам, урэмыштэ калык лўшка:

— Овдокимым кучэныт мо?

— Кучэныт.

— Тудым урэмыш йўлатэн пушташ!

— Правильно! Пушташ күлэш!

— Ватыжымат пушташ күлэш!

— Чыла тукымжым шўшкыл пытарышаш!

Колам—чыла йўкат палымэ. Эн чотшо Йыванын Миклай лўман эргыжэ лўшка. „Миклай чыла ситмыж тўшкам вуйлатылэш“ манын шоналтышым. „Видно илыш мучашэм толын шуо“, маньым. „Молыжо огыл—совэт власть вэрч пашам пэш шагал ыштышым, кулак влак дэн пэш пушкыдын толашышым. Нуным получшэ күлэш ильэ туртыкташ. Вара совэт власть ваштарэш вуйыштым нөлталаш огыт тошт ильэ.“ Ошо кидыш логалмэлан пэш досаднэ чўчө. Колам—калык тўшка мыйын киймэ вича дэ-кыла рўжгэн толэш. Вича омсам почыт.

— Лэк!—маньэ ик салтак.—Тыйым судитлаш тўнгальына.

Йол гыч пидмэм рудышт. Вара мый вича гыч лэктым. Иырым-йыр ситмыж тўшка—кулак влак дэн нунын эргышт авурэн шогалыч. Ончалынат ыжым шукто—мыйым

кужэч вэрэштын тужэч кыраш тўнальыч... Йол дэн, кид дэн, кэм таган дэн тошкат. Мый пўйэм ишэн шындышымат, нимогай йўкымат ом лук.

Урэм покшэлан куго тулым олтышт да, мыйым йўлаташ нангайышт. Шўмэм йогшын ырэн-йўкшэн кайыш. Вуйыштэм тўтыра гайнальэ. Друк унтэр куржын тольят, кычкырал колтыш:

— Стойте, стойте! Кто вам разрешил сжигать? Дикари!

Калык коклаш пурэн кайыш да, мыйым Миклай кид гыч шупшыннальэ.

— Дать вам, дуракам, волю, так чорт знает что наделаете. Разойдись! Сами знаем, что надо с ним сделать.

Калыкат пу мэнгыла өрын шогальэ. Нуным йўштө вўд дэн шыжыктэн қолтымыла ыштышт. Чыланат шып лийыч. Колам, мыйын кувам магырэн шортэш:

— Ой, Овдоким, молан тыйым тыгэ орландарат?

Моло ўдрамаш влакат шорташ тўнальыч. Пөрйэнг тўшка вуйыштым сакэн вожылмыла лийыч. Миклай гына нигузэат шып лийынок кэрт:

— Сволочь влакым пытараш күлэш! Пусть туда мэмнан гай йэным обижать ынжэ ыштэ,—манын кычкыра.

Вара мыйым штабыш нангайышт. Штабшэ заводушто ильэ. Допросым ыштыштат, кутузкыш шындышт. Комэндантшэ мыйын палымэм ильэ. Бисэрт завод гыч... пашазэ. Тудо воктэнэм толын шогальэ, йодо:

— Пэш чот кырышт мо?.. Ит ойгыро. Тыйым мый казыр луктын колтэм. Мый тыштэ командирлан шогэм. Нуно мыйым огыт шинчэ. Мый большэвик-влакын мутышт дэн тыштэ кодынам.

Тудым колыштымат, чоныштэм ала мо сэмын куштылгын чўчө. „Альэ пытэн она ул“—мыйат шоналтышым.

Кок кэчэ кутузкышто кийышым. Капэм пэш корштыш. Кырыдымэ вэржэ кодынат огыл манаш лийэш ильэ. Комэндант мыйым больницаш пыштыш. Кок арньа гыч изишак порэммэкэ комэндант мыйым „под надзор“ луктын колтыш. Мый чодрашкэ шылын куржым. Шылын коштын илаш пэш йөсө ильэ. Тугэ гынат, тул ора ўмбалан йўлэн колымо дэч сайрак лийэ. Кувам дэкэ пэш шуэн коштым. Шуэн ваш лийым йолташэм-влак дэнат. Нунат пэш шып лийыныт. Чыланат йошкаргэ вэлкэ лупшалташ ойым пидын пыштышна.

Колына—ошо-влак Озан гыч чакнэныт, маныт. Чистополь ола гычат, Ижэвск гычат, Сарапул гычат ошо-влак чакнэн толыт. Бэдньак-влакат утларак да утларак куанаш тўнальыч. „Ончо, Лэнинэт ошэтым кырэнак кыра аман,—шоналтышым.—Ну, тау кырымыжлан... Погоди, мэмнан дэкат пайрам толын шуэш“.

Ик кана мый курык ўмбач корэмыш волэм ильэ. Аңгысыр йолгорно вигак йогын вўд дэкайа Друк мый ваштарэшэм кум ош кавалерист кудаал лэқтыч. Мый вигак оргаж лонгаш шылын куржын пурэн кайышым. Ошо влак мый почэшэм кудаал колтышт. Оргажлажэ кудаалаш мэшайымэ дэн мыйым нуно поктэн ышт шу. Мый курык йўмак волэн шуымат, вигак йогын вўд көргыш омыж пучым умшаш пурлын возым. Ошо влак мыйым шуко кычалыч гынат, муын огытыл. Йўштө вўдыштө мый иктаж кэк час чоло кийышым, чытыдымын кылмышым. Вара мёнгышкэм шыпак толын, кувамлан мончам олтыктышым, спиртым йыгэн йыгэн капэм пушкыдэмдышым. Все-таки простудиться ыжым лий.

Шыжэ вэлэш мэмнан дэкэ йошкаргэ влак толын шуыч. Вара мый добровольэс шот дэн Йошкар армийыш пурышым. 1919 ий ийулышто комунист партийыш сэралтым.

Ик кана мыйым продпунктыш Йошкар армийлан продуктым йамдылаш колтышт. Тидэ продпунктшо марий йалыштэ ильэ.. Толым тушко,—продпункт йырым-йыр калык погынэн, кычкырэн шога. Колам,—ик марий кычкырал колтыш:

— Шупшын налаш кўлэш!

Кидышкэм ручной бомбым налымат, калык коклаш кудал пурэн, кычкырал колтышым:

— Берегись! Уходи! Адскую машину кину! Все погибнем!

Калык шыпланыш. Чыланат мыйым ончат. Мый адакат кычкырэм:

— Разойдись! Всех адской машиной убью!

Калык чакнаш тўнгальэ. Вара марла ойлаш тўнгальым:

— Мом ыштэда? Развэ кугыжаныш киндым толэн налаш ли йэш мо?

— Мэмнан киндына укэ. Шужэн илэна,—манын ваштарэшэм кычкыральыч.

— Киндыда, укэ? Пуэна. Спикым йамдылыза. Кө утларак нужда, тудлан утларак пуэна. Спикок дэч посна киндэ утларакшэ бэдняк-влаклан огыл кулак влакланлогалэш.

— Вэрно!—ик йэнг калык кокла гыч кычкыральэ.

— Конэчно, вэрно!—мыйат маньым.—Кайза да спискым казыр йамдылыза

Калык шаланэн пытыш. Мый писын гына тэлэфон станцыш мийшыMAT, продотрьадын начальникшым ўжын луктым:

— Казыр шўдө подводым, 50 красноармэйэсым колто. Калык эмнан киндынам шалатэн налаш тўча,—маньым.

Кок сагат гыч подвод-влак толыч. Нунын дэн пырля красноармэйэс отьрадат тольо. Мэ киндым мэшакаш оптэн нангайаш тўнгална.

— Куш киндынам нангайэда?—манын крэстьян-влак кычкыраш тўнгальыч.

— Тэндан эргыланда,—маньым. Нэужэли шкэндан эргэ-влакдам шужыктэн пуштнэда?

Крэстьян-влак нимомат ойлаш өрыч.

Киндым оптэн гына колтышна, кумышо армий штаб гыч Лэпа¹ йолташ мылам звонитла:

— Киндыдам луктын пытарышта?

— Луктым.—маньым.

— Вот —маньэ,—хорошо. Скорее отправляйтесь в Янаул. Колчак пэш талын толэш. Колчаклан ик пырчэ шурнымат ида кодо.

— Хорошо. Будет исполнено!—каласышым. Пытаргыш мэшакаш гына оптэн колтышна, Колчакын развэдкыжэ толынат шуын. Мэ пулэмьот дэн айвэат гына нуным угосить ыштышна да шкэжат Янаулыш шикшалтна. Мэмнан киндэ обоз йал гыч иктаж 15 уштыш тураш шуын.

Ик кана йогын вўд коч вончэна ильэ. Друк вуй ўмбачна пуля-влак лўшкэн шўшкаш тўнгальыч. Мыйын йолышкэмат ик пуля пэрныш, ранитлалтым. Тылэч вара лазарэтыш возым. Кок тылзэ чоло кийышым. Варажым мыйым запасной полкыш колтышт.

Запасной полклан дэзэртир-влак дэн кучэдалаш поручэным пуымо ильэ. Вич тылызыштэ мэ дэзэртир-влакым йөршыш кучэн пытарышна. Тидэ жап коклаштэ Колчакым мўндўркө Сибириш поктэн колтышт. Мыйым партий-совет паша ышташ колтыш. Мый адак волостыш толым да, совет пашалан тыршэн пижым.

Тудо тэлымак граждан сөй пытыш. Совет властына чыла совет элыштэ пэнгьдэм шинчэ. Мэ, бэдняк-влак, шэмэр-влак адак рабочий клас дэн ик вэрыш у илышым ышташ пижна.

Камзай ойжым пытарыш. Шўргө-вылышыжат турлэн кайыш. Ойлэн пуыш да, чоныштыжат каньылын чўчө.

¹ Кызыт ВКП(б) Татобкомын сэкратжэ.

Кумм уро Олык Ипа'и

1.

Шошо кэчэ толэшат,
Тыштэ-тушто вүд лэктэш.
Танэм дэнэ ваш лийнат,
Шошо вүдла мут лэктэш.

Сылнэ олык ужаргат,
Йыр пелэдыш пелэдэш.
Танэм мыйын пелэштат,
Чонэм угыч пелэдэш.

Кэнэж кэчэ толэшат,
Шурно вэчым пэш түза.
Нур покшэкэ лэктынат,
Кумылнажэ күш күза.

Шыжэ кэчэ толэшат,
Мүндүр вэрыш, кайыкла,
Чыла дэнэ чэврлат,
Сай танэмжэ чонэшта.

Чодра гочын лыжгыктэн,
Мардэж эркин пуалэш.
Мүндүр вэр гыч мый дэкэм
Сэрыш писын толдалэш.

2.

Чонэшталын голын курныж,
Вүй үмбалнэ пэш пөрдэш.
Шэм шинчаж дэн мыйым ужын,
Күчшым утыр чот луктэш —

Пижшэ вэлэ мый дэнэм,
Мыйэ тудым чактарэм.

Пич пичкэмыш шыжэ йүдым,
Пэшак йүштө тэлымат,
Мый ом шого тыштэ лүдын
Кэч моганьэ жапыштат —

Чэк воктэнэ мый шогэм,
Совет чэкым оролэм.

Ола дэнэ йал-аулжо,
Чодыражэ, пасужат,

Куандаршэ ик тул дэнэ
Кэчэ сэмын чот йолгат —

Тидэ мыйын вэт элэм,
Тидэ элым оролэм.

Мый дэчэмжэ пэш умбалнэ
Улдалэшис танэмжат.

Йара годым йужгунамжэ
Шарналта дыр мыйымат —

Шүм йолташым куш мондэт?
Шүм йолташым шарналтэт...

3.

Ну папалтэ, сай папалтэ,
Мыйын шүм-кылэм.
Шэргэ чинчэ, мый шэпкатым
Пэш шыман лүпшэм.

Ит тарватэ тый кизатым,
Чинчэ падрашэм.
Кумо, эргым, тый шинчатым,
Эркин мый мурэм.

Муро ганьэ сылнэ элын
Тый — чэвэр саска.
От уж йөсым, ойгым, нэлым
Тый, чэвэр саска.

Тидэ сылнэ, чаплэ кэчэ
Тыйын вэт лийэш.
Уло илыш тыйын вэрчын,
Эргым, волгалтэш.

Тый кушкат гын, сай аватым
Ит мондо, шочшэм.
Түзланэт гын, сай ачатым
Ит мондо, шочшэм.

Ну папалтэ, сай папалтэ,
Мыйын шүм-кылэм.
Шэргэ чинчэ, мый шэпкатым
Пэш шыман лүпшэм.

1936 ий.

Удрамаш корно*)

Повэсть. Кокымшо кнага

Шабдар Осып

IV. КАНИКУЛ ГОДЫМ

Кэнэж рүдө гутлаштэ ик пэш чэвэр игэчэ вараш толын лэктэш. Шагал кэнэж тыгай мотор пагыт толдэ эрта: мый тидым изэм годым шуко эскэрэнам.

Уржа сорла жап. Игэчэ тутам эрэ ойар шога. Кэчывал лишан гына кандэ каваштэ ший гай йыл ыжшэ тўран купшака пыл-влак койаш тўналалыт. Нунын ўмылышт шиштэ-далтшэ тэнгызла эркын ловыкалт кийшэ уржа пасу мучко куштылго тагына пуш гай ийыт. Тэвэ нуно эр годсэк тўрэдшэ - влакым кандарышэ ласка йуалгышт дэнэ ик минутлан шыман нийалтат да, вара пасум, ужар олыкым, вўд энэрым тўрлө тўсын модыктэн мўндўр чодра вакэ кайэн йомыт. Мардэж тыгай годым ны пуалэш, ны укэ. Лач тура кэчывал жаплан гына та кыр пасушто да пуракан корнышто пўртшө мардэж мэнгыла шогалэш.

Кас вэлэш кэчывал рўдылап лэксшэ купшака пыл-влак шуйаланэн, кугурак орашкэ ушнэн ала кушко кайэн эртат. Мардэжат йёршын чарна. Тымык кас йуалгэш лийын шушо уржа пуш гына утларак нугыдэмэш. Тыгай кас йужын куатшэ пэш кугу. Кужо кэчэ мучко тўрэдшэ ты пагытыштэ шкэ ноймыжым ик жаплан йёршын монда, уэш вийжэ пура, парнья коклаш утыр кугу кормыж погына, утыр чўчкыдын кылта пидылтэш. Тунам онгышто паша вий адак чот чучэш, шўмыштө ала могай кала сэн моштыдымо куанымаш погына, паша кокла гыч изи йочала модмо, орадыланымэ шуэш, шиждэ муро муралтэш. Садланак кэчэ кава тўрыш волэн, йошкар тыртыш гай

койын мўндўр чодра шэнтэк пура гынат, альэ мўнгө каймэг ок шу. Тидэ — айдэмын пийалан жапшэ. Чынжымак, шкэ кумыл пыштэн ыштымэ паша айдэмылан моткоч кугу куанымашым, ласкалыкым пуа. Очыни тыштэ айдэмэ тукумын ожнысэк паша дэнэ варналт толмыжо, паша дэнэ айдэмын айдэмэ лиймыжэ койэш дыр. Мутл н, тыгэ паша дэнэ илэн тунэмшэ йэнгым йарашкэ лукйан! Тудо чыла таза айдэмэ тўсыжым йомдара, шўмкылжэ вургыжаш тўналэш, ала мом, эн кўлэшым йомдарышэ гай койын коштэш.

Мўнгө каймэ жап шуын гынат, Марина дэн шольыжо альэ пэш вийан тўрэдыт. Кори ку ыза кылтат шаггак нумал пытарыш, пытартыш сусламат шогалта, а эргыж дэн ўдыржө альат огыт чарнэ. Мутланат, воштылыт да тўрэдыт, сылнэ мурым муралтат да ўчаш-ўчаш кылтам пидыт.

— Ну, игшывэм-влак, тачэш ситарэна чай? Уна кэчат аваж помышыш пурыш, калыкат мўнгө тарванэн, — манэш Кори кугыза.

— Сита гын, сита огыла. Айда, Маньу, кылтатым пид да кайэна, — манэш Васлий акажлан. Пытартыш кылташтым сусла шогалтымашкэ ачаштлан намайэн кудалтэн рвэзэ йэн-влак ўчашэн ага вуй корнышко куржыт. А тушто тыныс пасу корно дэнэ калык йал вэлыш йога. Тэвэ ик тўшка рвэзэ ўдыр-влак пэш лўцкэн толыт, нунын почэш илалшырак кува-кугызашт шывыгэ мутланэн ошкылыт. Рвэзэ влак тўшкаштэ Сапан Миклайын гармонжо йытмыжалтыш, тудым ўдыр качэ-влакын тўшка мурышт руалтыш. Муро йўк умыр кас тымыкыштэ мўндўрк шэргылтэш: тэвэ йал шэн-

*) Тўналтышым 2-шо номырышто ончо.

гэл куэрлаш мийэн түкна, тушэчын пасу покшэл отышко лупшалтэш; тэвэ корэм лакыш мийэн кэрылтэш да адак лопка олык мучко лүшкышө шошым вүд гай толкыналтын йога...

А мөнгыштө Кори кува эргыж дэнэ ўдыржым пасу гыч пэш вуча. Волькымат шукэртак пэтырэн, шэм ушкалын нугыдо шөбржымат шангак лүштэн пурэн. Подышто шөбран лашка кўвар ўмбақ лектын йогышаш гай төрштылэш, йылгыжшэ самварат ўстэл ўмбалнэ шыма кас мурыжым өрканэнрак мура. Кори куван чыла йамдэ. Ўстэл ўмбалан тура кэчышэ лампым чўктышат, пөрт покшэк шогалын ик радам ончал савырныш. Чыла шкэ вэрыштыжэ. Кори кугызан пөртшө тоштак: тугак урэм дэнэ кудвэчэ вэл пырдыжыштэ кок изирак окна гыч, пөрт покшэлнэ акрэт годсо тумо ўстэл, шөлдра ўмбалат тоштыж гайак уло. Пөртшө тоштак гынат, көргыжө чылт вэсын, ала молан тоштыж дэч йонгыдыракын чучэш. Кушко от ончал—чыла вэрэ пэш йандар, пэш ару. Пөрт пырдыжат тоштыж сэмын моча пырдыжла какаргэн шэмэмшэ огыл, а нарынчалгэ йандар шиштэ түсан. Ончыл лукушто кугу ймо шөрлык огэш кой, тидэ—акаж гайак Чарлаштэ тунэмшэ Васлийын пашажэ. Ачаж дэн аважлан вэра нэргэн, поп шойак нэргэн тудлан шуко умылтарашыжэ логалын. Кори кувалан ты нэргэштэ шонэн-азапланэн кошташыжат шуко вэрэштын, пошкудо ватэ влак дэч кочо мутымат нумалын, марлан толмыж годымак ачаж сугыналымо, шочын ава „йумымат“ ўдрамаш лусақыштэ шуко мартэ ош шовычэш пўтырэн кийыктэн. Йэшыжэ малэн колтымо шэнгэч, пэл йўд годым киньэлын ты „шочын-ава“ дэнэ ала мом шывыгэ мугланэн. Изи вүд чўчалтын пэшкыдэ кўйым шўта—йөратымэ шочшын кумылан мутшо ава шўмэш кўйэмалтшэ тошто йулам шалата. Лукушто кызыт тошто

йумо шэрлык укэ гын, тудын олмэш сўрэт влак ончыл пырдыжым сөрастарэн кэчат. Тэвэ Ильич шэм рамкэ кокла гыч Кори кувам туран ончэн шыргыжэш, тудын йырмоло он-влакын изирак портрэтышт кэчат; нунын йымалнэ кугурак эргыжын—Пөтырын войэннэ службэш сўрэтлалтмэ картычкэ-влакшэ, Маринан тэлымак Озан гыч колтымо изи сўрэтшэ. Ўдрамаш лусақ төрза воктэн изирак чури ончымо волгалт кэча. Урэм вэл окнашкэ вошт койшо вичкыж ош занавэскэ сакалымэ, тидэ—Маринан пашажэ. Тудак каникуллан толмыжмөнгө кок көршөк окна пэлэдышым шындэн куштэн. Иктыжэ чэвэр кўрэн пэлэдыш дэнэ пэлэдашат тўналын, төвө ик пэлэдыш чэвэр шинчаж дэнэ ош занавэскэ шэнгэч пөрт көргыш ончаш төча. Оза кува кўвар ўмбақ ончалыш, лопка олымбал мучко шинча ончалтышыж дэнэ солалтыш: кўвар йандар, шўк пырчат огэш кой, олымбал тудлэчат ару, волгыдо. Куван шинчажэ ўстэл ўмбақ кэрылтэ, кидшэ ўстэмбал шовычым нийалтыш. Шовыч чылт йандарынак ыш чуч, кок вэрэ амыргышэ палэ уло Саллан Кори куват тудым погэн нальэ да клат гыч вэс ўстэмбал шовычым пуртэн шарыш. Шкэжэ шоналтыш: Маньушэм адак иктаж мом манэш, лучо йандаррак лийжэ. Ындыжэ рвэзэ-влак дэнэ шкэжат тунэмалтын.. пөрт көргым эрэ арунак вэлэ кучымэм шуэш. „Арулыкым эскэраш жап укэ“, маньыт ватэ-влак. Мый ожно шкат тыгак шонэм ыльэ да, тидэ чын огыл улмаш, тыгай мут йоча койышым пыдалаш вэлэ йөра..

— Мо азап, пэш кужун шогат, тўнө пичкэмышалташат тўналыныс. Ачаштат ку урақ гай огыл, рвэзэ-влакым кунам ты мартэн п сушто кучат? Кужо кэчэ мучко нойат вэт... Ой, азап,—маньят, Кори кува урэм вэл окнам почын ончалыш. Лач ты жапыштэ капка йук шоктыш. Рвэзэ-влак пэш лүшкэн толын пурыш-

тат, пöрт ончыл тошкалыш му-
чаштэ кэчышэ кид-мушкыш атэ
гыч кидыштым, шүргыштым муш
каш тўналгыч. Кори куват эргыжэ
да ўдыржö ваштарэш пöртончык
лэктэ.

— Мо тынар пэш кужын шо-
гышта? Пичкэмышат лийыныс..
Вачи, эргым, мушкыш атыштэт вү-
дэт уло? Шүргö мушкашда сай со-
выным пыштэнам ыльэ, муда?

— Уло, авый... совынымат муын
улына. Мый пэш чот мушкым, тау...
Эй, авый, ончо тачэ мый түрэд-
маштэ Маньум ончылтышым, тудо
шүдö ныллэ кылтам вээ түрэдын,
а мый шүдö витлым, лач шүдö
витлым тэмышым... товат!—маньэ
Вачи.

— Тэмашыжэ тэмэнат да, кыл-
татшэ тыгыдырак, мом,—шүргы-
жым мушшыжла Марина пэлэштыш.

— Шойак, авый, ит инанэ туд-
лан. Тыгыдэ огыл, ачий кылтам
нумалмыж годым ойлыш—ик га-
йак маньэ.. Товат!

— Ну, йöра, игшывэм влак, йöра.
Мом тунар толашэн түрэдашыжэ,
тэнийсэ паша садыгак вэс ийлан
ок код. Пытарэна тэвэ... Айдыза,
пöртыш пурыза, шужэн улыда вэт.

Рвэзэ-влакын үстэл коклаш коч-
каш-йүаш шичмэкышт ачаштат
„кывыжгэ“ толын пурыш. Паша
гыч нойэн толшо Кори кугыза
лампэ волгыдэш мо чоло шонгэ-
малтшын койэш: öрыш пондашыжэ
чотак чалэмын, шинча луклаштыжэ
куптыргылшыжат утларак койэш.
Тугэ гынат, альэ пэнгыдэ кугыза.

— Ачажэ, мо тугай ныгунамат
пашам уждымо гай толашэда? Уржа
сорла годым пасушто кө тынар
шога? Нойышда вэт?—манэш ку-
важэ, öпкö мут кокла гычак кугы-
зажым шыман, чаманэн ончалэ.

— Рвэзэ-влакэм кас йул дэнэ
чот түрэдаш пижыч да, изиш шу-
кыракат шогышна ала мо. Адак
вэт калыкшат вашкэ ок тарванэ,
ойар кэчыштэт ыштынэжэ.—манэ-
шат, Кори кугыза үстэл ваштарэш
тошто пүкэнышкыжэ шинчэш.

Кори кугызан изи йэшыжэ шыргэ
погынэн шинчын кас кочкышым
ышта. Оза кува йэшыжым изин-
кугун онча, шунэн-шунэн пукша:
пот гычын шокшо шöран лашкам
оптэн конда, киндэ шултышым йэ-
шарэн шулэш, рвэзэ влаклан пүж-
вүд ўштылашышт ош солыкым кон-
дэн пуа, шкэжат үстэл лукыш пыр-
ля шинчын лашкам подылэш. Эр-
гыж дэнэ ўдыржö посна-посна ош
тэркэ гыч кочкыт, кува дэнэ ку-
гыза тошто гайак пырля кэлгэ
шун кўмыж гыч подылыт. Пöр-
тыштö шокшо лийэ. Марина зана-
вэским шупшылын окнам комдык
почат, урэм гыч йуалгэ кас йуж
пурэн кайыш. Тудын дэнэ пырляк
ужар лышташ дэнэ йымыжгын лўн-
галтымэ ўдыр муро сэм ала кужэч
шокташ тўналгы, адак умыла-чэч-
кэмын йүд мурыжо шэргылтэ: „тыу-
ли-лык, тыу ли-чык-чык тыў-ли-
лык, тыў-ли-чык-чык“, шокта пак-
ча ломбэрыштэ.

Кочкын тэммэ сэмын мут утла-
рак лэктэш. Рвэзэ влакын ик түрлö,
шонгын—вэсэ. Нуно тунэммышт
нэргэн, ончыкылык нэргэн кутырат,
нинэ—кэчын ыштымэ пашашт дэн
шкэ озанлыкышт нэргэн. Шонгö-
влакын мутышт, шукуж годым, эр-
кын кайэн шогышто энгэр вүд гай
ласкан йога, рвэзэ йэнгын—курык
сэр гыч тöрштыл волышо шошым
вүд гай куржэш: каймэ корныш-
тыжо рок комлям ваш лийэ гын,
вигак кугу ўчашымаш тарвана.
Тэвэ кызытат пэрвойжым сай мут-
ланаш тўналшэ Васи дэнэ акажэ
ўчашаш пижыч.

— Тый, Маньу, мо гынат пöр-
йэн дэн ўдрамаш ик тöр лиймым
утыжым кугэмдэн умлэт. Конэшнэ,
ўдрамашлан чыла правам пöрйэн
дэн тöрак луман. Тидын нэргэн,
мутат укэ, нымогай ограничэний
лийман огыл. Мый ўдрамашын на-
турыжо вэс түрлö манам... Ўдра-
маш тугай... изиш пушкыдырак,
нэжнэ. Тудо шукужым шүмжö дэнэ
ила, а пöрйэн—уш дэнэ... Пöрйэ-
ныч кап-кылжат утларак вийан,

уш-акылжат талэ... Пөрйэн мо гынат пөрйэнгак. Мый тэвэ тый дэчэт шым ий изи улам гынат, тыланэт ныгуштат вуйым ом пу. Товат! Мом ойлашыжэ...—Тыгэ кочкын-йуын йошкаргышэ Васи акаж дэнэ учаша.

— А-а, тэвэ кузэ р вноправи йым ончэт улмаш. Тыйын ойэт гыч тыгэ лэктэшыс: ўдрамаш шочынак вэс түрлө, тудо пушкыдо, слабый, „ўпшө кужо гынат, ушыжо күчык“, түгэ вэлэ маншашэт кодын. Садлан „справедливость“ почэш гына суаплан пумо гай правам пуман.. Ужамат, шольым, тый путырак реакционный теорийым луктынатыс,—манэш Марина Васлийлан.

— Могай реакционый? Мый илышыштэ улшо чыным гына ойлэм. Тэвэ факт, факт вэт: ўдрамаш кокла гыч кунар кугу философ, изобретатель, художник, писатель, тулэч моло гениальнэ йэн лэктын вара? Историй мучко шөтлэн тол тэвэ: Аристотэль, Леонардо-да-Винчи, Шэкспир, Ньютон, Бэтховэн, Толстой, тулэч моло. Кушто тыштэ ўдрамаш? Тунья шогымо годсэк тугай гениальнэ ўдрамаш путырак шагал лэктын, а вэт тэ, ўдрамаш-влак, пөрйэн дэч шукын улыда.

— Чын очыни, ўдырэм, пөрйэн пөрйэнгак шол, пөрйэн дэн ик төр лийаш ок лий,—манэш Кори куват.

— Укэ шол, авый, чын огыл, Вачи чылт йонгылыш оила. Ўдрамашын ты мартэн пөрйэн дэч лапкан шогымыжо, шөнгэлан кодмыжо илыш саманлан көра лийын толын.. А тый, Вачи, шинчэт, ожно матриархат обществэ лийын. Кө тунам йэшыштэ вуй лийын? Альэ тэвэ йужо ир калык коклаштэ кызытат ўдрамаш пөрйэн дэч ончылно шога. Тидым тый кузэ ончэт?

— Матриарха-ат? Тудо вэт ожно лийын, шукэртэ... Ала тый матриархат саманыш пөртылаш шонэн коштат? Онай вэт, товат! Ха-ха-ха!

— Ну, ындыжэ чылт орадылак ойлэт.. Тыгай мускара дэн мыйым, шольым, от чактарэ, мом? А тэвэ

тыйын мэшчан теориейтым мый чэчасак шалатэм. Тэвэ тый кугу ушан, гениальнэ йэң-влак нэргэн ойлышыч. Нуно вэт чыланат класан обществыштэ илэныт, а тыгай обществыштэ ўдрамаш эрэ правдымэ лийын, пөрйэнгын кулжо, пөрйэнгын модышыжо лийын манаш лийэш. Тидлан йөрышынак ўдрамашым ончэн куштэн тунуктэныт. Пөрйэнган кэлшышэ шокишо пыжашым йамдылыжэ, йытыран чийэн шо алжэ, шкэ моторлыкшым эскэрыжэ,—ик манаш, ўдрамаш—пөрйэнгын шэржым тэмышэ, тудым куандарышэ ўзгарыш савырнэн. Кузэ тый шонэт: тыгай илыш саман годым ўдрамаш шкэ вийжым, уш акылжым почын кэртын, укэ? А вэт тыгай шучко саманыштат ўдрамаш кокла гычат ушан, талантан йэн влак шуко-шагал лэктэдэныт. Историйыш ончалйан—тушто шуко кугу лўман ўдрамашым ужаш лийэш. Ончыкыжо вэт чыла вэсэмшаш. Класдымэ социалист обществыштэ чыла тидэ төрсыр пыта, ўдрамашлан лопка корно почылтэш.. Тунам, Вачи, пөрйэн дэн пырльак ўдрамаш-Шэкспират, ўдрамаш-Леонардо да-Винчиат шуко лийэш. Да мом ойлаш—тўналгышыжэ кызытак уло. Мэмнан совет кугыжаныш мучко кунар ўдрамаш инжэньэр, льотчик, учоный лэктынныт. А ончыкыжо, ончыкыжо мо лийшаш! Вэт шонэн шуаш ок лий! Эх, тый, орадэ рвэээ, ты мартэн тидым умлэн налын отул! Тэвэ тланэт, тэвэ... вэскана мэмнам тыгэ ит ончо,—манэшат, Марина шольыжын кудыргэн шогышо ракш ўпшым шыман күрэш, туржаш. Василят ондакшым шыдэшкэн шушо, кэнэта куачэн, воштылалын акажым ончалэ.

— Ах тый, чорт, Маньу...товат! Кушто тынар шинчымашым погэн шуктэнат? Тэвэ тудым пичкэмыш марий ўдрамаш ман.. Дык кызыт мый шкат ужам—ўдрамаш пөрйэн дэч мөнгэш огыл, товат! Маньу шкэжак факт... Пиж тудын дэн..

— Мыйат үмлэм, эргым, акат чыным ойла. Илышыштэ кугу пуламыр дийын, кугу вашталтыш... Рэволюцо кужо ұпымат кұчыкым ышта, кұчык ушымат кужун шуйён кэртэш. Сай жапыштэ шочын кушкыда, игшывэ влак, пийалан жапыштэ... Тэвэ мый кызыт вуйэм йыр шонэн шинчышым... Мыйын тыгай изи каптра пёртыштэм тыгай калык лийэш, тыгай ушан мут шокташ тўналэш манын кё шонэн? Омэшэмат кончэн огыл... Кайэн кайэн куш от шу, илэн-илэн мом от уж улмаш,—манэшат, шочшыжым ончэн куанышэ Кори кугыза вэржэ гыч киньэлэш.

Урэм вэл почмо окнаштэ коқыралтымэ йўк шоктыш. Марина лудын ёрдышкё лийэ. Окна гычшыргыж воштыл шогышо Сэргэйын чурийжэ койылалтыш.

— Ну, Вачи, „научный диспутым“ пытарышда ужат?

— А тый, Сэргэй Гаврилыч, колыштыч мо?

— Кольым шол.. Кызыт лач сэльсовэт гыч толамат, ойлымыдам кольым да шогальым...

— А Маньу вэт мыйым йёршын чактарыш. Товат!

— Ну, нымат огыл, Вачи, тый альэ изи улат. Чот тунэмаш тўналлат гын, настойашэн диспутыштат вуйым от пу. Э-э, тыйын илышэт альэ тўналэш вэлэ. Да, Вачи, тока йодмо кнагатым лачак лудым..

— Сэргэй Гаврилыч, тый пёртыш пуро, изишак мутланэн шинчэна,—манэш Васи.

— „Мутланэн шинчэна“, а шкэнжын шинчажэ кумалташ тўналын. Малаш воч!—манэш Марина.

Сэргэй пёртыш пура. Умбалныжэ суррак тўсэн пинчак дэн брукё, йолыштыжо сураң кэм, вуйыштыжо лапка кэпкэ. Чурийвылышыжэ кэчэш кўйын, чэвэргэн, ёршыжё кўльаш гай ошэмын.

— Поро кас!.. Тэвэс, Вачи, гла-нэт Покровскийын „историйжэ“. Пёрвой ужашыжэ вэлэ, в сыжым ашым му. Кызытэш тидым луд.. А

акатлан тэвэ йодмыж почэш Чернышевскийын „Что делать?“ романжэ... Да, Вачи, тый лудынат тидэ романым?

— Укэ, лудын омул. Оңай мо?

— Луд. обэзатэльнэ луд. Тушто тый шкаланэт оңайым муат.

— Лудаш кўлэш да, кызыт жап укэ, тэвэ кўла гыч историйлан чотырак пижнэм. Укэ гын, мыйын тушто чыр шуко уло,—манэш Вачи.

Рвэзэ влак кумытын ик ўстэл лукэш погынэн шинчын мутланаш тўналыч. Шукыжым Сэргэй ойла, молышт колыштыт: тудо сэльсовэтыштэ ыштышыла газэтым утларак лудын шога. Тунэмме гыч политыкыш куснышт. Кызытсэ тўна илыш нэргэн газэтыштэ мом возгалат, кузэ молю кугыжанышыштэ рэволюцион тарванымаш кайэн шога, совет кугыжанышыштэ илыш кузэ кайа—чылажымат ик радам ойлен налыч. Кори кугыза ты годым пёртончык малаш лэктэ, куважат ўстэл ўмбач кўмыж совлам ногэн нальэ да рвэзэ-влакшым малаш возаш чыстыраш тўналыэ.

— Айда, игэм влак, ынде кас шуко лийын, тачэш сита, адак вэс кана мутланэда. Вачи эргым, кай, малаш воч!.. Эрла эр киньэлман вэт адак.

— Ну, ситыш, Вачи, арач чыным ойла, жап шуко лийын,—маньэ да, Сэргэйат кайаш тарваныш.—Чэвэрын! Сай малыза!

Вачи вўта ўмбаке кўзэн пушкыдо шудышко малаш пурэн возо. Марина капка ончыко шумэшкэ Сэргэйым ужатэн лэктэ. Изишак коктын „шывэ-шывэ“ мутланэн шогышт.

Пичкэмыш йалыштэ пэш шып. Пакчаштэ шопкэ гына йўд йуалгыштэ лышташыж дэнэ эркын модэш да йал мучаш вэлым, шурно пасу гыч, пулдырчын йўкшё шокта.

Йара кэчэ. Кори кугыза эрдэнэ эрак киньэлын тэнгэчэ тўрэдмэ кылтам суслалаш кайэн. Игэчэ шокшо шога. Уржа кавыскаш тў-

налын, садлан кылтам шукыжым эр йуалгэ дэнэ шогалтылыг. Вачи киньэлын вигак кнагам налын тошкэм куэрыш лудаш лэктын. Пөртыштö Марина дэнэ аважэ эр сомылын төрлатылыт: аважэ конга воктэн шогылтэш, ўдыржö мурэн-мурэн кўварым мушкэц, пöрт көр-гым йытырайа.

— Ўдырэм, ончал-йан, киндэм кўйын мо? Нöлтал ончымаштэ куштылгын чучэш да?—йодэш Кори кува ўдыржö дэч.

— Мо, часым шыч ончо мо? Час нарэ конгаштэ шинчэн гын, кўйын. Чытэ, авый, ындэ мыйат шкэ пашам пытарышым, кидэм мушкам да ончэна.

Марина кидшым мушкын пурешат, аважлан полышкалаш тўнальэ. Конга гыч киндым луктэдышт. Эр сомыл пөртыштö пытымэ гай лийат, Кори кува „ой-ой, нойышымат, изиш шинчын каналтэм“ малдэн конга тўр олымбак шинчэ. Маринат йарсэн кнагам лудаш тўналын ыльат, ала мом шоньлтыш да, мөнгэш пыштыш. „Кывыжгэ“ тарванэн аваж дэкэ мийальат: „авый, нойышыч ужат?“—малдыш.

— Нойашыжак пэш нойэн омул да, эр годсэк йол ўмбалнэ шогылтэмлан йолэм шумо,—манэш аважэ. Ўдыржö аважын вуйышкыжо ончалэ, шöрынрак кайшэ мыгылыжым төрлатыш да, öршын койын пэлэштыш:

— Ой, авый, уна мыгыльэт йўмалнэ вуйэт чылт чарагыныс...Кай, ала мо сöралынак ок кой.

— Э-эй, ўдырэм, ындэ мыйын мо сöралжэ мо жо. Айда шўкшö кувалан йöрэн Илышыштэ тыгак лийман—шкэ сöралэм мый тланда пуэнам. Тэмдам ончэн куанэм, тудат йöра.

— Тидыжэ тыгэ, авый, мый тудлан ом ман... Мыгыльэт огэш лий гын, вуйэтат огэш чаран, огэшат коршто ыльэ. Тэвэ тый йужгунам вуй пундашэм коршта манат. Мыгыльэтым рончэн кудалташ гын, сайрак лийэш ыльэ, шонэм.

— Кай, Маньу, кўлэш-ок кўл мутым ит ойлышт. Ындэ шонго вуйэм дэн ушдымо Настай гай койын коштшашэм уло койэш. Вара урэмьшкат лэкмэ ок кўл, ватэ-влак воштылаш тўналыт.

— Кö воштылэш? Тэнэйсэ ийыштэ тый вэлэ шымакшым кудалтэт мо? Уна Сидыр ватат кудалтэн, Опанас ватат шымакш дэч посна коштэш.

— Ойлэт... нуно рвзээ улыт, рвзээ йэнлан нымат огыл. Мый гайэм шўкшö йангаржэ шымакшым кудалтэт гын, вара ончалаш сынэтат огэш код.

— Авый, вара ынэтак кудалтэ мо?

— Уй, орадэ, огым, огымак. Ындэ ала кунарак шуко илышашэм укэ, вургэм шотышто тошто сэмынак ўмырэм шуктэм, молыжым кэрэк, шкэ шинчэда.

— Тыгай улат улмашыс? А мый адак шкэ тунэмшэ йолташэм коклашгэ йужгунам моктанэн ойлэм: „мыйын авыйат культурный, ончыл ўдрамаш“, манам. Йонгылыш лийынам улмаш,—манэшат, Марина öпкэлшын койын аваж дэч коранэш.

-- Ала мо тугай улат? Шымакшым кудалтымаштэ культурыжо жо... Моло годым гын, мый тыланда ваштарэш шогалын ом ул, эрэ умлаш, ойдам шукташ төчэнам. Тэвэ пöрт көргым арурак кучаш тўнална, тидэ ындэ шкаланэмат пэш кэлша; йумо шэрлыкым пужымыда годымат кугунрак торэш шым лий.

— Лийынат, тунамат тыгак шуко мартэн шыч кэлшэ. Ачам вэлэ коч кунамат ойыш вашкэ пура, тый тыгайак улат.

— Ай, ўдырэм, кузэ тый от умло: тыгай вашталтыш ала мо чонлан сай ок чуч.

— Ончо, авый, кызыт лач пöр-йэн-влак укэ улыт, айда мыгыльэтым рончэн ончэна, кузэ койэш? Пэшак сöралын огэш кой гын, чэ-часак уэш пўтырэна,—манэшат, Марина аваж дэк адак мийа.

— Кай, орадэ, сай огыл. Ала иктаж кӧ толын пура?

— Кӧ толэш? Ну, йбра, мый пӧртончыл омсам тӱкылэн пурэм,— манэшат, Марина тӱгӧ лэктэш. Изиш лиймэк пӧртыш пурат, авадын шымакшыжым налын кудалтэн мыгылыжым ронча. Вара ўпшым шэнгэк тыртышын пӱтырэн шындат, чэвэр тамкан ош шовычым пидыкта.

— Ончо, авый, сӧрал вэлэ. Тэвэ чуриончымыш ончалйан,— манэшат, аважлан чуриончымым пуа.

— Уй, окмак, ынде чылт ушдымо Настай гайак вэлэ койамыс... Кай, нымат сӧрал огыл. Кондо шымакшэм, кондо вашкӧ!

Марина шымакшым кидэшыжэ пӱтырал кучэнат, воштыл-воштыл аваж дач чакна. Аважэ ўдыржӧ почэш тарваныш.

— Марина, кондо манам шымакшэм, кондо! Иктаж йэн толын шуэш, сай мо?

— Ом пу, авый, ом пу... Ха ха-ха! Тыгак пэш сай, тыгак кошт.

— Кузэ от пу! Могай ўскырт шочшо, а? Мый тэвэ тул вондым вэлэ налам... От пу мо?!

Марина шымакшым тугак ок пу, воштыл воштыл оиса тӱрыш чакнэн кайа. Аважэ чот сырышат, конга шэнгэч тул-вондым руалтыш. Ўдыржӧ тӱгӧ—кудвэчыш, аважэ туманлэн-туманлэн почэшыжэ.

— Эс, кэрэмэт шочшо, вожылдымо... Мый тунэмшэ улат манын омман, орадэ „учоный“ вуйэт гыч сайынак конгэн налам! Могай тудо лийын, аваж мутымат ок колышт, а!

Кудвэчэ мучко аважэ Маринам шуко-шагал поктэн курштальэ. Марина шыгырыш пурышат, капкам почын урэмыш тӧрштыш. Кори кува почэшыжэ урэмыш лэкташ аптраныш. Тул-вондым тош-калтыш мучашэш кудалтышат, сотор кӱш-клатыш. Пичкэмьш клатыштэ, шинчымэ вэрыштэ, клат каштам нийалтыш: кашташтэ ик шымакшат кодын огыл, Марина вуйгэ ала куш шылтэн. Кори ку-

ва кугу шопкэ сондык ўмбак волэн шимчат, ик жап шӱлэштэ. Вара шӱргыжым кок копаж дэнэ урзылэн кумык лийын пулвуйэшыжэ киньэртиш да, ала мом шонэн шымакш сакымэ кашташ ончэн шинчыш. Иктаж пэл час жап тыгэ эртыш. Вара вэржэ гыч тарванэн, йогэн лэкшэ шинчавӱдшым ончыл шовычшо дэн ўштылыат, пэш чот нойышо йэн гай койын, кӱш-клат гыч эркын вошыш.

Кэчывал лишан Кори кугыза пасу гыч пӧртыл тольо. Куважын шымакш кудалтымыжым ужат, воштылын пэлэштыш:

— Мо тый, аважэ, йӱдыгаш тӱналгыч мо, альэ уэш ўдыр лиймэт шуо? Эй, каварэ, онгай вэлэ.

— Ўдырэт кертэ... чыла шымакшэм ала куш шылтэн пытарэн,— манэш куважэ. Шкэжэ пэш вожылын, чыла кугызажым туран ончалашат огэш тошт.

— Марина кертэш тудо... А мо, аважэ, нымат огыл, молат кудалтатыс. Шымакш тудо уто роскот вэлэ шол.

— Тугэ да, пэрвойлан сайын окчуч, калык воштылаш тӱналэш шонэм.

— Кӧ воштылэш? Мланэм гын, сай вэлэ. Эй, кува, уэш ўдыр гай вэлэ лийынат да... Шэнгэчэт ончалаш гын, чылт ўдыр гайык койат,— воштылэш Кори кугыза.

Тидэ годым Вачи дэн Марина пӧртыш лӱшкэн толын пурышт. Вачи аважым ужын воштыл колтыш.

— О-о, Маньу, тый адак ик „бытовой револьуцим“ ыштышыч... Замэчатэльнэ, товат! Авый, моткоч сай, тыгак кошт, товат.

— Сайжэ можо, эйда йбра огыла, мо кайэн—ту кыша... Шужында чай, ала кэчывал кочкишым ыштэда,—маньат, Кори кува ўстэл ўмбак погаш тӱналгы.

Кочкин лэкмышт годым изирак капан пошкудо ватэ тольо. Кори кува йэн ўдрамаш толмым ужат

вуйжым нийалтыш да конга шэнгэк пурэн кайыш. Марина дэн шольжо воштыл колтышт.

— Сай илэн-кутырэда? Ала мом рвээ-влак воштылыт? — малдыш пошкудо ватэ.

— Аванам воштылына,—манэш Марина,—тачэ шымакшыжым кудалтэн да тый дэчэт вожылын изи йоча гай конга шэнгэк пурэн кайыш. Тол, йэнгай, тэмбак шич!

— Вожылдымо, шкэжак шымакшэм ала кушко шылтэн пытарэн да, „кудалтэн“ манын шинча... Осып ватэ шэшкэ, тый адак воштылаш вэлэ ит тўнал,—малдэн „пыльдыргэ“ воштылын, Кори кува конга шэнгэчын лэктэш.

— Э-эй, акый, нымат эгыл... Мый тэвэ шкат кудалтэм манам да, Осыпэм огэш кўштө. Нымат огыл, вуйэтлан куштылгын вэлэ чучэш дыр?

— Куштылгыжлан куштылгырак тудо. Адак вэг, шэшкэ, мыйын вуй пундаштэм ўпэмжат чарангаш тўнгалын, йужгынам коршташат тōча. Кэрэк ындэ, пōрык кудалтымым уэш упшалаш ом тўнал.

— Ок кўл, ок кўл, мом тудым коштырам. Э-э, Маньу, мый тый дэкэт толынам ыльэ... Ала мо тэнгэчсэк рвэээм туйэшкэн, пушкэдаш тўнгалын. Орынам вэлэ, ала мом ыштышаш? Ала мийэн ончалын, иктаж ойым пуэт?

— Ончалаш лийэш тудо да, очыни, лэкрыр дэк нангайаш гын, сайрак ыльэ. Тачэ йара кэчылан намийэн от коштыкто.

— Ачажэ эрак вакш дэк кайыш да, шкэтын йōным шым му... Мийза адак мэмнан дэкат. Акый, йарсамэт кокла гыч кутырэн шинчаш мий!—манэшат, пошкудо ватэ Маринам шкэж дэкэ нангайа.

Эрэ тыгак, пошкудо ватэ-влак Маринам пэш пагалат. Кэчынак толыт, альэ пасу корнэш ваш лийытат, иктым-вэсым кутыркалат, ойым йодыштыт. Илыш йўлаштэ тыгыдэ туткар чўчыдын лэктэш: кōн марийжэ вэс моторым ончалэш, кō тыгылайак ватыжым сай ок ашнэ; кō-

лан кўлэш кагазым альэ писмам везэн пуман; кōн йочажэ, альэ ашнымэ волькышо иктаж мо лийэш—эрэ Марина дэк толын энэртат. Маринаят ўдыр-ватэ-влаклан пэш сай кумылан: кушто ўнаржэ шута гын, полша, укэ гын, сай ойым пуа.

Уло калыкыштэ тўрлыжат—чылажлан ош кэчэ лийаш огэш лий. Йужо тошто койышан шўкшō кувашт, коклан рвэзыракыштат Маринам шōрынрак ончэн коштыт, огыт йōратэ. „Йумылан тупынь шогалшэ“, „йалгэнчэ“, „пōрийэн пачаш“, „комунист ўдрамаш“, манмэ мут йужгунам Мариан пылышыкыжэ пура гынат, тудо орын ок шого. Кушэчын, молан тыгай мутлэкмым ындэ Марина сай шинча. Ойлат тыгай мускавмат: поян Ондрич аважэ, Васли кува, Мариан пурэн лэкмыж почэш шкэ пōртшым лўмэгож дэнэ тўтырэн капкаш шумэш ужата, маныт.

Кэнэж кэчэ кас вэлыш тайнэн. Игэчэ ойар, кэчывал рўдылан тўнō пэш шокшо. Садлан йара кэчэ гынат, кэчывалым урэмыштэ йэнным шагал ужат. Йужышто кас йул чучаш тўналмэкэ вэлэ канышэ калык урэмыш лэктэш. Тыштат-туштат урэмыштэ, капка ончылно, йа мландэ валнэ ужар шаршудыштак тўшкан-тўшкан шинчылтшэ, шогылтшо йэн-влак ошын койэдат.

Тэвэ ик тўшка тыгыдэ йоча-влак чара йолын, чара вуйын корно пуракым кугу пожар шикш гай тўргыктэн модын куршталыт. Лайга пуракым шўкшō ййдал тич оптэн „йуж-йуж йуж“ шупшын куржыт, йа кок копа дэн урзылэн кўшкō шыжыктэн „йўрым“ йўрыктат. Кугурак-влак нуным чарат гынат, йочашт огыт колышт. Тэк кастэнэ авашт ньогарыштым вурсэн-вурсэн мушкыт. Мом от муш—рвэзын вуйыштыжо пуракым чывыштэн налашат лийэш, а чурийыштыжэ шинча ошо дэн шэр гай тыгыдэ пўйжō вэлэ йылгыжыт, мольжэ ораньэк пурак.

Кuşкын шушо ўдыр-качэ-влак шкэ орашт дэнэ поснаракын, йал покшэлнысэ лаштыра шоло ўмылэш погынат. Нунын чиймаш шогалмашышт тачэ ару, кэчэш кўйшю шўргю-вылшышт чэвэр, йандар на-рашта¹ шинчашт чарныдэ шыргы-жэш. Тидэ тўшкаштэ Сапан Мик-лайын гармонжо тачэ кас ўжара йоммэш йытмыжаш йамдылалтын. Тыштэ модын воштылмо, гармон по-чэш „шыргэ“ муралтымэ йўк лым ок лий. Рвэзэ калык тыгайак— мураш-воштылаш жапым эрэ муэш, йара кэчэ ма, альэ паша жап—са-дакшак. Йара кэчын йал урэм мот-коч лопка, йонгыдо; паша годым пасу корно уржа кокла гыч кадыр-гылын пэш тюр кайа, альэ кас коч-кыш ыштымэк капка ончыл олым-балаң шинчын мутланаш пэш йо-нан. Кызыт рвэзэ калыкынат ко-йыш шоктышыжо шуко вашталтын-Чиймаш шогалмаштэ у тўс пураш тўналын: йолыш катам чийаш тў-нэлшэ ўдырат улыт, онгыш жалсту-кым сакэн чийшэ рвэзат коклан койэш. Муралтэн колтат гын, тудо марий мурыштак чоным куанда-рышэ куштылго сэм шокта, кала-

¹ Нарашта—рвэзэ, юный

сымэ мутыштышт адакат кумылым нёлтышю „у илышэт“, „комсомол танэт“, „дэлэгаткэт-моторэт“ лэк-тэш. Муро вэт тугай: калыкын му-рыштыжо пўтынъ илышыжэ, мут дэн каласаш лийдымэ чон шоны-мыжо, кумыл-кылжэ чурийончы-шышто гай раш койэш. Илыш нэ-лэ, орлыкан—муро сэмат ойган, илыш куштылго, ласка—мурат куанышан... Кызыт йалын йўлажэ мо чоло вашталтын, а илышыш-тэ вашталтыш эн пэрвойак рвэзэ калык гочын лийын толэш.

Илалшэ ватэ влакат кас тымыклан урэмыш лэктыныт: кю чизым шупи-шо азаштым кучэн, кю кум-ныл ийаш нолнэржым вўдэн, йужышт орашт дэн гына лэктын, пакча пэчэ воктэн кийшэ пырньала ўмбақ шин-чыныт. „Манэш-манэш“ мут нунын коклаштэ шангысэк коштэш.

— Колын улыда, ватэ-влак, Ко-ри кува шонго вуйжо дэнэ шы-макшыжым кудалтэн, маныт. Ну калыкат, йоршын пужлэн пытэн, ала мом толашат?—манэш пот онго гай пўгыргэн тойа пондо вак энэртэн шичшэ кукшо кува.

— Кори куважэ огыл, тудо ўдыр-жю налыктэн дыр. Ўдыржю тугайы

тунэмшэ, эрэ у койышым пурташ йбрата,—азажын упшашкыжэ чизым шўшыла пэлэштуш кадыр нэран рвэзэ ватэ.

—Ээ, нунын дэн мучашым от му, шонгыжо, рвэзыжэ иктак ултыт... Мый тока сэлэш ошкылмэм годым Кори куважым ужымат, „айда, шэшкэ-э, чэркыш мийэн толына-а“ малдэм. „Укэ, мый ом йарсэ, айда коштын тол“, малдалэш... Мый нунын дэк пурэн коштмашэм укэ—пөртышт гыч йумонгаштымат луктын кышкэныт маныт, чынак мо?—йодэш пўгыр кува.

— Чын, луктыныт шол. Мый шкэ шинчэм дэнак ужынам. Йумонат олмэш тўрлө сўрэтым тэмэныт, окнаш ала мо тугай шовычым сакалэн пытарымэ. Орат вэлэ,—манэш ойырлыдэ трупкам „пыккэн“ шинчышэ вэс лоптыра кува.—Айда сэмынышт илат, мыйын пашам укэ.

— Тугэ да, шэшкэ, сай огыл—тошто радамым пужат. Иктэ почэш вэсэ, кумышо лэктэш. Тэвэ кызытат ватэ-влак пужлаш тўналыныт. Шымакшым кышкат, марийыштым огыт колышт... Тэвэ Кори Мари намак сэмынэм вурсэн коштам: мо кўлэшлан мариж дэч ойырлэн толшаш? Кулйал Вэдатшэ кызыт пэш пойэн, полат гай суртым ыштэн шындэн, маныт,—сэмынжэ вудымалта пўгыр йангар.

— Пойашыжэ пойэн шол. Тока ик кана Ондри дэкэ пурымыж годым ужым: шэм кишкэ гай ожым кичкэн шинчын, шкэжэ Кукарка руш гай чийэн. Ала кузэ тыгэ пойыш?—манэш тамак шупшо кува.

— Ала могай поро паша дэнак пойэн огыл,—торгайа, йэнгым ол тала. Вэдатшым моктышаш укэ, тугай йэн дэн илаш йөсө, саллан Маринат ойырлэн. Тудо вэт тугэ, кōлан пойанлык кўлэш, кōлан—айдэмэ. Мый ты шотышто Мари нам моктэм ээлэ: мо кызыт тудо ўдыр гай ила, тунэмэш,—манэш азан ватэ.

— Кэрэк, шкэ шинчат. Йэн йэда шкэ ушыжо уло, кузэ мошта тугэ

ила. Тыгылайжэ Мари нам орлаш ок лий, сай ўдрамаш,—малдышат, лоптри кува адак трупкажым „пыккаш“ тўнальэ.

— Моктышаш укэ, тыгай йалгэнчэ...—манын шыдэшкэн ойлаш тўналшэ пўгыр кува, Маринан мо ло ватэ-влак дэнэ пырлыа толмыжым ужат, шыпланыш. „Чуйгэ“ Мари нам ончалын, тамак шупшо кувалан ала мом „шывыгэ“ ойлаш тўнальэ.

Марина толын пырныа ўмбак шинчэ. Йыржэ ватэ-влак чумыргышт, ойлаш-воштылаш тўнальыч.

— Марина-а,—малдыш олма гай чэвэр чурийан рвэзэ ватэ,—ындэ йалыштэ илымэтат ок шу дыр? Олаштэ утларак сай вэт: калыкат шуко уло, вэсэла.

— Молан? Укэ.. Йалыштат сай. Вэсэла илышым вэт калык шкаланжэ ышкэ ышта. Оласэ калык утларак тунэмшэ, культурно, садлан йара жапшым вэсэланрак эртара, а мэмнан, йалыштэ, изиш подылдэ вэсэлитлэн огыт мошто...

— Эй, Сэмон ватэ, ойлалтэт, йалыштат пэш вэсэла. Кондойа тышкэ шўвырзым, так шогалам да лонгын пуэм... Аракатат, пўрэтат ок кўл, тэвэ тыгэ,—манэшат, илалшырак гынат, шуршо гай ватэ могыржым модыктэн куштатлэн колтыш.

— Ындэ-э, кэртич койэш? Хаха-ха!

— Чу, Марпа, вожылдымо, мом тōчэт?

— Тудо эрэ тыгайак, пашажымат куштэн-мурэн ышта вэт.

— Тэвэ кадыр Йэпрэмэт ужэш гын, тыйым тачэ сай куштыкта.

Ватэ-влак лўшкеш тўнальыч: йужыжо чарат, йужышт „Марпа, айда чот колто!“ маныт. Чыланат воштылыт.

—Кадыр Йэпрэм? Тоштшо! Кызыт нээвольно старэ прижим. Тугэ вэт, Манью?

— Прижим огыл вэт, рэжим маныт,—манэш Сэмон ватэ.

— Мланэм эрэ иктак, рэжимжат

йөра, кокла гыч прижимжат кайа. Айда кугузада дэч лүдын коштса. Мыйын кадыр Йэпрэмемат ынде вийнаш тўналын. А илымэ годым, ватэ-влак, вэсэлан илаш күлэш, чулым лийаш күлэш—канэн кийаш колымэкат жап сита.

Ватэ влак воштылыт, чыланат кутырат—ныгбат колышташ. Пугыр кукшо кува гына тойашыжэ энэртэн вэржэ гыч эркын кинэлэ. Ватэ влак вэлкэ шинча ошыж дэн ончалын „пслёп“ шўвальэ да мөнгө взышкыжэ соптырталтыш.

Тидэ годым ватэ тўшкашкэ тайнышт тайнышт товангшэ йошкар пондашан йўшө марий мийыш. Ымбал тувыржо ужаргэн пытэн, ала кушто пёрдалын, картузшым вуйжылан торэш шындэн, шэм портышкэмжэ сур лиймэшкэ пураканын.

— Олю-ук!—кычкырал колтыш йўшө марий,—Олук, кушто улат? Тый мом тыштэ ыштылат, а? Йоратымэ марийэт мөнгө толын, а тый тыгэ пыльгыж коштат... Марш мөнгө!

— Айда кай мөнгө, кай! Чэчас мийэм. Мом варгыж коштат, сай мо? Ужар прэзэ гай лийынат, вожылдымо,—манэш пырня мучаштэ шинчышэ удэ шўргө-вылышан ватэ.

— Кузэ? Мый прэзэ гай лийнам? Мый? Тый шкэ законный марийэтым тыгэ манат! Йэн ончылно... Мый чэчас тыланэт ушым пуртэм... Марш мөнгө!—манэшат, йўшө марий ватыжым пэраш мушкындыжым нөлтал колта. Марина тидым ужын вэржэ гыч „вурк“ тёрштыш.

— Чу, Йэпиш изай, тыгэ огэш лий... Тый мом ыштылат, а?

Йўшө марийын мушкындыжо волэн кайыш.

— Ык, чорт... Удрамаш комисарышт тыштак улмаш,—маньат, йўшө марий савырнэн ошкыльо. Ватэ-влак воштыл кодыч.

Иктаж лу-латкок ийаш изи рвэзэ кагаз лўтыркам конла йўмак өлталын урэм покшэч куржэш.

— Ильуш, Ильуш, шогойа... Мом тыгэ нангайэт?—кычкыралэ Марина.

— Газэтым. Сэргэй изай колтыш,—манэш рвэзэ.

— Толйа тышкэ, кондо-йа. „Йошкар Кэчэ“ уло мо?

— Уло. Тўрлө уло.

Марина „Йошкар Кэчэ“ дэн „У Илыш“ журналым ойырэн нальэ да, молыжым рвэзылан пуыш. Вара газэтым шаралтэн ватэ-влаклан лудаш тўнальэ.

Пөрийэн тўшка кўшыл мучашэш, Ондрин ўмассэк адак уэш почмо кэвытшэ дэран погынэн. Тыштэ калык утларакак шуко: шонго кугызат, рвэзыракыштат тышкэ толын шинчыныт. Кори кугызат Сапан кумжо дэнэ коктын урэм тўрканавыш йолым сакэн шинчынытат, туржмо тамакым чўчкыдынак нэрышкышт колтэн йэн ойлымым колыштыт.

— Илыш манмаштэ, очыни, йөн мушо йөрым кочкэш. Йужо тошто годымат сай илэн моштэн, кызытат, йумылан тау, илат, а йолагайлан эрэ иктак—ныгунамат порыжым ок уж,—манэш лопка туп вачан илалшэ марий.

— Да, тэндан гайылан ойлаш каньылэ... Тэ уло валан улым ыштэда. Кө шочын-кушкынак йорлогын, кузэ тудо илышым виктара? Тэвэ мыйын имньэм укэ, а Йэпрэм тэвэ ныгузэ ушкалым водитлэн ок кэрт. Имньэ дэч посна крэсаньык-лан могай илыш? Тожо „йолагай“,—шыдэшкэн ойла ик кангата марий.

— Мый вэт тланда шукэртсэк ойлэм: озанлыкыштэ культурым нөлталаш күлэш, манам. Шуко пасум ыштышаш, клэвырым ўдаш тўналычаш, парэнгым утларак шындышаш. Ува тэвэ Починга-влак ўмассэк шуко пасум ыштыштыс. А мэмнан пошкудо-влакым ойлэн колыштарэт мо?—ойла рвэзырак шэм ёршан марий.

— Тудын дэнат, очыни, йөнмым муаш ок лий Мэмнан мландэ кугу

огыл, ыштэн-кучэнат огына мошто, у паша,—пэлэштушт калык кокла гыч.

— Йорло, имныдымэ садакшак нымомат ыштэн ок кэрт. Коч луч ко пасум ыштэ,—манэш садэ кангата марий.

— Да, Сэмон изай,—түшкашкэ мийэн шушо Сэргэй манэш,—эрла мый дэкэм сэльсовэтыш мийэ Тушто мутланэн ончэна, ала имным налашэт иктаж йёным ыштэна, мый ончылгэчэ кредит ушэмыштэ мутым луктым.

— Ой, йора, Сэргэй шольо, пэш йёра, мийэм.

— Эй, Сэргэй Гаврилыч, вара ындэ кипиративэтым почашак ыштышда мо? Сатулан кунам колтэда?

— Эрла кок улам колташ шонэна. Тудым ындэ кугун шуйыман огыл, паша годым сату күлэш.

— Күлдямашым кычалыт, Ондрийын сатужо ок ситэ мо?—манэш лопка туп-вачан марий.

— Ондри тудо ситара да, сатужо гына шёнчалан.

— Шёнчалан шол. Копэратившэ тудо күлэш. Эрэ пойан шинчашкэ ончэн коштман ынжэ лий.

— Күлэшыжэ күлэш да, пракашкылан ушан йэнгым шогалтыман.

— Сапан кугызан Миклайжым палэмдэныт чай. Тудо рвэзэ гынат, сай, тошло, адак комсомол...

Тыгэ мутланымэ годым ик күжгүрак суртан кудвэчэ гыч капкам „кроп“ мурыктэн лызгылтыкрак марий туманлэн туманлэн куржын лэктэ.

— Вот ийа налшаш буржуй! Ну, айдэмат, тынар тэмдымэ лийэш вэт. Иэн киндэ иктаж гана сут логарешыжэ шинчэш укэ?

— Кём тыгэ шудалат, Йэпрэм?— йодыт калык гыч.

— Кём? Овром Миклайым... Ончылгэчэ кок агун уржам шийаш машинажым пуэн ылат, шиймэ тарлан агунлан пуд уржам йёдэш. Опкын, кэрэмэт, вэт шкэжэ мийэн огыл, йара машиныжым вэлэ колтэн. Шкээк тудын машинажым

нангайэ, мёнггэш кондэн пу. Вот ийа!—шурга Йэпрэм луман марий.

— Мо тудым от шинчэ мо? Эрэ тыгайак..

— Тыгай шыгыр годым эрэ утыжым күрэш...

— Моло годым пэл путым вэлэ налэш ылыс... У киндэ шумэтлан күзыктыш койэш.

— Шэргэ гын, ида ший—силом намийэн пуэн огыл вэт.

— Пошкудо-влак, — манэш Сэргэй,—чуза, изишак шып лийза йан Мый шонымаштэм ончыкыжым мланна машин товарищэстым почашна күлэш. Кызыт тэвэ поймаф-влак дэкэ мийэн энэртэт, нуно кунар шонат тунар налыт... Тунам йэнгым сөрвалэн коштшашна ок лий, шкэнан—машина-влакна лийыт...

Калык пэш лүшкаш тўнгальэ: ойлат, ўчашат, туманлымашкэ шуыт. Коклан изиш шыпланат да, адак уэш йўк-йўан вўд толкын гай тарвана. Йал илыш чот лўшка.

Чэвэр кэнгэж эртэнак эрта. Ужар пакчаштэ кэнгэж кэчын игыж гай койын, нарынчэ пэлэдыш дэнэ пэлэдшэ кэчывёртыш, сатэрлаштэ вўр гай чэвэргэн кэржалтшэ пизлэ орлангат кэнгэжын пытартыш чапшым палынак шижтарат. Тэвэ корэм сэрыштэ шогышо шонго пистын парчажэ шёртнё ластыкла койын оралгаш тўнгалын. Пасушто тўрэд налмэ уржа отылым энгырэмыш-вот атмала шупшын пытарэн, ойар годым нуно тўжэм ший воштыр гай койын тарванэн йылгыжыт. Эр-кас чага-корак-влак кугу тўш-каш погынэн тошкэм куэрым шэргылтарат. Кэнгэж игэчын пытартыш пагытшэ лишэмэш.

Шукэртак солэн налмэ тыгыдэ йажга шудан олыкэш вўраңлымэ ракш алаша эркин-нэлын шогылтэш: йол йымал пушкыдо шудымат ны пурлалэш, ны укэ, почшо дэн шыжэ кармымат ёрканэррак вэлэ лупшалэш Тэвэ ик эрдэнэ күтўзё Ильушын арама шўшпыкшў шў-

лыкын шыжэ мурым шўшкалтыш, а кастэнэ—шыжэ тымыкым акрэт годсо ўдыр пуч йўк кўрльб. Алэ кушэч, пичкэмыш кўш-клат сныч, сездэ ўдыр тўвыргб шижыман саламым колта. „Тов-тоу-ту-ту-у-у-у, туа-та-та-ту-у-у-у!“ шэргылтэш кугу Тумэр мучко.

Тыгай жапыштэ Марива Озангыш кайаш тарваныш.

V. „ТУМЫНА, ТУМ, ТУМ...“

Чернышевский урэмын пундаш тыжэ кок пачашан ош кугу пбрт ик квартал кутышынак шарлен шинчын. Пбрт тошто классик стиль дэнэ ыштымэ: кушкыжо от ончал—коч можат пэш сэрыплын, кўатлын, ныгунам тарваныдымашын койэш. Пбрт ончылно рат дэн кайышэ колоннадын¹ ош кўй мэнгэ-влакшэ, пугырак кўжгб улыт: иктаж визытынат бтал от шу, садланак нинэ мэнгыла воктэн эртэн кайшэ йэн пэш изин, начарын койэш. Очыни ты пбртым ыштыктышэ-влак тидэ стиль дэнэ шкэ куатыштым, кугыжачыш илышлан оза улмыштым ончыкташ тыршэныт дыр.

Рэволюцо дэч ожно ты чаплэ пбрт воктэн эртэн кошташат аптранэт ыльэ: пбртшат пэш чаплэ, пэш кугу, тушко пурэн-лэктын коштышытат тыгылай калыкым кўшчычын гына йыгыжгэн ончалшэ, йылгыжшэ полдышан йытыра студэнт кашак—помэшыкын, капиталытын ковыра эргышт, ўдырышт-влак лийыныт. Ожно тышэч эрташ логалмэ годым, самырык вуй дэнэ шуко шоналтын: „кб тыштэ тунэмэш гын? Тидэ чаплэ пбртыштб мо уло гын? Иктаж гана кэч пурэн лэкаш ыльэ“. Тыгэ кбранэн шоналтын гынат, пурэн кошташ тоштылтын огыл А кызыт гын, тыштэ шэмэр калыкын икшывыжэ тунэмэш завод-фабрик гыч лэксэ рвээ пашазэ, мўндўр йалла гыч толшо кресаньык рвээ совет интэли-

¹ Колоннада—пбрт ончылсо кўй мэнгэ-влак.

гэнцын эргышт-ўдырышт. Тўрлб калык, тўрлб чуривылыш тыштэ койэш: шэмалгэ йандар сўас ўдыр, кўлваш гай ош ўпан руш рвэээ, изиш йоштэкрак шэм шинчан калмыккэ, кугурак пўгыр нэран армэн, йул воктэнсэ тыгыдэ калык чуваш, мордва, удмурт, марий, тулэч моло. Тўрлб калык йылмэ тыштэ эргыч тўнгалын кас мартэ ик тбрак лўшка. Нинэ рвэээ ўдыр влакын „самырык пўйышт“ кэчын „наук граниты“ ик тбрак пурит. Кушкыт уш-акыл дэн, тўвыргат кап-кыл дэн—социализм пашалан вийан йамдылалтыт; вашталтыт, вэсэмыт шкэ—вашталташ тўнгалыт пўтынь тўнхам. Тэнтгэчсэ шэм пашазэ—эрла наук пашайэнг лийэш: тудын микроскоп йымалныжэ ты мартэн уждымо у тўнья почылтэш, тудын тэлэскопшо кава пундаште у планэтым, у кэчым муэш, Марксын, Ленинын гэнийышт тудын ончылно мучашдымэ чаплэ илыш корным почыт. Тэнтгэчсэ слэсарь—эрла рвэээ совет инжэньэр лийэш: тудын йандар памаш шинча гай шолшо рвэээ вуйыштыжо ты мартэн уждымо чаплэ суртын, гигант заводын, Днэпрогрэсын проэктшэ шочэш. Шкэ лўмжым пыкшэ удыркалэн моштышо батрак тышак талэ совет агроном лийын лэктэш. Тудо Йул сэрэш тамлэ виноградым, шушо лимоным кушкыкташ тўнгалэш, тундра мландэш ош шыдагым шочыкта, тушанак ир рэгэнчэ олмэш чэвэр розым пэлэдыкта. Тышанак ожно годым пизырэн-мускылалт илышэ башкир, ир тайгаштэ йанлыкка ўмыржым шуйышо йакут, чодра кокла гыч мэранла лўдын коштшо марийат уста доктыр лийэш да трахом дэнэ пэтыралтшэ шинча гыч чорам кушкэд налэш; чолга гэолог лийэш да мландэ помышышто миллион ий дэн шып кийшэ нефтьым, кўртным, шийым-шбртным луктэш, ир пустынын куکشо ошмаж йымачын йандар вўдым фонтан гай шыжыкта, чэрлэ купан вэрым пэлэдшэ

сатыш савыра... Тидэ пöртешак
ожно айдэмэ шот гыч лэкшэ шэ-
мэр ўдрамаш—марий ўдыр, сўас
кыз, чуваш хьыр¹ сай пэдагог ли-
йэшат, кадыргылын кушшо изи
йочан кап-кылжым виктара, уш-
акылжым почэш—социализм сама-
нын айдэмыжым ышта Варажым
нинэ изи йоча-влак трактыр рулым
виктараш тўнгалыт, вурьыс кайыкым
пыл йўмач чонгэштыктат; чаплэ по-
чэламурым возат, стратосфэрыш
чымалтын кўзат, сылнэ мурым му-
ралтат, кумда совэт мландэ ўмбал-
нэ, кўкшö пыл коклаштэ тўжэм
дэнэ ош парашутым пэлэдыктат...
Тўнья уждымо тыгай чаплэ паша-
влак дэнэ кызыт тидэ ош кугу
пöрт лижын шога. Садланак тидэ
пöртын колоннадэ ўмбаламжэ шöрт-
нö буква дэнэ В. И. Ленинын лўм-
жö возымо:

**ОЗАНГЫСЭ В. И. ЛЭНИН
ЛЎМЭШ КУГЫЖАНЫШ
УНИВЭРСИТЭТ**

Кугу Ленинын, тудын эн сай, эн
ушан учэникшын—Сталин йолта-
шын, нунын ончэн-куштымо вурс
гай пэнгыдэ большевик партийын
куатыштлан кöра тыштэ шэмэр
калыкын икшывыжэ у, чаплэ тў-
нхам ышташ тунэмэш. Тўжэм ий
дэнэ лизырналт кийшэ шэмэрын
талэ вийжэ, сылнэ усталыкшэ ты-
шан почылтэш. Тыгэ шошым чэ-
вэр кэчын талышнышэ вўд энэр
ий-лум лэвэдышым кўрлын нymo
дэн чарэн кэртдымэ куатым почэш,
шошым вўд мушкын каймэ тöр
олыкым сывынаш посто гай ужар
шудо дэнэ лэвэдэш, тўжэм-тўмэ-
сыр² чэвэр пэлэдышым тушан пэ-
лэдыкта... Тыгэ чолга кэнэж кэчэ
тўнхам ўмылтэн шогышо шучко
шэм пылым кэнэта кушкэдэш да
тўжэм шöртнö йолжо дэнэ илэ
мландым вўдылын чыла пўртўсым

¹ Кыз—ўдыр (сўасла), хьыр—ўдыр (чу-
вашла).

² Тўжэм-тўмэсыр—пэш шуко, тўжэм гана
тўжэм.

ылыжта, чыла чонанлан илыш ви-
йым лынг опталэш...

Эр. Индэш сагат лишэмэш. Уни-
вэрситэт пöртыш рвэзэ калык шо-
шым мўкшла лўшкэн погына. Шкэт-
шкэт, коктын-кумытын, кугурак
тўшка дэнат, кнагам, тэтрадым
конгла йымак ишэн, кидэш нума-
лын, студэнт влак погынат. Эртэн
коштшо трамвай гыч тöрштэн во-
лэн содор пöрт опсашкэ кэрылтыт.
Коклан чатката тэркупшым упшал-
шэ, арурак вургэман профэссор,
прэподаватэль-влак кадыр/ тойам
тойалэн, кид мучашэш пуэн овар-
тымэ гай оварышэ портфэлым са-
кэн, эркин ошкыл толыт. Йужышт
авто дэнэ „кывыжгэ“ толын шога-
лыт, йужыжым имнэ дэнэ кондэн
шогалтат. Университэт пöрт кугу
кутко шуэла шолэш—тунэмме па-
ша кэчэ тўналэш.

Тэвэ ўдыр-влак коклаштэ Мари-
нан эр кэчэ гай шыргыжшэ мотор
чурийжэ койылалтыш: йолташ
ўдыржö дэнэ коктын ала мом ку-
тыркалэн толыт. Марина, универ-
ситэтыш пурымо опса ўмбалам ыш-
тымэ кўй тумынан кугу йыргэшкэ
шинчашкыжэ ончалыт, тумыналан
саламым каласышыла шара шин-
чаж дэнэ шыргыжалыэ. „Тумына,
тум-тум, тумына, тум-тум, ик игэ-
тым кудалтэ, тум-тум! Кўзэнат на-
лам, тум-тум, волэнат кочкам, тум-
тум...“ Йоча йомак гыч тыгай мут
ушышкыжо толын пурышат, кэнэ-
та йўкын воштыл колтыш.

— Мом тыгэ лыргэт, Марина?—
опсам пурымо годым поктэн шушо
ик студэнт йодэш.

— Опса валнэ тумынам ужым
да, тошто йомак ушэшэм возо...
„Тумына, тум-тум...“ Ах-ха-ха...

— Тый, Кугэргина, тумынам ит
воштыл, тудо эн ушан кайык... Ту-
мына гай ушым пого, тудо вэт
символ мудрости, шинчэт?

Университэтын шэнгэл пэлышты-
жэ Госрабфак, тудын пэлэн марий
пöлка почмо. Тушто шэмэр мари-
йын ўдырышт, эргышт тунэмыт,

нунын дэнэ пырлыа Кугу Тумэр Кугэргина Маринат ындэ кок ийлан тунэмэш.

Кумда корридор мучко онгыр йўк шэргылтэ. Ты мартэн корридорлаштэ вужгышо рвэзэ-ўдыр-влак ты манмэш класлашкэ шала-ланэн пытышт. Нунын почэш, шуко шинчымаш дэнэ нэлэм пытышэ гай койын, чара вуйан, сур понда-шан, мо чоло кугэмшэ мўшкыран прэподаватэль-влак эркын шкэ вэрышкышт нушкыт, рвэзыракышт гына студэнт гайак чулымын тарванат.

Волгыдо кумда аудиторийыштэ¹ ўстэлла йыр иктаж кумло рвэзэ-ўдыр-влак шыргыж погынэн шинчыныт. Урок тўнгалаш онгыр лийын гынат, нуно альэ кэнэта шыпланэн огыт кэрт—кутырат, воштылыт, лўшкат. Прэподаватэль толын пурымэкэ ижэ кэнэта шыпланат да вучышын койын тулын ўмбаке ончалыт. Аудиторий опса эркын почылто. Кугурак тўвыргө кап кылан, мо чоло кўжгө мўшкыран пөрийэн, нарынчэ тўсан портфэлым нумалын, эркын толын пурышат, студэнт-влаклан вуйжым савыш. Прэподаватэлын ўпшө кўчыкын тўрэдмэ, чурий-вылыш тичмаш, волгыдо, брыш пондаш йандарын нўжын эрыктымэ, кугурак вийаш нэржым кугу-шинча² кушкыжын. Чийэн шогалмаш ару: ўмбалныжэ суррак тўсан костюм, лум гай ош тувыр шўшажым шэм порсын галстук дэнэ ўшталтэн, онгыштыжо, кок камчол кўсэн коклаштэ, сагат шинчыр шийын йылгыжэш. Студэнт-влаклан вуйжым савышат, воштылалын пэлэштыш:

— Здравствуйте... Илымаш-кутырымаш?

— Здравствуйте, Виктор Тимофэйич!

— Сай кутырэна! Шкэндын могай?

— Айвйт...

— Пиш йажо...—

студэнт влакын йўкышт шоктыш. Виктор Тимофэйич шкэ вэрышкыжэ,—кафэдриш кўзэн шогальат, портфэльжым почын кагаз ластыкым лукто. Вара ала молан кок копажым ваш нийалтышат, шинчажым пэлэ кумалтэн, кугу-шинча ўмбачын, чойан койын, студэнт-влакым рат дэнэ ончэн савырныш, сагатшым луктын ончалэ да, пэлэштыш:

— Йолташ-шамыч, мо нэргэн тэнгэчэ кутырышна гала? Кө каласа

Ик монар жаплан класыштэ путырак шып лийэ: кармэ чонэшта гынат, шокта ыльэ дыр. Студэнт-влак ваш-ваш ончалыч, йужышт тэтрадыштым содор пургэдаш тўнгалыч, йужышт тыгылай вуйыштым ўстэл ўмбаке пўгыртышт. Вара шэнгэл радам гыч ик чойа койышан студэнт, воктэн шинчышэ йолташыжлан йыштак пэл шинчажым кумалтышат, пэлэштыш:

— А майын, Виктор Тимофэйич, ик йодмаш уло...

— Йодыш? Йодыш—тидэ пэш сай... Но кызыт, Чормаков, изиш туркалтэ, вара каласэт, а кызыт кодшо урокнам шарналтэна,—манэш Виктор Тимофэйич.

— Мо... тэнгэчэ шочмо йылмын кўлэшыжэ нэргэн кутырышна чай?—манэшат, ончыл радамыштэ шинчышэ ик студэнт шкэ йолташ-влакшым пөртыл ончалэш.

— Тыгэ, тыгэ... А кө тидэ нэргэн кўчыкын ойлэн пуа? Кугэргина йолташ каласэн пуа гын вэлэ? Тачэ тудын кумылжо сайын койэш...

Кумышо ўстэл воктэн шып шинчышэ Марина содор киньэл шогальэ. Тыш-туш ончалэ, шўргө начкажэ чэвэргэн кайыш: изиш аптраныш. Вара вуйжым чытырыкталын ош ўпшым шэнгэк солалтышат, ойлаш тўнгальэ:

— Рэволюцо дэч ожно тыгыдэ калык пэш пизырналт илэн, шкэ йылмэ дэнэ тунэм кэртын огыл... Кугыжан правитэльствэ чыла калыкымат рушыш савыраш тыршымэ политикым кучэн. Шуко-шагал

¹ Аудиторий—тунэммэ вэр, клас

² Шинчалык

тунэмшә йочан нөргө вуйжым поп шойак дәнә, тошто славйн йылмә дәнә ангыртән, шочмо йылмыжым мондыкташ тыршән... Октябр рэ-вольуцо тидә шотым йөршын гы-тарыш, тыгыдә калыкын шәмәржы-лан у корным почо: түрлө шко-лам, моло культур учрәждәннылам шуко почәдыш. Тушто йоча влак эн ончыч шкә шочмо йылмә дәнә тунэмыт. Шочмо йылмын куатшә пәш кугу, ожно годымак тидын нәргән ик ушан йән тыгә манын: „изи рвэзым вәс йылмә дәнә ту-ныкташ тыршымә—сайын йол үм-балнә коштын кәртдымә азам им-нә вак күзыктән шындымә дәнә иктак“. Тидә чынак. Шочмо йылмә дәнә пәнгыдәм шудымо йочам вәс йылмә дәнә туныкташ тунгалына гын, тудын йылмыжә вәлә огыл, уш укылжат пудрана. Адак тиды-мат каласаш күләш: мәннан куль-турнам нөлталмаштә руш йылмы-нат күләшлыкшә пәш кугу. Руш йылмә—кугу культуран йылмә, ти-дә йылмә дәнә шуко литәратурым возымо, тидә йылмә дәнә Марксын, Ленинын возымыштым тунэмына. Руш йылмын уда¹ шинчымә ту-нэмаштына кугу чаракым шында. Тәвә мый шкәмымак налам...

Тыгә Марина ойла, ойлымыжо сэмь аптранымыжә чылт пыта, йүк-шө рашкәмәш, мутшо талышна: пуйто урокым ок каласә, а ала кө дәнә үчашән кутыра. Йужгунам, тыгә сай шинчымә урокым каласы-мыж годым, йа студәнт погыны-маштә ләктын ойлымыж годым, Марина шкәжат брәш: кушәчын тудо тынар мутым ситара? Кузә тыгай түшка ончылно пәнгыдын ойлаш тоштәш? Марина—пичкә-мыш йаләш шочын-кушшо, изиньәк кугурак дәч лудын-вожыл күжымшө үдрамаш—тыгә вәшталташ тунга-лын.

Виктор Тимофәйич, Маринан ой-лымыж годым, тудын мутшым пән-гыдәмдышыла вуйжым рүзалтән

шинчыш, студәнт-влакат пәш шып колыштыч. Ик шәмалгә, изирак ка-пан үдыр гына кочым нәлшыла ко-йын, каньысыр шинчылтә да вок-тәнжә шинчышә пөрийән рвэзылан коклазә үдрамашла ала мом вош-тыл-воштыл пылышышкыжә ойлыш. Мом каньысырланәт, изи шәм үдыр? Шкә йолташәтын тыгә вийан куш-мыжлан куанышаш годым көранәт мо? Ала йолташәт кодшо йүдым йүд вошт ласкан малән огыл, ала әрласә пашаж дәнәк омәштыл ки-йән? Ала кастәнә тыйын качә-влак дәнә пүтыркалән әргарымәт годым, тудо возән налмә урокшым вич па-чаш лудын, шочкалән? Молан тый тыгә койат? Кушәчын тидә ләктын шога? Паләна дыр, очыни, изи шәм үдыр, ужына дыр—кувәлым тидә вичкыж мардәж пваләш...

Виктор Тимофәйич кокымышо ча-сат ләкцийым лудәш. Ойла тудо шу-ән, ласкан, аудиторий мучко шыман тошкалын коштын савырна. Клас онга дәкә әркын мийа, күсәнжә гыч кагазәш пүтырымө порым луктын возалта. Возән пытарымәкә кидшым шовыч дәнә үштылын шәнгәкыжә куча да ойла. Кок-кум гана тыш-туш тошкаләш да ойла, камчол күсәнжә гыч помыш часым луктын ончаләш да адак ойла... Тудо ләк-цийым лудәш тыматлын, умлыша-шын, тачә гын, посна сайын... Тачә тьәмыжат пәш онгай: „айдәмә йыл-мә күзә лийын толмо нәргән“. Сад-лан студәнт-влак ушшам карән ко-лыштыт, әсогыл тачә Чормаковат прәподаватәлын мутшылан чылт үшанышынак койәш. Эн пәрвойак Виктор Тимофәйич буржуазный учоный-влакын йылмә ләкмә нәргән туныктымыштым тәргән нальә, ва-ра Энгәльсын түшкан илымаш гыч, паша гыч айдәмә йылмә ләкмә нәр-гән возымыжым лудын пуыш да умылтарыш. Йылмын уш-акыл дәнә пижын шогымыжым ончыктыш, тудын шуко түжәм ий дәнә куш-мыжым, вәсәм толмыжым рат дәнә ойлән тольо... Марина шулән ко-лыштәш: шинчаштыжә Виктор Ти-

¹ Начарын, а ламан

мофэйэвичын түвыргө кап кылжэ вэлэ, моло нымат укэ. Тэвэ тудат йомо. Тудын олмэш тугайак кугу капан, обэзийн гай мэжан айдемэ кид-йолжо дэнэ солкала, шүргө-вылышыжым тарватылэш, логаржэ гыч ала могай умлыдымо йүк лэктэш. Тэвэ мэжшэ йогыш... Умбалныжэ йанлык коваштэ, чурийжэ айдемылан толэш, йүк олмэш күчыкын каласымэ мут-влак шоктат. А ындэ тудат йомо... чаплэ вургэмым чийшэ, кугу шинча йанда дэн йылгыжалтышэ Виктор Тимофэйич шкэ лэкцияжым кошарта... „Йылмэ... йылмэ... Коло ныл ий тидэ йылмэ дэнэ кэчын ойлэнам, коло ныл ий молын ойлымыштым колыштынам, а нымом шинчэн омул. Пуйто мый шкэ гына тидэ йылмылан тунэмынам, шкэ гына ыштэнам. А кунар тўжэм ий дэнэ калык тукым шкэ шонымыжым луктын каласаш тунэмын, кузэ кужун, кунар эркин! Кажнэ айдемэ мутышто тўжэм ийаш историй илыш кўемалтын, кажнэ йўкыштө эртышэ курым шкэ кышажым кодэн улмаш“, шона Марина.

— Ну, Виктор Тимофэйич, тачэ лэкцият пугырак чаплэ лийэ вэт... Кэчынак тыгай лэкцияым лудат гын, ой-йой сай ильэ,—шоктыш Чормаковын йўкшө.

— Э эх, сорма-а улат тый, Чормаков... Тый кэчынак адак коман мэлнам кочнэтыс, коклан шушолашкажат пэш кайа а,—воштыл пэлэштыш Виктор Тимофэйич. Рвэзэ-влак „шу-у“ воштыл колтышт, а иктэ ўмбачын йэшарыш:

— А не хочеш ли ты, Чормаков, картошку в мундире?

Воштылмаш утыр тарваныш.

— Да, Чормаков, тыйын ала могай йодмашэт ыльэ вэт?

— Ыльэ да кызыт мондышым,—манэш изиш вожылшо Чормаков.

— Виктор Тимофэйич, альэ онгыр лийын огул, адак ик йомакэтым каласыяа—йодо ончыл ўстэл воктэн шинчышэ, мускарам йөра тышэ студэнт.

— Чу, чу, Симонов, тый изиш турко... Тэвэ Чормаков йодышыжым ушэштара.

— Да, мый тудым йоднэм ыльэ: вэт ожнат марий кокла гыч шукошагал тунэмшэ лийын, а кузэ нуно вуйгакат шкэ йылмышт дэн интэресовайэн огыт ул? Мо дэнэ вара нуно илэныт?

— Палэ, нымогай условий лийын огул,—манэш Симонов.

— Чын, условий лийын огул,—ойлаш тўналэ Виктор Тимофэйич,—кугыжан правительствэ пэш чот шыгырэмдэн. Садлан интелигэнцэ коклаштэ шукужак эртак шкэ илышышт дэнэ вэлэ илэныт, калык вэрчын шонышыжо тунам пэш шагал лийын. Тэвэ лачак тэмдалан¹ ик „йомак“. Ожно мэмнан сэлаштэ тэр тур гай изи капан марий поп ыльэ, Вылып поп малдат ыльэ. Тудо чўккыдынак вэрысэ интелигэнцым погэн йўмө-кочмо касым эртараш йөрата ыльэ. Погынат, йўыт-кочкыт, а йужыжо чотак подыл шында. Мэмнан ик тугай сөрма йачок ыльэ—Трофим. Ну, тыгэ ик гана Вылып полэт унам пөрт тич погэн, пукшэн-йўктэн. Руштыныт, мурат, куштат,—манэш. Ала мо шотышто йўшө йачокэт поплан сырэн кудалтэн. Коктын ўп гыч пижылалтэныт. Ну, рожгат, ну рожгат,—манэш. А уна-шамычлан онгай прэдставлэньэ вэлэ. Йачокэт күчык попэтым руалтэн пөрт йымакэ шуа. Пөрт йымал опсам тўкылэн шында да ўмбақыжэ шогалын давай кушташ, давай кушташ. Моло уна-шамычат йачоклан полшат. Пөрт чытыра вэ-элэ манэ-эш. А поп пөрт йымалнэ васарэн кийа, ныгузэ лэктын ок кэрт. Тыгэ пэл йўд эртымэш, оза чэсым чылт эрыктымэш. Вот, ийа шамыч, мом ыштылыныт. Студэнт-влак „шуугэ“ воштылыт.

„Ой, нэлэ тунэмаш! Нэлэ пичкэмыш йал гыч мийшэ, пуагаш тўналшэ ўдрамашлан тўжэм ий дэнэ погынышо наукин опытшым кэчын

¹ Тыланда

изи чинчэ падраш гай погэн вуйышкыжо опташ. Ой, нэлэ... Тунэ-маш пэш куштылго, модын-воштыл куржталмэ дэнэ иктак, манын кó манэш? Кугу вийым пышташ кўлэш, шуко жапым пуаш вэрэштэш, шуко, мучашдымэ шуко кнагам лудман, вуй конгыра пэнгызалтын коржаш тўналмэшкэ чот шоныдэ ок лий. Кастэнэ лудын шиччымэ кнагат ўмбаке улнэн кумык кэрылтын нэрэн колтымэшкэт шинчаш логалэш. Иктаж мом умлэн от шукто, йа вуйышкэт нигузэат пурэн ок воч гын, кумыллан пэш лапкан чучэш. Лийэш йужгынам тугай жапат, шкэ ўнбарэтлан шкэ-ак инанымым чарнэт: „укэ, ужат мыйын ушак ок ситэ, способностьэ-мак пырчат укэ“... Айарын-йóсын чучэш тунам рвэзэ шўм-чонлан, чыла кудалтэн лэктын куржмэт шуын колта...

Йбра тунам лач тыйым умлат гын, тланэт изин-кугун полшаш тўналыт гын. Йбра тунам сай йолташэт лийэш гын, прэподаватэльжат көргó шонымашэтым палаш тóча гын. А тачэ тэвэ ош каза-пондашан матэ-матик чылт арамак вургыжшо шўмышкыжó уто тулым пыштыш. Молан тудо, шкэжат кушко формулжо гайак кошкэн пытышэ, „минус“ олмаэш йонгылыш „плюс“ знакым гына возымыжлан уло клас ончылан тыгэ вожылтарыш. Вара Марина „первой стéпень уравнэным“ ок шинчэ мо, ты мартэн матэ-матик дэнэ плокан тунэмын мо? Молан тэвэ пура пэчке гай лóчышó Олимпиада Алéксандровна ик „мой путь“ манын возымо йонгылыш вэрчын „уд“—отмэткым шындэн. Шындэн да адак учительскийыштэ чылажлан воштылын манэш: „Я сам-нева-аюсь в спáсoбнoстях вaшей хвалeенoй Кугeргинoй... Бeздapнoсь, кaк и бaльшинствo этиx... нaцмe-eнoк“... Вара мланэм вэрчын прэподаватэль коклаштэ кугу мут ўчашымаш тарванэн, манэш. Тыгай-влаклан мо мэ улына? Пундыш, ала могай чондымо комля? Мо нуны-

лан тыйын йўд-кэчэ шонэн-йўлэн кошмэт? Нуно тудым огыт шинчэ, да шинчымыштат ок шу. Молан тэвэ Виктор Тимофэйич тугай огыл, альэ биолог Валэйэв йолташ, альэ тэвэ мэмнан общэствовэд Никифоров Иван Павлыч? Иван Павлычын урокышкыжо кочкунамат куанэн кайэт. Тэвэ тачэ тудо 1905 ийысэ револьуцо нэргэн лэкчийым лудо: ойла пэш простан, онайын, от умлогын, уэш умылтарэн пуа. Йодышташ тўналэш—ойлымэт вэлэ шуэш. Кажнэ студэнт тудлан тыгылай „учэник“ гына вэлэ огыл, а шкэж гайак ушан шўман айдэмэ. Мланэм тудо чыла студэнт влакын шонымыштым шинчэн шогышо гай чучэш. А вэт рвэзэ, вуйгэжэ кок ийлан вэлэ туныкта. Коч мом ман, Иван Павлыч—сай пэдагог... Чылан тыгай лийыт гын; тунэмаш пэш каньылэ лийэш ыльэ.

— Ничэво, Кугэргина, ёршаш укэ,—манэш шангэ пэрэрыв гудым,—нэлэ лийэш тудо... Чэлэ дэч лўдын чакныман огыл, тудым сэнэн кайаш кўлэш. Тэвэ мэ граждан сар жапыштэ шуко йóсым ужынна, йужгунам кумылат волэн кайа ыльэ, а вэт сэнгышна... Молан? Нэлэ дэч лўдын шылын она ул, нэлэ вацтарэш кайэн сэнгаш тыршэнна. „Дашы!“—тэвэ мэмнан мут ыльэ... А тыйын способностьэт кугу, мый-вик ойлэм, тэвэ ўмассэк вэлэ туныктэм, а кушмэтлан ёрам. Руш йылмылан ўтларак чот пиж: лўдэ-вожылдэ ойлаш тыршэ, сылнымутан литературым луд. Вара паша кайа... Эх, да эшэ кузэ кайажэ... „Дашы!“ ман, Кугэргина йолташ, моло нымат укэ...—Тыгэ ойлышат, кумылэм нóлталтэ, адак чот пашалан пижмэм шуын колтыш. Да, Иван Павлович—мэмнан йэн, тудо шкэжат пашазэ кокла гыч лэкшэ, шкэжат ожно йўштó-шокшым шуко ужыч, садланак тугай... Укэ, нымогай нэлылык дэчат лўдман огыл! Чыным ойла Иван Павлович, пэш кугу чыным“...

Тыгэ Марина, урок пытымэк

рабфак гыч лэктынат, ораж дэнэ шонкалэн общэжитийыш ошкылэш. Почэшыжэ пэш писын ошкылшо студэнт-влак поктэн шуыт да Маринам кид-пўан гыч руалтэн пыр-ля нангайат. Кутырат, воштылыт. Тидэ годым нунын почэш кок ўдыр-влак пэш куржыт. Студэнт тўшкам поктэн шуычат, иктыжэ—изирак капан шэм ўдыр—Марина ўмбақ сырэн ончалыат, пэлэштыш:

— Йбра коч, тачэ эрэ моктымын мокшыжо шэльэ—матэмастик дэнэ кэрылтэ... Инокэнтий Виссарионович сай вожылтарыш. Айда, рвэзэ-влак, „красавицадам“ чот шыматыза...

Ала молан Маринан шыдыжэ вуйгат ыш лэк, изи орадэ рвэзым ончалмэ гай ончалыат, утыртэн пэлэштыш:

— Рвэзэ-влак кѳм шыматышашым тугакат пэш шинча-ат, Пэкпайэва йолташ! Тугэ вэт, йолташ-влак?—маьбат, вўдэн кайшэ студэнт-влакым шара шинчаж дэнэ шыматын ончалыэ. Шкэжэ шоналтыш: „пэш кўлэш мланэм тыйын Тиминэт. Эй, орадэ ўдыр, тыйжат мыйым кўлдымаш койышэт дэнэ когартынэт“.

— Да, да, манмэтла вэрнэ... Кѳм шыматаш шинчаш кўлэш, а Пэкпайэвам иктажэ вэсэ ВПИ гыч шыматыжэ... Вэрнэ вэт, йолташ-влак?

Студэнт-влак воштыл колтышт. Пэкпайэва дэн йолташыжэ ончыко куржыч. Маринан кѳргыштыжѳ ала мо каньысырын чучо.

Урэмыш ик окнан изи пѳлэмыштэ кумытын илат: Марина, сўас ўдыр Фатима да Маринан эн лишыл йолташыжэ—Вэруш. Кумытын кум курсышто тунэмыт гынат, ик пѳлэмыштэ илат; тўжвач ончы-маштэ кумытын чылт кум тўрлѳ улыт гынат, ваш-ваш акак-шужарак гай кэлшат, нунын коклаштэ нымогай сэкратыштат укэ манаш лийэш. Марина—кугурак кап-кылан, ош ўпан, илышым мо чоло ужшо ўдрамаш гын, Фатима туга-

йак кугурак капан да курныж шулдыр гай йылгыжшэ шэм ўпан, шэм шоптыр гай шинчан, кушкын гына шушо рвэзэ ўдыр. Вэруш—когынышт дэч изирак капан, изиш кудырак ракш ўпан, шэм нарынчэ шинчан лѳза ўдыр. Фатима эрэ мураш йѳрата, Вэруш—кушташ, Марина гын, кнагаж дэч огэш ойырло, йа вуй йыржэ эрэ шонаш йѳрата. Вэруш рушла ойлаш пэш талэ, Марина марла кэртэш, Фатима рушла пэш начар ойла, марла гын, утларак кэртэш, марий коклаштырак шочын кушшо.

Пѳлэм кѳргѳ пэш изи. Кум кроватиным шындымат, окна воктэн шогышо ўстэл дэк пураш анысыр корно вэлэ кодын. Ўстэл ўмбалнэ тич кнага влак, покшэлнэ чэрнила атылан вэлэ вэр кодын, кок изи шкапыштэ адак тич кнага ора. Окнаштэ ош занавэским сакымэ, пырдыж воктэн Фатиман кроватишэ ўмбалнэ тыгыдэ сўрэт-влак, Маринан кроватишэ ваштарэш—Ленинын сўрэтшэ. Пѳлэм кѳргѳ пэш йандар, чыла тѳрлатымэ: кандалгэ пушкыдо одэйалыштэ ик куптыргышымат от уж, ўмбала пыштымэ мужыр кўпчык ош туара гай койын кийа. Кушко ит ончал—чыла пѳлэм кѳргыштѳ улшо ўзгарыштэ ўдрамашын шыма кид кучышыжораш койэш.

Фатима йолташ-влакшэ дэч ончыч толынат, изи пѳлэм шэргылтэш вэлэ мур. Тэвэ ўстэл воктэн шинчын тэтрадьэш кок-кум гана удыралэш, тэвэ адак киньэл шогалын вуйжым кучэн ўстэл йыр коштын савырна, а упшажэ чарныдэ мур. Тудо эрэ тыгайак, ойырлыдэ мурэнак коштэш: мурэн пашам ышта, мурэн шкэнжым тѳрла. Лудаш шичмыж годым гына упшажэ ок йарсэ, тунамат мур а ыльэ да, упшам тарватыдэ чылт шып лудын ок мошто. Кызыт тэвэ мѳнгылан пумо задачым мурэн-мурэн ышта. Мурашыжат сўас муро сэмым матэмастик формул дэнэ мур:

— А-а плюс бэ-э-э,

А а плюс бэ-э-э в кубэ-э..

Минус дэ-э, минус дэ-э-э..

— Эй, шүшпыкэм, тый толына-тат аман?—манэш пөлэмыш толын пурышо Марина.—Задачым ыштэт ужат? Мо содорак пашаш пижыч, изиш от каналтэ мо?

— Ка-астэ-эныжэ ом йарсэ, ом йа-арсэ... Алиэм толэ-эш, моторэм толэ-эш, коктын кинош кайэ-эна, кайэ-эна... Ах-ха-ха... Эрэ паша дэн огыл вэт, каналташат күлэш. Маньу. Тыйын йбра тосэт мүндүрнө, укэ гын, эрэ пөртыштө шинчымэт ок шу ыльэ... Ончо, Маньу, молан тый тыштэ ик тосым от кучо, мотор качэ-влак шуко улыт вэт?—шоптыр шинчаж дэнэ шыргыжын ойла Фатима. Марина йолташыжым мийэн өлталэшат, шэм үпшым ни йалтэн шыман пэлэшта:

— Ой, орадэ, Фати, тыланда тудо томсык вэт, а мый тидым ужынам, ындэ уш чот пурэн... Кошт, йолташэм, кошт, нымат огыл—рвэзэ ўмыр кок гана ок тол, но ушэтым чот кучо, мыйын корнышкэм ит вэрэшт да адак пашатым ит мондо... Мланна, Фати, шуко тунэмашна күлэш, ой, шуко...

— Шинчэм, Маньу, шинчэм, йонгылыш она тошкал, пашамат она мондо.. Тау, мэмнам, орадым, эрэ туныктымэтлан,—манэшат, Фатима Маринам чот өлталэш.

Кас. Изи пөлэмыштэ элэктрис лампэ чолгыж йўла. Шып. Коклангына урэмыштэ мўгырэн кудалшэ трамвай йўк шокта. Кок студэнткэ ўстэл ўмбак кумык кэрылтын урокым пэш йамдылат: Марина граматыкым тунэмэш, Вэруш задачым ышта.

— Вэруш, „мать“ мут родителъный падэжыштэ кузэ каласалтэш? Мланэм „добрая матьым“ склоныатлаш пуэныт...

— Чытэ, чэчас пытарэм Тыгэ, тыгэ.. 2 ав да $\sqrt{c+d}$. Чэчас отвэтым ончалына. А-а, каваршаш, лэктэ вэт.. Лэктэ, лэктэ, Маньуш! Уло кас мучко толашаш вэрэштэ,

ала кō тыгай путыный задачым шонэн луктын?—манэшат, Вэруш вэржэ гыч тарванэн Марина дэк мийа.

— Эх тый, шкэ вэт ик гана ава лийынам, манат! Илышыштэ „ава“ мутым тўрлын склоньайэн моштэ-нат, а тыштэ от мошто.. Ну, йбра, тидэ паша ава лиймэ гайак нэлэ огыл. „Мать“ мут имэнителъный дэн винителъный падэж дэч молыштыжо „ер“ мучашым налэш. Нет кого? Матери. Умбакыжэ?

— Умбакыжэ шкат кэртам. Дательный—„матери“, винителъный—„мать“, творителъный—„матерью“, предложный—„о матери“. Тыгэ вэт? Ындэ ом мондо тидым, ом мондо, Вэруш!—изи йоча гай йывыртэн воштылэш Марина.

— Тыгэ, тыгэ... кэртатла. Ну, ындэ пашат пытыш вэт? Чэчас „балым“ почына, ўстэл ўмбач погэн нал... „Тра-ам та ра-ра-рам, та-ра-ра-рам“ оркэстр шокташ тўналын лийжэ,—манэшат, ўстэлым, пўкэным кровать ўмбак күзыктэн оптэн кушташ вэрым йамдыла.

— Ну вот, тый, Маньу, пуйто тугай балъный костьюмым чийшэ „изашнэ барышнэ“ улат, а мый, пуйто, тугай стройцый кавалэр.. Тэвыс тыгай..—Вэруш онгым кадэртэн өршым пўтыралшын койэш. —Вообрази оркэстр шокта: „тра-ра-ра-а, тара-ри-ра-ра-рам“... Кавалэр тыгэ мийа да ойла: „Разрешите, барышня, пригласить вас на первый тур?“

Марина йолташыжым ончэн элнэн кайэн воштылэш. Вэруш мийэн тудым пэл кидшэ дэнэ өлталэшат, коктын вальсым куштэн пөрташ тўналыт. Вэруш уншаж дэнэ мuzzyкым шокта.

— Ничэво, ничэво, Маньуш, пэш сай лэктэш... Тый только йол парнья вуй дэнрак савырнэн колто да мogyрэтым куштылгынрак кучылт. Раз-два-три, раз-два-три... Трам-та-ра, трам-та-рам, та-ра-ра... Айда, Маньу, „Фауст“ гыч вальсым мурэна, кушташ утларак каньылэ лийэш,—

манэшат, Вэруш мураш тўгалэш, Маринат полша. Кок рвэээ ўдра-маш тымык ойар кэчыштэ тарва-нышэ пёртшө мардэжла пёртыт, мурат:

*„Будто ве-етром поднята вье-ется
Пыль массой, пыль массой густой,
Вслед летая за-а тобой...
Вслед летая за тобо-ой!“*

Ала кө пөлэм опсам эркин тў-жалтышат, „лийэш?“ манын пэлэш-тыш. Куштышо-влак ышт кол. Кө-нэта опса почылт кайышат, рвэээ пёрйэн-влак воштылын пурэн шо-галыч. Марина дэн Вэруш пэрымэ гай куштымым чарнышт. Кушты-мышт дэн шўргө-вылышышт чэ-вэргэн, шкэшт изишак вожылыныт.

— А-а, тэмдан ужат тыштэ на-стоящий бал?—пэлэштыш ош шўр-гө-вылшан, йытыра капан студэнт.

— Бал шол, Тимин йолташ, бал да, каваршаш, кавалэр дэч посна,— вожылмыжым сэнгэн Вэруш ойла.

— Нувот, „каваршаш кавалэржэ“ мэ лач толын улына... Поро кас! А ындэ балым умбакэ шуйэна вэт?—манэш Тиминын йолташыжэ.

— Укэ, Платонов, изи-ишак ва-раш кодын улыда: мэ нойышнат... Толза тэвэ тыш шичса, йолташ-влак!—ўстэлым, лүкэным вэрыш-кышт шындэн Марина студэнт-влакым шинчаш ўжэш. Щкэжэ-во-жылмыжым, аптранымыжым ваш-кэ сэнгэн ок кэрт, шинчажэ йолта-шыштым тура ончалаш ок тошт.

— Мэ чэчас кайэна... Зэмльа-чэствэ паша дэнэ Симонов дэке толна... Муро йүкым колнат, Ми-тья „пурэна“ манэш,—шкаланжэ вэрым мудымын койын, Тимин ойла.

— Ну, ну, „Митъя“ тут не при чем...—Платонов ала мом умбакыжат ойлынэжэ ыльэ да, йолташыжын шыдын ончалмыжым ужат, шыпланыш.

— Ёдыр-влак, шуматкэчын кастэнэ куд часлан мэмнан ВПИ-эш марзэмльачествын погынымашыжэ лийэш.. Мийэда вэт?—манэш моло мутым мудымо Тимин.

— Мийаш лийэш. Адак мо лийшаш?—йодэш Вэрүш.

— Вэчэр лийэш, концерт, танцэ, конэчнэ...

— Ну, тугэ гын, мийэна... Мый тушто йолташэм пэрвой гана кушташ луктам, рэпэтицэ ситышын лийын. Йёра вэт, Маньуш?

— Айда шкак кушто, мый ом мошто... Мый так вэлэ вэт, вуйым кандараш.

— Да, викшым ойлаш, тунэм толашашыжат ок шого! Танцэ—тудо мэщанствэ, буржуазнэ койыш,—манэш Платонов.

— Ну, кузэ ончаш? А муро, музыка, тыйын шонымаштэт, тожо мэщанствэ?

— Муро дэн танцым тагастараш ок лий. Мурын илышыштэ пайдажэ кугу: айдэмэ акрэт годсэк муро дэн музык дэнэ илэн. Муро илышлан, пашалан полшэн толын.

— А куштымаш? Тожо вэт кугу искусство, тугакшак илышлан полшэн. Нал тэвэ индэйцын йанлык кучаш лэкмэ куштымыжым. Вэт могай танэц, могай муро? Мурат түрлө уло: йужыжо кумылым нолта, йужыжо шинча вүдым гына йоктара, вийым пытара.

— Ну, тый философийым тўналат гын, ойлэн чактараш йёсө. Мый мо гынат танцым ом йоратэ.

— Тый от йоратэ—тудо вэс паша. Викшым ойлаш, Платонов йолташ, куштэн моштэт гын, вэс сэмынрак ойлэт ыльэ шонэм. Уна, Катъя кушташ пэш тунэмнэжэ, тыш толмыж йэда эрэ кушта.

— „Катъя, Катъя“... мо мыланэм тудо... Тидэ тожо мэщанла ойлы-маш. Айда, Костъя, кайэна, нинын

дэн полэмикыш пураш-пэш-йёсө,—манэшат, Платонов кайаш тарвана, Тиминат почэшыжэ. „Чэвэрын кодса“, манын студэнткэ-влаклан кидыштым пуатат, лэктын кайат.

— Маньу, шижат?—манэш Вэрүш студэнт-влакын лэктын каймышт мөнгө.—Тиминэтын шүмжө тый вэрчынэт йўла вэт? Мый шижам...

— Укэ дыр, Вэрүш, так... тудын койыш тугай. Мыйым йораташ—мый рвэээ ёдыр ом ул вэт, ындэ шүкшө кува лийынам.

— Ойло айда, тўнбаштэ тыгай „шүкшө кува“ утларак лийжэ ыльэ... А, викшымак ойлаш гын, Маньу, Тимин интэрэсний рвэээ. Мөнгыштэм танэм ок лий гын товатат, ик тыгай йыгыт дэн көклагыч крутитлаш тўналам ыльэ,—воштылэш Вэрүш.

— А мланэм Платонов утларак кэлша: тудо тўжвач ончаш моторак огыл гынат, простой, сай чонан, мускаразэ.

— Тэвэ тыштэ мэ, Маньуш, коктын альэ вап она умло... Тый шинчэт, Тиминжэ вэт поэт, маньит. Катъя тока ойлыш, почэламурым эрэвозкала, манэш. Интэрэсний, каваршаш, тип,—манэшат, Вэрүш вургэмжым кудадын кроватыш одэйал йымак төршта.

Марина эрласэ заньатылан күлэш кнагам, тэтрадым „шырк“ ойыркалэн опыш, вара Пушкинын сочинэнийжым налын күпчыкшө-үмбаке пыштышат, кудашаш тўнальэ. Кудадын вакшышкэ пурэн вочшашыжэ годым күпчык йымалнэ-кум лукын тодыштво кагаз-лапчыкым ужылатыш. Кагаз үмбалам возымо: „Кугэргина Маригалан“—йымалныжэ „кугу сэкрэтан“ манын удыралмэ. Марина чылт ёрө: вачыжым туртыктыш да шкэ ораж дэнэ „глупость“ малдыш. А могыржө ырэн кайыш, шүмжө ала молан вийын күлткаш тўнальэ... „Вэрүш!“ манэшат, йолташыжэ вэлыш ончалэш, а Вэрүш нэр йўкынат „корга“. Кроватыш пурэн вочмэкэ кагаз-

ластыкым шаралтыш, тушто шэр
гай тыгыдын, йытыран возымо:

„Мотор түсэт, ой, танэм,
Пакча пэчэ макэ гай.
Тыйын шинчат, ой, шүмэм,
Шошым кава ластык гай.
Шыма үпэт—ош күльбаш,
Түрвэт чэвэр—мөр падраш..
Ай, үүкэтишэ тыйын могай?
Шокталталмэ күслэм гай..
Эрэ тыйым шоналам,
Шүмэм йүла тый вэрчэт.
Кунам тыйым ваш лийам?
Кунам лийам пэлэнэт?”

Т. К.“

— Фу, могай сентиментальность?
Орадыланымаш...—пэлэшта Мари-
нан түрвыжб. Вара ала молан кугу
шүлыш толын онжым овартыш, а
вуйжо дэн шоналтыш: „Вараш
кодшо романтика... Лийэш тыгайат,
но в общем ерунда“. Кагаз ласты-
кым тыгыдын кушкэд шуат, Пуш-
киным почэш.

Эрлашыжым эрдэнэ, шүргб муш-
мо годым, көк ўдыр коклаштэ ты-
гай мут лэктэ:

— Шинчэт, Пэкпайэва, тэнгэчэ
кастэнэ Кугэргинамыт дэк ВПИ сту-
дэнт-влак толыныт ыльэ,—ойла ик
ўдыр вэсыжлан.

— Ну? Кб тугай?

— Иктыжэ Тимин Костья ыльэ,
мый лач толын пурымыштым ужым.

— Тимин? Нэужэли?

— Тимин, Тимин, мый сайынак
палышым.

— Вара нуно кунамрак кайышт?

— Тудыжым шым шинчэ. Кб
шинча, ала малэн кайэныт. Хи-хи-
хи..

Пэкпайэва пэш орын колтыш,
ошэм йошкаргэн кайыш. Шүргы-
жым мушмыжо лугычак лэктын
куржо.

VI. ОНЧЫК КАЙЫМАШТЭ

Ныл пачашан күкшб пөрт лу-
кышто улшо йыргэшкэ часым Ма-
рина чүчкыдын онча. Эрдэнэ шок-
шо вакшыж гыч төрштэн киньэ-
лэш—окна гыч ту ыльыш сорор кэ-
рылтын сагатум эскэра; кастэнэ
рабфак гыч тунэм пөртылэш—шин-

чажэ тушанак түкна; пэл йүд жап-
лан малаш возаш тўналэш—ада-
кат, копаж дэнэ волгыдым шойыш-
тэн, сагат стрэлкым күта. А сага-
тын умдо вуйан шэм стрэлкэ-влак-
шэ шкэ семынышт чарныдэ ончык
куржыт. Тарванымышт ок кой, а
кайат. Йүд ма, кэчэ, йүштб-шокшо,
поран ма альэ йүр—эрэ иктак ну-
нылан—пөртыт, пөртыт.. Ик ми-
нутланат огыт шогал, ик сэкундла-
нат.

Жап шиждэ эрта. Жап йогын
вүдла чарныдэ йога, нымогай вий
тудым чарэн ок керт. Тачэ йогын
вүд ўмбаке күрлын вочшо ужар
лышташ эрла тыштэ ок лий, ли-
йэш гынат, вэсэ—тидэ огыл. Тачсэ
кэчэ вэс кана ок тол. Ты минут,
ты сэкунд каваштэ чүкталтшэ мэ-
тьэорла¹ кайэн эртат—курумлан,
тэтла ныгунам пөртылдымашын..
Пийалан, кб жапым аклэн мошта,
кбн кажнэ илыме кэчыжэ ныгунам
мондыдымо кышам кода! Пийалан,
кбн кажнэ сагатшэ вийан куче-
далмаш дэн, чаплэ паша дэн, кугу
шонымаш дэн пэлэдалт кодэш; кб
шкэ илышыжым кэчын миллион ай-
дэмэ дэн уша, миллион шүм тудын
шүмжб дэн күлтка.. Пийалан ту-
гай йэн! Тудо писын эртышэ жа-
пымат чарэн кэртэш: шуко курым
дэнэ кэчэ гай чолгыжшо пашашты-
жэ илаш тўналэш..

Кэчэ почэш кэчэ эрта, арньа по-
чэш—арньа. Марина тунэмэш, эрэ
ончык кайа. Кажнэ кэчэ тудлан
мом гынат уым конда: уждымо сү-
рэтым ончыкта, колдымо мутым
колыкта, эрэ кычалшэ уш-акылыш-
тыжэ ты мартэн лэкдыме шоныма-
шым тарвата. Тудо айдэмэ шинчы-
машын окэаныштыжэ изи Колумб
гай эрэ ончык ийэш, мучашдымэ
тўнбан, илышын ик изи пусакшым
кэчын угыч почэш. Мүндүр кор-
ныш лэкшэ йэн гайак шуко тутка-
рыш пура, шуко йүштб-шокшым
ужэш, но нунын дэн пырльак кугу
куанымашымат шинча, рвэээ шүм-

¹ Мэтьэор—пурэн кайшэ шүдыр

жын моткоч йывыртэн күлткымы-жымат чүчкыдынак шижэш. Изи сэнгымашат тудым кугун куандара: урокым сайын йамдылэн каласыш гын, чонлан ласка, ик уто задачым шкэ ораж дэнэ ыштыш гын, изи йоча гай йывырта; погынымаштэ рушла сайын ойлыш гын, кас мучко кумыллан сай. Эрэ тыгэ: коч могай пашат, изи сэнгымашат тудлан кугу йывыртымашым конда. Садланак Марина эрэ сай кумылан, куанышэ чурий - вылышан лийын коштын. Шкэ ораж дэнэ түрлым шонэн, түрлым шижын гынат, йолташ-влакшэ тудым шүлыканым ныгунамат ужын огыт ул. „Тэвэ мэмнан Кугэргина вэлэ ныгунамат вуйжым сакэн ок кошт, ала могайрак айдэмэ“ чүчкыдынак студэнт-влак тыгэ кбранэн ойлэныт.

Чынжымак, Марина шкэжат пэш чот вашталтын: илыш йулаштэ, уш-акылыштэ, койыш шоктышышто чылт вэсэмын. Эн пэрвойак тудо шкэнжым чот тэргаш тунэмын. Кажнэ кэчын кастэнэ пашажым пытарымыж мөнгө, шукуж годым малаш вочмэкшэ, шкэнжым эрэ тэргэн шонкалэн. Тугай годым тудын кьргыштыжө кок түрлө айдэмэ ваш-ваш учашэн кучэдалын: иктыжэ—тошто гыч кодшо, пушкыдо шүм-кылан, лүдын-вожыл тунэмшэ йалысэ марий удрамаш, вэсыжэ—пэнгыдэ, эрэ кычалтылцэ, эрэ тэргышэ рабфак студэнткэ. Иктыжлан—чыла йбра, чыла сай, шкэнжын нымогай экшыкшымат ок уж, мом ыштэн, мом шонэн—чыла поро, нимо утситат укэ. Вэсыжлан эрэ ок йбрө, эрэ экшык, коч момат пэш строго судйа гай чаманыдэ тэрга. „Тэвэ адак ик кэчэ эртыш... Вара тачэ мом ыштэнат, кунар шинчымашым угыч налынат? Молан тэнггэчэ кум задачыштэ иктыжым вэлэ рэшитлэнат? Молан студэнт погынымаштэ чот ойлышаш годым шып шинчэн эртарышыч? Политэкономий урок годым Мальтусын тэорийжым умлыдэ кодыч гынат, молан йодаш шыч тошт?

Тачэ завэдууший дэнэ студэнт столовой нэргэн ойлышанэт ыльэ, молан шыч пуро, молан аптранышыч? А вэт тудо—тыйын пашат, тый олмэшэт тудым ныгбат ок ыштэ... Молан студэнт коклаштэ экшыкым ужат гынат, тудым содорторлаш от төчө? Молан тэвэ Пэкпайэван, рвэзэ ұдырын, шүмжым арам когартэт? Ала тудо тыланэт вэрчын йбсланэн коштэш, ала йудомыжо кодэш?“ Тыгэ ик Марина вэсыжым чаманыдэ тэрга, а вэсыжэ шкаланжэ эрэ амалым кычалэш, прапыш лэкташ төча. „Мый мо... тэнггэчэ пэш нойэнам ыльэ, садлан задачым ыштэн шым шукто... Ушпачаш йодашыжэ сайын ыш чуч... Мый вэлэ мо, молат студэнт кокласэ экшыкым ужытыс?“ А Пэкпайэва шкэжэ молан мый нэргэнэм осалжым ойлышт коштэш... Пожалэ чын, вэс кана тыгэ ышташ ок воч“. Тыгэ Маринан вэс пэлыжэ шкэнжым эрэ пыдалаш төча гынат, эркин-эркын эрэ чактаралт, сэнгалт толэш. Эн кугу учашымаш эрэ шкэ нэргэн шонымаш гыч лэктэш. „Мыйак утларак сай тунэмшаш ыльэ, мыйын гына илышэм сайрак лийжэ ыльэ, мыйым гына поснак пагалышт, моктышт ыльэ“,—тыгай ик түрлө шонымаш шакшэ шукшгай шолыпын почакэш. А вэсэ—тидэ рок шукшым кэчэ волгыдогай йымыктара! „А-а, намысдымэ, вожылдымо, эрэ шкэ нэргэнэт гына шонэн коштат, эрэ шкэндым гына кұшкө нблташ төчэт! А молыжо, түшкажэ? Нуо тый гайэтак шэмэр калыкын икшывыжэ огыт ул мо?.. Тыгэ ок лий. Марина, тыгэ ок йбрө, намыс тыгэ шонаш... Намыс! Шкэ куш, шкэ ончык кайэ, пэлэнэт молымат нацгайэ. Тыйын куанымэт молымат куандарыжэ, түшкан, массын пийалжэ—тыйын пийалэт лийжэ“... Тыгай кьргө кучэдалмаш Маринан шуко туржын, кэчын толшо илыш лаврагыч эркин эрыктэн, ончыко шупшын, у түсым пуртэн. Садлан Марина кызыт мо чоло вашталтын,

илышым, калыкым вэс шинча дэн ончэн, вэс сэмын аклаш тунэмын. Тидэ вашталтмыжэ тўжвачынак палэмдалтын: шара шинчажэ йандарын ушан онча, пуйто тужэчын кўргў тулжым шойыштэн шогышо ала могай вичкыж чорам кушкэд налмэ Йэнг ўмбака ончалэш гынат, тоштыж гай шалан ок ончо, айдэмын тўжвал тўсыж гыч вик кўргышкыжў пура, шинча ончалтыш гыч, воштылма гыч, моло сэмын чури вылыш тарванымэ гыч айдэмын шонымыжым палаш, тогыдайаш тўча. Койыш шоктышыжат кугун вэстўкэмын: тарванэн колтымыжо тоштыж гай „тыр-тур“ огыл, шыма да пэнгыдэ; йылмыжэ рончалтын, пэш лывыргэн гынат, утыжым ок ойлышт, шоналтэн, лачымын пэлэшта; шўлыкай лийэш гын, кэлгын шўлыкангэш, воштыл колта гын, уло чонжым пыштэн воштылэш. Палэ—уло шижмашыжэ, шонымашыжэ чот кэлгэмын. Шўргў вылышэшыжэ эртышэ жап шуко-шагал шкэ кышажым кодаш тўчэн гынат, Марина альэ пэш мотор, вийанг шушо кўргў тулан ўдрамаш. Тунэммыжэ, уш акыл почылтмыжо чэвэр чури вылышыжым, тўвыргў кап кылжым утыр вэлэ сўрастара. Садланак дыр рвэзэ пўрйэн-влакын орадэ тул дэнэ йўлышў шинча ончалтышыштым чўчкыдынак шкэ ўмбалныжэ куча. Тунам йа чылт уждымын-колдымын койэш, йа онгай чучэшат, шкэ кўргыштыжў йышт воштылэш. Тўрлў сэмын лишэмаш тўчышат, писмам возкалышат лийыныт, но лишэмын кэртын огыт ул—Марина ындэ ушым шындышэ, шкэнжым кучэн моштышо ўдрамаш. Йужо йалгэнчэ ўдрамаш гай „тидын дэнэ кэлшэн ушнышашэм укэ гынат, кэч изиш модыктыл коштам“ манынат пўрйэн шўм дэнэ модаш йўратышэ огыл. Йўратымашын кочыжым-тамлыжым шкэжат ужын, садлан иктажлан лишэмаш йўрышў койышым вуйгакат ончыктэн огыл. Тугэ гынат, ВПИ студэнт Тиминым

альэ мартэн ныгузэат шкэж дэч йўкшыктарэн кэртын огыл. Тыштэ Марина шкэжат йонгылыш лийын, шуко мартэн Тиминын йўратымыжым палэн моштэн огыл. Тыгэ лишэмаш тўчышў молат шуко лийыныт, шуко-шагал почэш покта, ваш лийаш йўным кычалыт, шкэ шўмыштым писма дэн, альэ мут дэнак ойлэн почыт. Вара, ваштарэш торэш мутым колыгат, альэнымом вучэн огыт шуктат, ойырат. Марина тидэ ганат тыгак лийэш шоныш да, йонгылыш лийэ: Тимин Костья вэс тўрлў пўрйэн улмаш. Тудо ындэ идалык утла ойырлыдэ покта. Пэрвойракшым шуко мартэн мўндўрчынак гына ужаш, альэ ик мут пэлэштыдэ тыгылай гына ваш лийаш тўчэн кошто, Иктаж кушан погынымашэш, вэчэрэш ваш лийэш гын, йэн палыдымын чўчкыдынак Маринан ўмбака онча, лишэмнэжэ да, ок тошт. Рабфак общэжитийыш мийа гын, шукуж годым Маринан илымэ пўлэмышкыжат огэш пура, коридор мучко иктаж лу пачаш мўнгэш-ойыр эртэн коштэш, йужгунамжэ тугак уждэак кайа. Кў шинча, Фатиман мутшылан инанаш гын, Тиминын урэмыштэ, общэжитий торэшнэ коштмыжым кас йэдак ужаш лийэш, маныт. Маринан туран ваш лиймыж годым ала молан пэш аптрана, кэнэта йошкаргэн кайа. Вараракшым Маринан рвэзын пэш чот йўратэн шындымыжым ойыртэмын палэн нальэ, тудын орланэн коштмыжым ужын ала молан чонжылан сайын чучаш ыш тўнал. Тиминым ваш лиймыж годым изиш вожылэш, кузэ гынат ўрдыжыш лийаш тўча, йа ныгузэ коранаш ок лий гын, пэш сэрйознын, эрэ пашам ыштышын койэш, мутланаш тўкна гынат, пэш кукшын, йўштў шўмын койэш. А рвэзэ студэнт садак ок ойырло, палэ—тудо ўдрамашым тыгэ чот пэрвой гана йўратэн. А пэрвой йўратымаш айдэмын илышыштыжэ путырак кугу, путырак таража жап: тудо айдэмын пэш чот

куандарэн, нөлтэн кэртэш, йа нөргө йэнгын илышыжым йөршын пужэн, локтылынат кэртэш. Кушкын шушо рвэзын пэрвой йөратымашыж дэнэ модаш огэш лий—Марина тидым пэш чот шинча. Ситартышлан тудо йолташ ўдыр-влакшэ дэч, утларакшым Тимин дэнэ пырльак тунэмшэ Катъа дэч колын: Тимин интэлигэнчэ йэшэш шочын-кушкын, ачажэ тудын тошто учитьыл, аважэ—гимназийым пытарышэ поп ўдыр. Костъа нунын мэжнэч эргышт, изиньэк пэш нэчкын кушкын, түрлө роман-влакым шуко лудын, маньт. Садланак Марина тидэ таража кылдышым пэш шыман рудэн кодаш шонэн коштын, йужгунам тидэ шонымаш тунэмашыжат мэщайэн.

Маринан күпчыкшө йымак почеламут возыман писмам пыштэн кодымыж дэч вара Тимин иктаж кум арньа нарэ Мариналан кончэн огыл. Маринажат ваштарэшыжэ нымом возашат, альэ моло сэмын увэр пуашат ёрын коштын. Чынжымак изи ош Катъа иктаж кум ныл гана обшэжитийыш толын ырльангэ гай пёртын коштын, Тимин нэргэн мутым лукташ төчэн гынат, Мариналан викшым ойлаш тошгын огыл. Маринажэ „йөра коч сайынак ойырлыш“ манын шоналтэнат, чыла мондэн шыпланэн.

Ик кана тэлым, шуматкэчын кастэнэ, Катъа Марисамыт дэк мийэн да Вэрушым кино ончаш кайаш тарватэн. Вэрушыжо Маринам ўжаш тўналэш. Маринат кайаш кэлша. „Электра“ кино тэатрыш мийэн шуытат, Катъа „мыйын билэт чылажланат уло“ манэшат, фозэшкэ вўдэн пурта. Фозэштэ калык ок кой, ончымо залыштэ тулымат йёртымө, сэанс кызытак тўналшаш. Пичкэмыш залыштак вэрыштым муын шинчытат, ончаш тўналыт. Экраныштэ амэриkyсэ кино-комэдий кайа. Монти Бэнкс калыкым түрлө сэмын воштылта, тэвэ чиймэ вургэм дэнэ унчыли вуйын вўдыш кэ-

рылтэш, тэвэ аэроплан йымак кандра дэн кэржалтын чонгэшта. Удыршамыч экраныш ончэн йўкын воштыл колтымыштым пыкшэ кучат...

Тидэ гоным ала кө Маринан кидшым шыман кучышат, „могай илымаш, Кугэргина йолташ?“ манын эркин пэлэштыш. Марина савыриэн ончалыт, чылт ёрө—экрэн волгыдэш воктэнжэ шинчышэ Тимини паллалтыш. Монти Бэнкс шинчажгыч йомо, воштылмыжо лугыч кўрылтө, могыржо тул гай ырэн кайыш... „Йөра, илэна“, пэлэштыш, „а-а, тэвэ кузэ?“ шкэ ораж дэнэ шоналтыш. Умбажыжэ картиным ласкан ончэн шинчаш ыш лий: йа Тимин иктым-вэсым йодын мутланаш пижнэжэ да йөнум ок му, йа шып шинча гынат, Марина воктэн утларак пызна, йа иктаж амал дэнэ кидшым руалтэн куча. Марина шкэжым ныгузэ кучашат ёрын, залыштэ улшо калыкын кашын-кашын воштыл колтымыжо Тимин дэн когыныштым ончэн воштылмогай чучын. „Кугэргина йолташ.. мыйын.. тый дэнэт мутланышам ыльэ, лийэш... иктаж гана?“ шокта Маринан пылышыжлан. Марина кэнэта ыш пэлэштэ, изиш шоналтышат, шкэнжым погэн кучэн, пэш сэрйознын каласыш: „Кўлэш паша уло гын, кунам ойлаш ок лий, лийэш, Тимин йолташ“. Тыгэ туран ойлымылан рвэзэ ик жаплан лывыжгэн кайыш, нымом кэнэташтэ пэлэштэн ыш кэрт. Изиш лиймэжэ адак шокта: „пашажэ... пашажэ, Кугэргина йолташ, тыгай.. личный паша... Да-а... мый тока сэрйышым ко дэнам ыльэ, лудыч?“ „Ах да... лудым, лудым, тый тудо нэргэн, ужат?“... „Вара?“ Тидэ гоным вэс могырым воктэнжэ шинчышэ Вэруш кино картинэ нэргэн Марина дэч йодышаш тўналыт, мутланымыштым лугыч кўрльө... Кино гыч кайымышт гоным Тимин Марина дэн Вэрушым ужатэн нангайыш Обшэжитийыш пурышашышт гоным Вэруш нунын дэч ойырлышат, пёртышкө содор пурэн кайыш. Маринат почэшыжэ

турнэжэ ыльэ да, Тимин кид пүан-жэ гыч руалтэн кучышат, пелэш-тыш: „Ик минутлан шого, Кугэргина йолташ... От өрканэ гын, ала урэм дэнэ коштын савырнэна ыльэ? Эрла вэт йара кэчэ, эрдэнэ утларакат малаш лийэш“... Марина изишак өрын шогышат: „айда укэ гын, ик йыр савырнэна“, малдыш. Чернышевский урэм дэнэ эркин ошкыльыч. Тидэ гана Тиминат утларак тоштшын койо: ала тудо ончылгочынак ойыртэмын мутланэн налаш шонэн пыштэн улмаш, ала йүд пичкэмыштэ чылт коктын вэлэ кодмыштлан огэш аптранэ.

— Тый вэт мыйым вуйгакат от шинчэ, мыйат тый нэргэнэт альэ пэш шагал колынам... Тугэ гынат; ала молан.. (тидым ойлалашат пэш

сай огыл да) ала молан тый нэргэнэт утларак шонаш тунгалынам... Мый кызыт тыйым уждэ ик кэчат ом чытэ, вуйэм гыч вуйгакат от лэк.. Кас лийэш гын, ыштышаш пашам кидэм гыч вэлалтэш, шинчын шинчымэм ок шу, чонэм эрэ тый дэкэт шупшэш... Тыланэт ала тидэ воштылтыш вэлэ да...

— Укэ, Тимин йолташ, мыйым тугай йэнглан ит шотло. Чынжымак ойлэт гын, тидэ воштылтыш паша огыл... но өршашэт укэ, тидэ мутэтым мый дэчэм нигэат огэш кол...

— Инанэм, Марина... йолташ, инанэм, тудланак тачэ шукэртсэк шонэн коштмэм лүктын ойлаш шонышым... Тугэ гынат, тый мыйым чылтак от умло дыр шонэм. Мый вэт... мый альэ пэш рвэээ улам,

вуйгак латиндэш ийаш... Тыгай шонымаш ұмырыштэм пәрвой гана лэктын..

— Тыгэ... тыгакак шонышым мыйат... Пәрвой гана да, Тимин йолташ, йонгылыш лийынат, пэш йонгылыш!

— Молан? Молан йонгылыш?! — öрын пэлэштыш Тимин.

— Тугакак... тый альэ нөргө рвэзэ улат, ылышым шагал ужынат, а мый? Мый...

— Мо тый? Мо? Вашкэ каласэ!..

— Эн пәрвойак, Костья... (мый тыгэ манам, йбра?) эн пәрвойак шкэндым пэнгыдын кучо, вуй йырэт чот шонэн нал... тыгай годым йонгылышым ышташ лийэш, а вара тудым тöрлаташ йöсö, мый ылышым тый дэчэт утларак ужынам... Тачэ ласкан мутланэн от кэрт гын, ала вэс кана маркэн кодэна ыльэ?..

— Укэ, укэ... мый шкэмым кучэн кэртам, мый вэрчынэм ит лүд.. Мо лийшаш лийжэ, ойло, чыла ойло...

— Манамыс, пэш йонгылыш лийынат... Мый чылт öрам—кузэ тыгай рвэзэ качэ марий мый гайэм илалшэ ўдрамашым ужынат. Рвэзэ ўдыр-влак укэ мо? Мый тый дэчэт вич ий кугу улам...

— Молан тидым ойлэт? Ййго-тышто паша мо? Кэч кумло ийаш лий, садак мланэм..

— Кызытшэ тугэ, а варажэ вэс тўрлö шонымаш лэктэш... тидэ эрэ тугак лийман.

— Молым ом шинчэ, а мыйын тугэ ок лий. Мланэм ўмырэшэм моло ныгöат ок күл... Товатат, тэвэ ужат! Мый колымэшкэм тыйым йöраташ тўнгалам...

— Ну, йбра, Костья, паша вэт тыштэ вэлэ огыл... Тый от шинчэ докан, мый вэт ўдыр ом ул...

— Тидэ мланэм у увэр огыл, тидэ нэргэн мый изиш қолаш төчэнам. Вэт марийэт дэч ойырленат?

— Тимин йолташ, мыйын ойэм тыгай: айда коктын пэш сай кэлшэн ылышэ йолташ лийына. Тый утларак тунэмшэ, шуко кнагам

лудшо йэн улат, мланэм полшэн кэртат, а мыйын тунэммэм шагалрак гынат, ылышым чот ужынам, адак сэмынэм тланэт полшэм. Чүчкыдын ваш лийаш тўнгалына, мутланаш, пырльа пашам ышташ... А ўдрамаш гай мый тыйым йöратэн ом кэрт.

Тимин вуйжым сака, пэш ойгырышын койэш. Чон йöсыж дэнэ коклан кидшым тодыштын кугун шўлэштэш, ик мутымат пэлэштэн ок кэрт. Маринат нымом ышташат öрын, ик могырым рвэзым пэш чамана, вэс могырым ныгузэ полшаш... Тиминын кидшым шыман куча, тўрлö сэмын шыматаш төча.

— Эх, Костья, шыпланэ, ик минутлан кэч шыпланэ... Молан тыгэ шкэндым толаштарэт? Эртэн кайа, вашкэ чыла мондалтэш... Вэсым, мый дэчэм моторым, шканэт кэлшышэ рвэзэ ўдырым ваш лийат... Манам вэт, мый рвэзэ ом ул... адак шинчэт, Костья, мый вэт ик кана азанат лийынам...

— Ок күл, мланэм тый лэчэт моло нигöат ок күл... А вот... каласэ мланэм, пытартыш гана йодам: тый вэсым йöратэт, альэ марийэтат уло?

Марина кэнэташтэ нымом каласашат öрö. Вуйжо дэн шоналтыш: „кэч мо лийжэ, тидым йöршынак йўкшыкташ возэш, моло сэмын ок лий“, вара йўкын пэлэштыш:

— Тото шол, марийэмжат уло... Йонгылыш лийынат, манамыс.

Тыгай мутым кольо да, Тиминат Марина дэч содор ойырлэн шкэ сэмынжэ: „Эх-х, орадэ, орадэ...“ манын урэм дэнэ писын куржо.

...Малаш пурэн вочмэкшэ Марина шуко шонэн кийыш. Тиминын йöсланымыжэ пушкыдо кумылэшыжэ чот тўкнэн, шўмыштыжö чаманымашым тарватэн... Ўдрамашын пöрийэнгым чаманаш тўнгалма гыч йöратымашкэ вэт ик ошкыл вэлэ— Марина тидымат пэш шинча. Садланак шўмжö ласка огыл... „Эх, орадэ рвэзэ... Орадэ да жалкэ“.

Умбакыжэ вэс номырышто ончо

Йэчэ

Мыскара ойлымаш

М. Шкэтан

Мый, родо-влак, физкультурлан нимайат ваштарэш ом шого. Рвэ-зырак лийам ыльэ гын, можыч мый йол коньокымат чийэм ыльэ, моло-влак дэнэ мунчалташ тўна-лам ыльэ. Но ийгэчэм эртэн, родо-влак; мый ныллэ ийым вончэнам. Садлан нимо шот дэнат йол коньок дэнэ мунчалташ ом тошт. Можыч ий ўмбалан йаклэштат да, комдык камвозат. Тэгакшэ вуй корка ок чытэ, тудо чойын дэнэ ыштымэ огыл, казыр шаланэн возэш. А колмэмжак ок шу, содыки ончык мо лиймым ужмо шуэш. Можыч коло-кумло ий гыч калык эртак физкультур дэн гына толашаш тўна-лэш, можыч кочмыжымат чарна.

Тугэ, мый физкультур ваштарэш ом шого. Мый шкат йэчэ дэнэ мунчалташ тўналынам. Йэчэ дэнэ мунчалташ лўдмашан огыл. Лум пушкыдо, мамык гай, камвозат гынат, тўшакыш вочмэтла вэлэ чучэш. Садлан мый „физкульт-ураа!“ манын кычкыралашат ўрын ом шого. Но садэ йэчылан кўра мыйын йэш илышэм, чуч гына ыш пужло. Мыйым тудо йўршэш ўрыктарэн пытарыш. Ырыктарэн пытарыш да, иктаж лу гана шортарыш. Шыжым, пэрвой лум толмэкак ўрыктараш пижэ.

Пэрвой лум вочмэк Сэньу, мыйын луатик ийаш эргым, мый дэчэм йычыгаш тўнальэ:

— Ачий, мыланэм йэчэ кўлэш. Йа шкэ ыштэн пу, йа, манэш, налын пу.

— Молан,—манам,—йэчыжэ? Нэужэли,—манам,—мунчалташ тўналат?

— Тўналам,—манэш.

— А мунчалтымаштэ,—манам,—мо пайдажэ?

— Кап-кыл пэнгыдэмэш, тазалык чок лийэш,—манэш.

— Мый,—манам,—ныллэ ийым илэн эртарэнам, можыч,—манам,—адак коло ийым илэм, а йэчэ дэнэ,—манам,—коштын омыл. Тугэ гынат,—манам,—тазалыкклан ўпкэ-лымаш укэ.

— Тэ ожно,—манэш Сэньу,—орадыла илэн улыда. Сайжым-осалжым ойыркалэн одал,—манэш.

— Вот,—манам,—могай ушан улыда! Йўра, налын пуэм,—манам,—ик мужыр йэчым. Налын пуэм, потомушто,—манам,—мый шкэ ыштэн ом мошто.

Пазар кэчын олашкэ ўйым ужалаш кайышым. Ужалышым ўйым, вара физкультур магазиныш пурышым.

Ужалышэ, кийамат, вигак мыйым ужо.

— Мо кўлэш,—манэш,—гражданин?

— Эргымлан,—манам,—йэчэ кўлэш...

— Мызар ийаш,—манэш,—эргэтшэ?

— Молан,—манам,—ийготшым йодыштат? Молан,—манам,—ийготшо?

— Ок лий,—манэш.—Мэмнан,—манэш,—йэчэ изиланат, кугуланат уло...

— Лучко ийаш,—манам.

— Ну вот,—манэш.—Тэвэ тидэ йэчэ эргычлан лач лийэш.

Мыланэм йэчым пуыш. Ончэм: йэчэ уда огыл, пондыжат пэш сай, но тошкал шогалмаштэ рэзингэ уло. Тидэ, шонэм, вэкат мыланэм бракым шўшкэш. Вэкат, шонэм, тошкалмэ тураштэ кугузийан уло. Можыч, шонэм, садланак рэзингым пыжыктэн шындэн.

— Мыланэм,—маньам,—рэзинган йэчэ ок кўл.

— Орадэ улат,—манэш ужалышэ.

— Мый,—манам,—пырчат орадэ омыл. Можыч,—манам,—рэзингэ йүмалнэ рож альэ йбршэш күрлшö сисыр.

— Тидэ,—манэш,—йол йаклэшт-мэ дэч. Ончо,—манэш,—моло йэчым: чыланат рэзинган улыт.

Йэчым нальым, потомушто моло йэчыштат рэзингэ пыжыктылмэ. Пожалэ, шонэм, рэзингыштэ йол чынак ок йаклэшт. Магазин гыч лэктымат, рэзингым тошкал шога-лын нбузыклен ончышым, йол нима-майат огэш йаклэшт. Вот, шонэм, могай чойа улыт, но тугэ гынат, шонэм, тидэ уто койыш. Рэзингэ дэнэ, шонэм, лучо утларак кало-шым ышташ, пайдажэ утларак лийэш ыльэ. Молан, шонэм, рэзин-гыжэ? Кандра дэнэ чот гына пи-дын шындэт гын, садыгак йол ок йаклэшт.

Йэчым кондышымат, эргымлан пушым.—На,—маньым,—Сэньу! Ик кана илнымэшкэт коштын ончэт гын, варажэ,—маньым,—садыгак чарнэт.

Ужам, аважат йэчым савыркалэн ончыштэш, шинчажэ йүла вэлэ—йылгыжэш. Мыйын чонэм тунамак йонысыр лийшашым шижын Он-чэм ватэмын да, шонэм: кабуи, шонэм, ватэмат йэчым йодаш ын-жэ тўнал. А кум ийаш эргым ту-намак йынгысаш тўналын:

— Мланэмат йэсэ клэс...

Каласаш күлэш, родо-влак: мыйын ватэм мый дэчэм кандаш ий-лан рвэзэ. Марлан толмэкшэ ик канат туйэшкэн кийэн огыл, пото-мушто таза ўдрамаш. Ну, мутат укэ, тутат йэчылан пижын.

Ик кастэнэ чодра гыч толына-мат, ужам: пöргыштö Сэньу дэнэ Вэньа (изи эргымжэ) гына шинчат. Мыйын йүмэм пэш шуэш, чайым шолтыктынэм.

— Аватшэ куш кайэн?—Сэньу дэч йодам.

— Авам,—манэш,—йэчэ дэнэ мунчалташ кайэн.

Ормэм дэнэ йыклык шинчам

шаланыш. Самбар олмэш руаш вочкым шындышым да орадыла тушко ик вэдра вўдым оптал ку-далтышым. Шўч опташ тўналмэм годым ижэ ушэм пурыш. Ушэм пурыш да, олымбак „лоптык“ во-лэн шинчым.

„Тидэ, шонэм, мо тыгайэ, а? Нэужэли, шонэм, тўнъажат унчы-льо вуйа шоғалын? Илэн, шонэм, ўдраман кумло кок ий маркэ, ни-могай физкультурымат ыштылын огыл: ындыжэ, шонэм, могай туд-лан шонымаш пурэн? Нэужэли, шонэм, ватэмын совэстышэ пыташ тўналын? Нэужэли, шонэм, вожым торкалэн кошташ намысыжэ си-та?..“

Ватэм толын пурыш, мый дэнэм лыжган гына муғланап пижэ.

— Йүмэт шуэш, альэ шужэнат? Шужэнат гын,—манэш,—кочкаш поғэм; йүмэт шуэш гын,—манэш,—чайым шолтэм...

— Йүмэм шуэш,—манам...

— Чэчас, манэш, самбарым шын-дэм.

Самбарым руалтыш да, вигак сэдэ вўдан руаш вочкышкэт пур-тэн шындыш. Пичкэмыштэ ужын огыл.

— Ай! Мо тушто? Руаш вочкым кö тышкэ пуртэн шындэн?—манэш.

— Мый,—манам,—пуртэн шын-дэнам. Йэчэ дэн мунчалташ кайы-мэтым колынам да,—манам,—сам-бар олмэш вигак пуртэн шындэ-нам, чылтак,—манам,—ушэм кайэн пытэн...

— Йэчэ дэнэ коштылан öрман огыл,—манэш.—Коштынам гын,—манэш,—мо лийын вара?

— Кумло кок ийаш лиймэк во-жым торкалэн кошташ,—манам,—нимайат сöралэ огыл.

— Сöралыжэ,—манэш,—паза-рыштэ. Мый йэчым йöратэнам, коклан коклан кошташ тўналам,—манэш.

— Кошт,—манам,—пожалыстэ! Пожалыстэ,—манам,—кошт, но только,—манам,—сисыргэт гын, мыланэм ит öпкэлэ. Больницыш-

кат,—манам,—пожалэ ом нангайэ, потомушто,—манам,—тый мыйын мутым от колышт.

Чай шолаш пурыш. Ватэм чайым тэмкалыш монь. Шинчамым шөрнрак ыштэн мый тудым жапын-жапын ончалэдэм. Мыйын шылталмэ мутэмлан тудо нимайат сырэн огыл, пэш тыматлын койэш. Чайым йуна, кочна, мый тэтла ик мутымат ыжым пэлэштэ, чонэмлан ала можо пиктэжалтмыла чучэш.

Малаш возаш жап шуынат, ватэм тōшакым шарыш, а мый пырысла конгамбак кўзэн возым.

— Тōшакыш,—манэш,—от воч мо? Конгамбалнэ когаргэт вэт,—манэш.

— Мый,—манам,— физкультурник ўдрамаш дэнэ пырля малэн ом сэнэ. Пожалэ,—манам,—вожыл-машкат пурэт...

— Кай, ала мом куктэт,—манэш ватэм.—Адак,—манэш,—тўншō койшпэтым лукташ тўнгалынат.

Тудо йўдым йэчылан кōра кок ўрдыжэмгэ конгамбалан когартышым.

Кас. Пичкэмшалташ тўнгалын. Урэмьштэ изирак поран туманла. Мэ Сэньу дэнэ коктын тока гына монча гыч толын улынат, чайым йўын шинчэна. Аваж дэн Вэньа альэ толын огытыл. Мончаш пурымэк мыйын шоньмаш куштылэмэш, мутланымэм шуэш.

— Сэньу, йэчэ дэнэ кошмэтла тачэ мызар кана,—манам,—камвозыч?

— Ик канат камвозын омыл,—манэш.

Мыйын уш гыч садэ йэчэт нигузэат ойырлэн ок кэрт, потомушто мыйын ватэ кажнэ кэчын тундэн толашаш тўнгалын.

Монча гыч толын шуыч. Лачак тидэ кудлаштэ колхоз бригадир толын пурыш.

— Ну, Васи-ватэ-йэнгай (ватэмлан ойла), засэданыш мийэ,—манэш.—Лўмын,—манэш,—ўжаш колтэныт.

— Ала,—манам мый,—мыланэм мийаш кўштэныт? Ала,—манам,—раш колын шуктэн отыл?

— Укэ, ватэдымак кўштэныт,—манэш бригадир,—шкэжэ адак ватэмлан ойла.—Вашкэрак мийэ!

Бригадир лэктын кайыш, а мый шонкалэн кодым. Вэкат, шонэм, ватэмым фэрмыш сōсна пукшаш шогалтынэшт, шогалтат гынат, шонэм, уто ок лий. Ала, шонэм, вара йэчыжымат мондэн кудалта.

Мэ ватэм толмым ыжна вучо—малаш вочна. Толмыж годым лач луаткок сагат ылбэ. Мэмнан колхоз правлэньын тыгай койыш, засэданыш пэлийўд дэч ончыч нигунам ок пытарэ.

Ватэм дэч йодыштам:

— Вара кузэ?.. Мом ыштышт?

— Горький олаш, колхозник-ударник-влакын край сйэздышкышт дэлэгатлан колтат,—манэш ватэм.

— Кбōм?

— Иктыжэ,—манэш,—Тайлан Макси, вэсыжэ,—манэш,—мый...

— Вэсыжэ, манам, кō?

— Мый,—манэш.

Мый йалтак шинчам каралтышым. Очыни, пичкэмьштат шинчам ужаш тўнгалын: ватэм чараматыр маркэ кудашэ, вара рукомоньык ваштарэш шогалын онжым, шўйжым йўштō вўд дэнэ мушкаш тўнгалы. Ърмалгымэм дэнэ мыйын пытартыш ушэм лэкташ тўнгалын ала мо, орадыла кычкырэм:

— Мо шот дэнэ,—манам,—тыйым край сйэздыш колтатшэ?

— От шинчэ мо: мый,—манэш,—тэний 350 трудодням ыштэн налынам. Мыйын виса,—манэш,—ик ўдрамашат ыштэн огыл.

— Молан,—манам,—чараматыр йоткэ кудашын шогэт? Нэужэли,—манам,—ик чўчалтышат намысэтшэ кодын огыл?

— Сйэздыш кайашлан трэнироватлаш кўлэш,—манэш ватэм, шкэ тувырым чийэн, мый дэкэм, малым-вэрыш толэш.

Воктэнжэ кийэм, шонкалэм сэ-

мынэм: могай мутым, шонэм, пэ-лэштыш? Ыжым чытэ, йодым:

— Мом,—манам,—ойлышыч.

— Тренироватлаш күлэш,—манэш,—кап кыл тазандаш кэчэ йэда оным йүштө вүд дэн мушкаш күлэш,—манэш.—Вара,—манэш,—кыл-маш от тунгал.

Адак шонкалэн кийэм: арам огыл, шонэм, газетым лудын толашэт. Лудын налынат, шонэм, ала кужэ-чын.

Адак ом чытэ, ойлэм:

— Тэний,—манам,—пасажир ва-гонышто шокшо, кылмаш ок ло-гал,—манам.

— То то,—манэш,—пасажир ва-гонэш кайаш ок вэрэшт, а Горький Ола маркэ вошт йэчэ дэнэ кайэна,—манэш.

Мый йонэжла төштэн киньэл шинчым.

— Ныл шүдө километрым,—ма-нам,—йэчэ дэнэ кайэн сэнгынэт мо?

— Сэнгэм,—манэш.

— Тьфу!—маньым.— Ындэ,—ма-ньым,—икшивэт - влакым нимола-нат от шотло. Кёлан,—манам,—нуным кудалтэн кодэт?

— Толмэшкэм тыланэт ончаш вэ-рэштэш,—манэш.

— Кайшэтлак,—манам,— туртын возат, калтак!.. Колаш,—манам,—кайаш толашэт!

Мыйын мутэмлан ватэм вошты-лэш вэлэ.

— Ит ойгыро, кугуза. Нымат огыл Горькийыш кайэн толам. Ок кўллан,—манэш,—йоча-влакым ит лудыктыл.

Кок кэчэ гыч ватэм район гыч йэчым, йэчызэ вургэмьм кондыш, тренироватлаш тунгалэ. А мыйын чон утыр вургыжэш, нигузэат йэчэ дэнэ сьбрасэн ок кэрт. Тидэ кийа-мат йэчэ, шонэм, вэкат мэмнан илышым кошарта.

Февральын пэрвой кэчыштыжэ йэчэ дэнак ватэм Йошкар - Олаш лэктын кайыш, а кумышэшым ко-лон дэн Горькийыш мунчалтышт, мангыч кольым.

Кок арньашкэн газетыште эрэ

шэкланышым. Шүм утэн шучко увэ-рым вучышым. „Корнэш Иванова Марпа колыш“ манмэ увэр тэвэ толэш, тэвэ укэ—шонэн-шонэн ой-гырышым.

Арам ойгырышым. Тугай шучко увэр олмэш тўвыт сай увэрым га-зетыште муым. Колхозник-ударник сйэздыште мыйын ватат мутым ой-лэн, шкэжымат газэтэш сүрэтлэн шындэныт.

Ну, шонэм, ўдрамаш улат! Ала, шонэм, иктаж зийан лийшашым шижнынат, ала, шонэм, поро лий-шашым, но садыгак мо гынат, шо-нэм, лийэш. Вэкат шонэм, мыланэм ўдрамаш лийаш пэрна, потомушто ўдрамаш пөрийэн олмыш күзэн шинчын.

Садэ газетым лудмэк кок кэчэ гыч ватэмат толын шуын. Мый чылтак ёрын пытышым: ватэм чылт коло вич ийаш гай койаш тунга-лын. Нэужэли, шонэм, йэчэ дэн коштмаштэ тазалыкым погаш ли-йэш?

Мэмнан пўтынь колхозник-влак, изигэ кугугэ, ўдрамашгэ-пөрийнгэ йэчэ дэнэ аныргэн толашаш тунга-лыыч. Товатат ушэт кайа! Край сйэзд маркэ коклан-коклан гына йэчэ дэн коштшым ужат ыльэ. Комсомол-влак, адак мэмнан Сэньу гай йоча-влак мунчалтылыт ыльэ. А кызыт урэм корно дэн кайшэтла эрэ шэкланэ: тэвэ йэчэ пондо ву-йэтлан пэрна, тэвэ йол йўмакэт йэ-чэ нэр пурэн кайа да тыйым ком-дык пўчкын кудалта. Вот могай жап толын шуын, родо-влак! Ава чизым шупшаш кудалтэн огыл, шэч кут нэр рун кэча, а тудат йэчэ гай пашкарым чийа да, нъузыклен кош-тэш. Адакшэ: кыдал маркэ понда-шым сакалтэн, кутло ий вашкэ шуэш, тудат йэчым чийэн, мардэ-жыштэ пондашыжым овартыл кош-тэш. Вот могай саманыш толын кэ-рылтна, родо-влак!

Мөнгыштэм мый ала молан эрэ пэнгам, мут савыртышэш эрэ йэчым поминайэм. Ала молын мунчалты-

мылан шүмэм шэлэш, ала так кө-ранэм, а только карактэрэм пуж-лаш тўгалын.

— Молан,—манэш ватэм мыла-нэм,—эрэ пэнгатшэ? Чылтак,—ма-нэш,—шүдө ийаш кугуза гай ли-йынат. Тый альэ шонго отыл, мо-лан,—манэш,—пэнгатшэ? Лучо,—ма-нэш,—йэчым чийэ да, ик йыр са-вырнэн тол, свэжа айдэм гай ли-йат,—манэш. — Омэтат,—манэш,—төрлана. А кызыт йүд вошт эртак почанат вэлэ,—манэш.

— Чийэн омыл,—манам,—нигу-нам, кызытат ом чийэ. Тэк,—ма-нам,—тэ торкалэн коштса.

Аважын мутшым колыштын Сэ-ньуат мый ваштарэш йүкым лук-тэш.

— Ачий, тый чынак,—манэш,—утыж дэн кычалтылаш тўгалынат; вэкат,—манэш,—мокшэт чэрланэн. Больницыш кайэн толашэт возэш,—манэш.

Аваж дэнэ эргыжэ мыйым сады-гэ „туныктэн“ кодат, шкэ кокты-нат йэчым чийэн чымалтыт. Мэ коктын Вэньа дэн окна йанда вошт ончэн кодына. Ик кок минут гыч урэм тич йэчызе-влак погынат.

Чылтак томаша! Вот, шонэм, тэн-дам чыладамат Кара Кум йошкын ўмбак нангайэн кудалташ! Тушто, шонэм, пэш шукак от мунчалтыл.

Сэмынэм йэчызе-влакым йатлэн вурсэм, ушэм дэнэ нуным унчыльо вуйа лум пургыжыш шогалтылам, йэчыштым тугэн кўрыштам, монь... Но... ала можо көраныкта, кийа-мат. Нуным ончэн ик могыр шү-мэмжэ ойыртэмын шэлэш. „Нэужэ-ли, шонэм, йэчэ дэн кошташ йёсö паша? Очыни, мыйат шогалам гын, мунчалтэн сэгэм“.

Адак вэс сэмын шонкалэм: вэ-кат, шонэм, мыйат заразитлалты-нам; йэчын микробшо мыйын ка-пышкэмат пурэн шуктэн, шонэм.

Чынак, родо-влак, йэчэ чэр дэнэ мыйат чэрланышым. Чытыдымын йэчэ дэнэ коштмэм шуаш тўгалын.

Мом ышташ? Ватэм ончылно ньу-зыклэн кошташ—вожылмаш, пото-мушто мый тудым йэчылан көра йатыр шуко вурсэнам. Иктэ гына кодэш: йүдым мунчалтыл кошташ.

Ик кана йүдым шижым, ончэм: окнашкэ тылызе волгалтара, тўнат кэчывал гай волгыдо. Вот, шонал-тышым, йэчэт дэн кошташ! Пўр-тўсат, шонэм, мыланэм йөнэштара. Сэньу дэн Вэньа чужлат, малат. Ватэмат нэр йүкым вэлэ луктын коргыкта. Мый йышт гына чийы-шым. Чийышым йышт гына, вара йышт гына лэктым. Сарай йумалан йэчым пыжыктышым, пондым ки-дышкэм налым. Вўта шэнгэк ка-йаш тарванышым. Кайышым вўта шэнгэкэ да тужакын ик кана пур-ла өрдыжын камвозым. Тидэ, шо-нэм, нымат огыл; пурла өрдыжын камвозат гын, шонэм, вэкат пийал лийэш.

Иктаж пэл час жапым мунчал-тыл коштым, вўд кашка гай пў-жалт пытэнам, потомушто пэл ча-сыштэ, шагал гын, коло кана кам-возынам. Чылт йарнэнам.

„Ну, маньым сэмынэм, йэчэ дэнэ кошташ нимогай пайда укэ, тэтла, маньым, ик канат ом кайэ“.

Вэс йүдым адак тудо жапланак помжалтынам. Мо шонэт? Ыжым чытэ, адак йэчэ дэн коштын то-лым.

Только нылымышэ кана каймэм годым мыйын ватэ ужын, йышт ышташ ыш лий. Кызыт ындэ шы-лын ом кошт. Молан шылаш?

Ындэ мэмнан суртышто кум мужыр йэчэ уло. Вэс тэлылан ныл мужыр лийэш, очыни. Потомушто кум ийаш Вэньа тым укэ—толаша:

— Атий, мланэмат йэсэ клэс...

Март, 1936 ий.

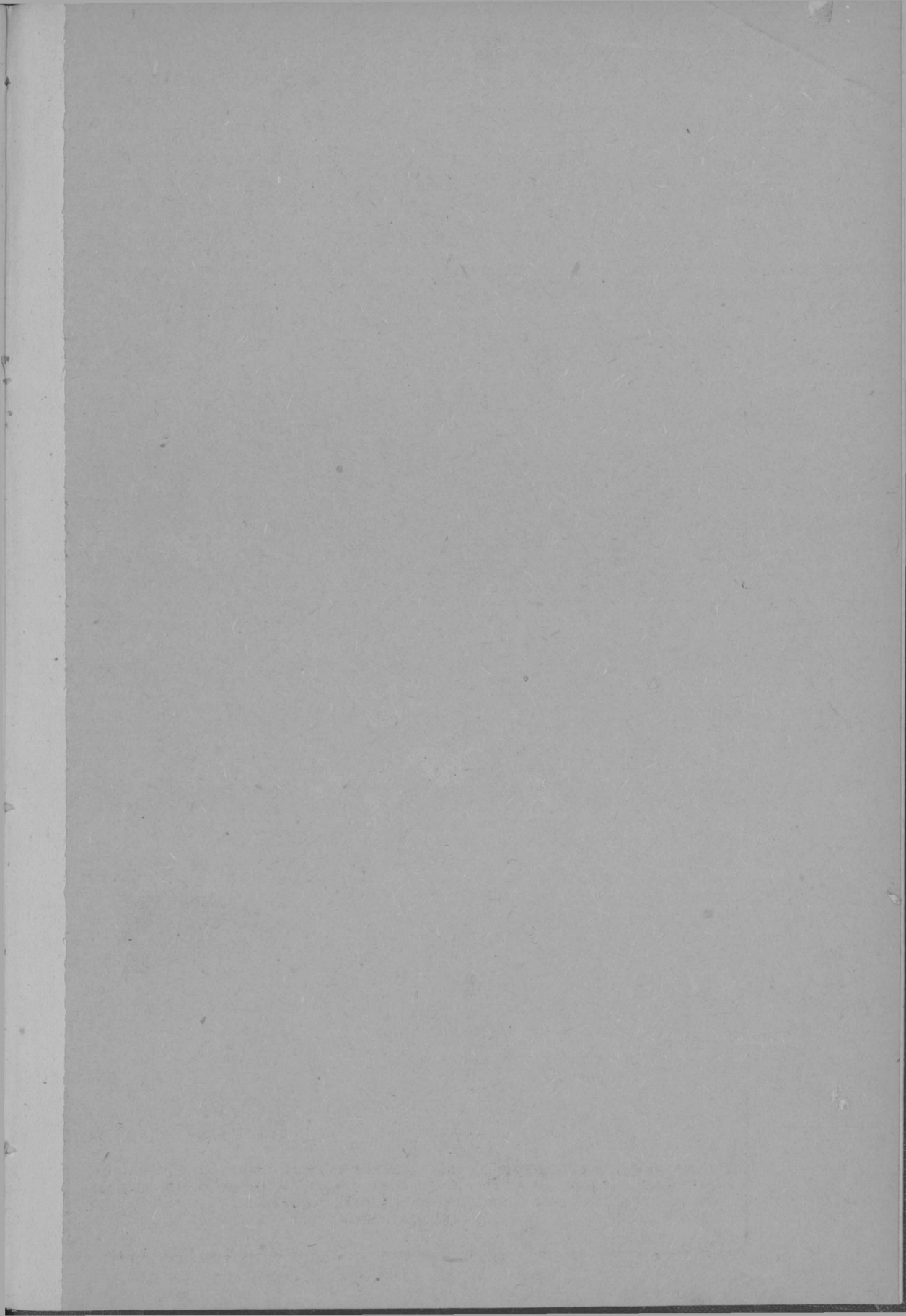
ВУЙЛЫМАШ

Элнэт Сэргэ. Илыш шолэш (<i>Повэсть</i>)	3
Сарави. Камзай изай (<i>Ойлымаш</i>)	31
Олык Ипай. Кум муру	46
Шабдар Осып. Ёдрамаш корно (<i>Повэсть. Кокымшо кнага</i>)	47
М. Шкэтан. Йэчэ (<i>Мыскара ойлымаш</i>)	75

Рэдколэгий: П. К. Карпов (отв. редактыр), В. А. Мухин,
Олык Ипай, И. А. Шабдар, С. Г. Чавайн, Ал. Эрыкан.

Погаш 1936 ий 1/III, пэчатыйш 30/III пумо. Заказ № 41. Мар-
облит № 94. Тираж 1200 экз. Кагаз кугыт 72×105/16. 5 пэчэт
лист. 8 автыр лист. Маргосиздатын 1-й типографийжэ. Йош-
кар-Ола, Совэт урэм, 54.

ИНВ. № 14

1 тэнгат 50 ыр.

„У ВИЙ“

СОВЭТ ПИСАТЬЫЛ УШЭМ МАРИЙ ПӨЛКАН
ТЫЛЗЭ ЙЭДА ЛЭКШЭ ЖУРНАЛЖЭ

9-шэ ий лэнтэш

Отвэтствэн рэдактыр П. К. КАРПОВ.

Рэдакцэ коллэгий: П. К. Карпов, В. А. Мухин,

Олык Ипай, И. А. Шабдар, С. Г. Чавайн, Ал. Эрыкан

1936 ийыштэ журналэш ПЭЧЭТЛАЛТЫ:

РОМАН-ВЛАК: М. Шкэтан—у роман, С. Г. Чавайн—„Элнэт“, Ломбэрский—
„Мильон-влак“, Йаныш Йалкайн—историй роман, Мухин В. А.—„Мэкш“,
молат.

ПОВЭСТЬ ДЭН ОЙЛЫМАШ-ВЛАК: Элнэт Сэргэ—„Илыш шолэш“, Шабдар
Осып—„Удрамаш корно“ 2-шо ужаш, Э. Чапай—Йошкар армий нэргэн
повэсть, Ал. Эрыкан—у повэсть, Бэрэзин—„Пу кидэтым“, Орай—„Тү-
тыра шула“ повэсть, Микай—„Акай сөй“ повэсть, В. А. Мухин, Тыныш
Осып, Элэксэйн, Мичурин-Йатман, Алдиар К., Н. Тишин, молат.

ПИЙЭС-ВЛАК: Чавайн С. Г.—„Окса тул“, М. Шкэтан, Георгий Йэфруш, Смир-
нов Кавырля, молат. Номыр йэда йал драмкружоклан кэлыштарымэ пи-
йэс лийэш, күзэ шындышашымат умландарэн пуалтэш.

ПОЭЗИЙ: Шабдар Осып—„Шэрнур“ поэмэ, В. А. Мухин—у поэмэ, С. Г. Ча-
вайн—поэмэ, Олык Ипай, М. М. Иванов, Н. Мухин, Н. Тишин, Ф. Маслов,
И. Стрельников, Йыван Кырля, Йаныш Йалкайн, Георгий Йэфруш,
Осмин Йыван, Н. Казаков, В. Элмар, молат.

КРИТИКЭ: Пүнчэрекий, В. А. Мухин, Шабдар Осып, М. Калашников, Асыл-
байэв А., Байбулатов С., Казанцев Ф., молат.

ЖУРНАЛЫН ПӨЛКАЖ-ВЛАК:

Проза * Поэзий * Драмэ * У илыш ыштымаштэ (очэрк-влак) * Рэво-
люционьэр-влакын шарнымашышт * Литэратур теорий дэн критикэ *
Искусство * Фольклор * Мыскара лук * Писатьыл трибуно * Библио-
графий * Түнгалшэ писатьыл-влаклар полын * Литэратур хроникэ

ЖУРНАЛ АК:

Идалуклан (12 №) . . . . . 18 тэнгэ
Пэл ийлан (6 №) . . . . . 9 „
3 тылызылан (3 №) . . . . . 4т. 50 ыр.
Посна номыр . . . . . 1т. 50 ыр.

Подпискым сойузпечатышты, йал писмоноэсэ-влак дэнэ да „У вийн“
специальнэ уполномочэн-влакшэ дэнэ ышташ лийэш. Оксам виак рэдакцышкат
пошто пэрэвод дэнэ колташ лийэш. Адрес: Йошкар-Ола, Совет урэм, 60.

„У вий“ рэдаксылан.

Ц. 1937

Акт № 104